

TAKÁTS SÁNDOR

A RÉGI
MAGYARORSZÁG
JÓKEDVE.

A RÉGI MAGYARORSZÁG
JÓKEDVE

A RÉGI
MAGYARORSZÁG
JÓKEDVE

Faint, illegible text or stamp at the bottom of the page.

822802

33493

TAKÁTS SÁNDOR

A RÉGI MAGYARORSZÁG JÓKEDVE

A RÉGI LEVELEK HUMORA

MTAK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

508598

Megjelent a Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatásával

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6692 3

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19–35.
A reprint kiadás a második kiadás
(Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt., é. n.)
alapján készült

© Akadémiai Kiadó, 1994

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár 4549.../19 94 SZ.

A régi levelek humora

I.

A RÉGI LEVELEK HUMORA

A régi levelek humora

A csendes és a jóízű humor a magyar néplelektől elválaszthatatlan. Vele születik ez, s vele marad jó és balsorsában. A paraszti szegénységben csak úgy megtaláljuk, mint az uri renden. Nemzeti kincsünk ez, melyből minden magyar nyelven szóló ember örökölt valamit, ki többet, ki kevesebbet. A mi népünk szokása, hogy a szónak *sóval és borssal* adja meg a módját, mert szerinte ez az élet igazi fűszer-száma, csak ezzel vigadhat akkor is, mikor igazában sir; ezzel gondolhat a derüre akkor is, mikor sötétség borul rája.

Balítélet alá senki ne vegye, ha állítjuk, hogy a magyar humor olyan nemzeti sajátosságunk, olyan eredeti vonásunk, melyet hasonló formában semmiféle népnél meg nem találunk. *A magyar igazában a sziv embere.* A sziv érzéseinek a hullámozása teremti benne azt az érzületet, amit a sirva vigad a magyar és a borura derű mondások oly találóan kifejeznek. S mi az igazi magyar humor, ha nem ez? Kedvre perdül, nevet a lelke és sir a szive egyszerre. Mintha csak zuhogó esőben a napsugár járna boszorkánytáncot a szivárványos égen.

A magyar a humorra való hajlandóságot őseitől mórínglotta. Ki nem tudná, milyen fortélyos a népünk, mennyi hamis praktikát forgat a fejében? Bizony nem mondunk ujat, ha állítjuk, hogy ő kigyelme szereti a tréfát s

folyton azon incselkedik, mi okot vethessen a szomszédjához a maga megnevetetésére. Azt is tudjuk, hogy busultában bolondságot mivelget, s ha a kedve haragra fordul, indulatos, mint a puskapor s bezzeg van ilyenkor keletjük a szegény szenteknek! Mikor bajba kerül, a felhőket fohászkodással ritkán szaporítja; inkább ide-oda kapálózik, mint az imes vízbe esett ember. S ha tanáccsal nem telik a tüző, szántogatni a cigány lován sem röstel, jól tudván, hogy nem szénásszekér a szó, tehát könnyű megfordítania. Szóval, az élet minden körülményében keresve-keresi az ellentéteket. A darazsat piszkálja, bár tudja, hogy csip; de ha az mást megszurt, kiszedi a fulánkot. Lelkesedésében az egekig emeli az alacsonyt, de haragjában sárba tiporja a fenségest is.

Bár a humorra való hajlandóság a magyar-nak veleszületett tulajdonsága, mégsem minden időben nyilvánlik az egyformán. Vannak bizonyos időszakok, melyekben a humor módfölött nekiindul, s viszont olyan idők is akadnak, amikor minden kedv elül, minden tréfa elhallgat. Nekünk magyaroknak mindkét fajta időből bőven kijutott.

Ha egy-egy század irott emlékeit végiglapozgatjuk, magunktól rájövünk, melyik kor kedvez legjobban a magyar humornak. Mi azt találjuk, hogy *minél erősebb, minél magyarabb a nemzeti közszellem, annál jobban virul a hazai humor.* Tudjuk, hogy legnemzetibb századunk a tizenhatodik század. Ha e kor kiadatlan leveleinek a tizezreit végiglapozzuk, meggyőződünk, hogy ez a század a magyar humornak aranykora. Nem is csoda! Mozgalmas, élénk, tüzes, változatos és minden ízében magyar világ járta akkor nálunk. A török meghódította ugyan országunkat, de a nemzeti nyelvünk és a szokásunk

meg a törököt hódította meg. Aki egyik nap ellenségünk, másnap már barátunk. Akinek ma kitesszük a rokkáját, holnap már a házunkban füstölög. Ma örömtől megfogyott a népünk, holnap már diadalmámorban uszik. A gyász és az öröm, a bánat és a vigság, a remény és a kétségbeesés, a komolyság és a tréfa naponként egymást üzi. Mintha csak az ellentétek örökös harca szállott volna e földre, minden nap változtatva hozza a jót és a rosszat, a vigságot és a szomorut.

Ilyen korban az embernek, akarva vagy nem akarva, a humorra kell adnia magát. Akinek a muzsika szól, a táncra készen kell állnia. És a mi jámbor eleink erre készen állottak. Csak elő kell szedegetnünk a leveleiket, hogy lássuk, minő kedv járta a szivüket. A maguk szava nyit nekünk ajtót, kijön rajta a kedvük.

A tizenhatodik század kiadatlan levelei tágas mezőt adnak annak, aki a hamisítatlan magyar humor virágait gyűjtögeti. Seregével szedegetheti ő itt jámbor eleinknek tréfás mondásait, amik a közmondások erejével hatnak. A magyar humor minden fajából annyi példát gyűjthet, hogy a szeme nem a siralom, hanem a nevetés miatt nedvesedik meg. Az embereket a maguk valóságában láthatja; szemmel nézheti, mint indul meg rajtuk a lehetetlen bolondság, mint kelepcélkednek, mint eresztik meg a nyelvüket, ha a borból többet szívtak magukba; a házasemberek módjára mint veszekednek, milyen kusztonnal mennek egymásra. A sok között szinte nehéz lévén a választás, csak úgy találomra adunk itt egyet-kettőt.

Azt mondják, hogy a magyar szépen tud temetni. A tizenhatodik században Európaszerte azt hangoztatták, hogy a magyar tud legszebben

meghalni! S úgy is volt. A vitézek a zöldbe borult mezőkön keresték a hozzájuk méltó ellenfelet s bátran szembenéztek a halállal. Szébb s dicsőbb temetőt a csatatérnél nem ismertek. S nemcsak bátran, de *vigan* mentek a halálos veszedelembe. Tudjuk, hogy Mohács mellett a mieink előre látták veszedelmüket, s mégis humorizáltak. A tizenhatodik századi végbeliek is így tettek. Egyszerege levélben írják, hogy ők *vigan* akarnak meghalni. S ha módját ejthették, így is haltak meg.

A *vigan* való meghalást azok is megkivánták, akik távol a csatamezőktől, puha ágyban várták a halált. Gutaütött emberekről írják a tizenhatodik században, hogy csobolyóval hordatják az ágyukhoz a bort és a jóféle káposztás hust. A haldokló győri püspökről írja Szentgyörgyi Gábor uram 1565-ben: »nem haladhat messze halála; mert igen eltölt immár minden teste az nagy nedvességgel. *Vizi betegség vagyon rajta. Mind éjjel, mind nappal igen issza a bort.*«¹ Hogy ökgigyelme a bort nem orvosságul itta, mondanunk sem kell. Hiszen a vizibetegségről már akkor is tudták, hogy nem tűri a sok bortitalt.

Szalay János pozsonyi gróf is azt tartotta, hogy többet ér neki a bucsupohárhoz nyulnia, mint az utolsó kenethez. Azért írta 1543-ban e nem éppen szent ígéket: »Hogy nem mint morgó paphoz gyónnám, inkább akarok gyónatlan meghalnom.« E jó emberekről is bizonyára elmondották, hogy kiszorultak az egek országából. Mivel e világon csak borokat kóstoltak, az örökkévalóságban hiába fohászkodnak egy csöpp vizért.

Tudott dolog, hogy jámbor eleinkben akkor sem romlott meg a magyar humor, mikor Bécsbe kellett menniök. Ezt a bécsi utat a hódoltság

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.

korában még az sem szívesen tette meg, aki az udvar szemében nem volt tüske. Egész sereg levélben olvassuk, hogy Bécsben levő uraink nem szívesen nyomták ott a pádimentumot s alig várták, hogy megszabaduljanak onnét. Így állván a dolog, gondolhatjuk, hogy minő kedvvel mentek Bécsbe! Hiszen tudták, hogy *a nagy emberek kedve igen nyul hátán jár*. Tudták, hogy akit vendégül hívnak Bécsbe, igen gyakran fogva tartják ott. Mikor Báthory István uramat hívták Bécsbe, felövezte magát az utra. Azonban mikor egy mérföldre ment volna Ecsedtől, kérdé az embereit: »Jön-e utánam Ecsed vára?« Mikoron pedig hallá, hogy Ecsed nem jönne utána, imígyen szólt: »Ha Ecsed el nem menne vélem, nem megyek Bécsbe!« S otthon maradt.

Nem Báthory volt az egyetlen, aki így cselekedett! Senki sem akarta, hogy régi magyar mondás szerint az udvar *»Moré László daljára fogja«*.

Nem sokkal a halála előtt Balassa Bálint (a költő) is fentjárt Bécsben. A királynak ajánlta fel szolgálatát. Bizony sok kemény szót kellett ott felvennie. Hazajövéen, lókupeckedéssel igyekezett a sorsán lendítgetnie. »Csigává kell lennem, — írja — hátamon leszen házam. Az mely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, hanem egyik én bennem ezután.«¹

Kávásy Jób uram írta 1576-ban ezt a bölcs mondást: »Az Isten nemcsak arra teremtetten az vizet, hogy mossanak vele, hanem etiam propter bibendum.« (Azaz ivásra is.)

De vajmi kevesen voltak kortársai között, akik e szép mondást megszivlelték. Bizony bort s nem vizet ittak. Még pedig a kelleténél többet is. Nádasdy Tamásnak derék udvarmestere.

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1593.

a vitéz Tahy Bernát is lelke mélyéből utálta volt a vizet. Ökigyelme 1551-ben írja a gazdájának, hogy a lova megsántult. Már pedig — ugymond — »az mely lónak három lába vagy, azon nem szoktak hadakozni...« »Azt tudtam, — írja tovább — hogy az tiszthez képest ne legyen szabad részegeskedni! de im értem, hogy kegyelmed szabadságot adott reá, kit én kegyelmednek megszolgállok. Ugyanis míg részegeskedtem vala, minden marhám szaporodik vala. De mióta elhagyám az részegséget, azuta mind fogyni kezde és veszni.«

Ugy látszik, hogy Bernát uram nagyon is sűrűn éldegélt a gazdája engedelmével, mert Bolday Tóbiás följelenté őt részegeskedése miatt a nádorispánnak. Erre Bernát gazda így irt volt a nádorispánnak: »Kérem nagyságodat, parancsolná meg Bolday Tóbiásnak, hogy nagyságod előtt ne szólna reám; hanem ha mi dolga vagy, énvelem, magamnak mondja meg. Bizony ha ifjúságában megszokta volna is az eféle dolgot, hogy nagyságodnak megmondaná, az nagy jámbor szolgálai közül házánál vagy szállásán ki mint eszik vagy iszik, immár vénségében el kelene hagynia. Jobb volna ha az fertőbéli tyukokra viselne gondot, miképpen az jég alól kifoghatná, kiből mind nagyságodnak, mind magának haszna lehetne, hogy sem mint énreám visel gondot; mert bizony az énreám való gondviselésben nem sok haszna vagy.«

Ezután megírja Bernát uram, hogy miatta már otthon sem mer enni és inni. Pedig Bolday Tóbiás a minap is úgy leitta magát, hogy lábán sem állhatott, sem nem nézhetett, hanem az asztalnál elaludt... »Az pórokkal — írja tovább — addig iszik, hogy kocsira vetik s úgy viszik haza, mint egy Kadácsy Antalt. Én pedig kegyelmes uram soha nem ittam az pórokkal, hanem mikor

ittam, vagy házamnál, vagy szálláson uraim emberekkel és nagyságod nagy jámbor szolgálóival ittam. Ha Bécsbe megyek, oly helyre szállok, hogy Bolday Tóbiás meg nem cirkál és meg nem talál.«¹

Vitézlő Ganzer György is alighanem sokat emelgette a poharat. A levelei, amiket borittában irogatott, ugyancsak meg vannak rakva tréfákkal. Sajnos, az ő tréfáiban túske is akad, még pedig elég. Egy izben Verbas Jánosnak, Batthyány Ádám gróf főpecérjének (percnek is mondták akkor) irván, levelét imígyen kezdte: »Köszönetem után verjen meg téged ama iszonyu nagy bakbüz; üzzön meg a félő nyul, kukucsáljon oldaladból három fán bűdös babul. Nem tudom, mint viseled magadat az akasztófán... hogy semmit nem irsz?... Kérlek édes perc uram, jöjj fel Grécbe (Grazba), házasodjál itt fent meg. Szép kecskemátkát szerzek, három szarvut, hosszú farkut, özlábut, lóserényüt« stb.²

Az embereket a tizenhatodik században csak arra a formára ütötték, amire manapság. Az árnyékuk is csak olyan volt, mint jómagunké. E tekintetben még a szentéletű egyházi férfiak sem tettek kivételt. Nekik is megvoltak a maguk hibái. A jól táplált kanonokok például a tizenhatodik században is szerették a szakácsnék jeles főztjét. Az 1559. évben történt, hogy Nádasdy Kristóf uram hadba indulván, a soproni és a győri kanonokok házába is küldött néhány

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. 1560 dec. 10. Sárvár.

² Körmendi levéltár. Missiles, 1654. »Az nemes, hátra vitézlő stb. Verbas Jánosnak, az tekintetes és nagyságos gróf Batthyány Ádám főpecérjének, nékem jóakaró kocámnak... Kránicország főkapitányának adassék — a bakszar.«

kvártélyos huszárt. A püspök azonban kiköttette onnét a vitézek lovait, mire Nádasdy Kristóf uram imigyen panaszkodott a nádorispánnak: »Bizony inkább illenék az pisepek uram hivataljához, ha az győri és sopronyi káptalanból köttetnéje ki az papokkal az főzőjüket«. ¹

A vitéz Orosztoni Péter uram 1566-ban szintén jól megmosta a papok fejét, irván róluk: »Zrinyi szolgálai olyanok, mint az szemfényvesztő papok, azkik néha árvizet támasztanak, néha isméglen, mikoron akarják, elvesztik. Ezek is, mikoron akarják, hadat támasztanak, de isméglen, mihelyen akarják, azontul elszállítják«.

Tudott dolog, hogy jámbor eleink a gyűléseken már a XVI. században is alaposan összeszólalkoztak. Zrinyi Györgynek íródeákja: Debreczeni György uramnak a mondása sze int »*tál, kalán sem lehet zördületlen, sokkal inkább nem lehet ember egymásnak való vétés nélkül*«. ¹ Ezt a bölcs mondást a régi gyűlésekre nagyon is alkalmazhatjuk; mert biz azokon gyakran megesezt, hogy a nem tetsző szónokot egyszerűen kihajították. Ez az eset kétszer is megesett Joó Balázs uramon. Ugy látszik, hogy ökgiyelme már megszokta a kidobást; mert Nádasdy Kristóf ezt írja róla: »Ezt ő, amint látom, annyira megszokta, hogyha ezután *ebrudon vetik ki is*, semmit ő abban nem tud szégyenleni«. ³

Lehet, hogy Joó Balázs a szászokkal tartott,

¹ Ugyanő írja 1554-ben Kanizsay Orsikának: »Ha az kegyelmed nagy torku bérese velem járt volna, hogy kegyelmedtől elindultam, bizony volt volna mit hvajgatni mellettem.« (Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezé ek.)

² Körmendi levéltár. Miss'ics, 1579.

³ 1569. Nádasdy-levelezések.

akik régente azt szokták mondani: »Csapj arcul még egyszer, hadd haragudjam meg«.

Tudott dolog, hogy az adta-teremtette nálunk már a hódoltság korában is nagyon járta. A káromkodás úgy elterjedt volt, hogy alig versenyezhetett más nép velünk. Ha a magyar ember megharagudott, bizony még a császárt is megkurafiázta. Azok a jámbor törökök, akik elismertek s barátságot kötöttek a mieinkkel, nemcsak a magyar táncot és a táncolási kedvet tanulták el tőlük, hanem a káromkodás tudományát is. Krusith János, a nagyhirű korponai kapitány, 1565-ben Petheő Jánoshoz küldé Komáromba Juzref csauszt, aki követség dolgában fáradozott. Mivel Petheő semmi utasítást sem kapott a csausz továbbítására, a szegény török jó ideig Komáromban ragadt. Itt aztán annyira elbusulta magát, hogy buvában majd fe'akasztotta magát. »Bizony — írja Petheő Krusithnak — *el'g visszavaló misét mond kegyelmed után,* hogy kihoztad és i'thagytad rajtunk.«

Eszerint Juzref csausz alaposan értette már a magyar káromkodás cifra ígét!

Törökről lévén szó, megemlítjük, hogy 1621-ben a lengyelek jól elverték a török sereget. A verérbasa aztán hazánkba jött és S igetvárott betegséget szinlelt. Azaz, hogy akkori szóval éljünk, cigánybetegség bántotta őt. Ezért írta róla Akosházi Sárkány István: »Nem tudom, ha csak az cigánybetegség bántja-e? Én inkább hiszem, az mint értegetem, hogy az lengyelországi purgáció csapta el a hasát.«¹

A régi magyar humor legkedvesebb emlékei közé kell soroznunk azokat a szép magyar leveleket, amiket Nádasdy Tamás és felesége: Kani-

¹ Körmeneti levéltár. Missiles, 1621. A lengyelországi purgáción az ottani vereséget kell értenünk.

zsay Orsika váltottak egymással. A nádorispán levelei már aláírásukkal is mosolyt keltenek. Majd minden levelét másképp és másképp írja alá. Érdekesek például az ilyenek: »az te villám-kovácsod«, »az te ősz kányád«, »az te herélt basád« stb. Ha a leveleit lapozgatjuk, szinte magunk előtt látjuk az örökké vidám nádorispán mosolygó képét. A rosszkedv még akkor sem tudott rajta erőt venni, mikor az orvosok metélgették a sebjeit. Mindig jóízűen és tréfásan irogat. A feleségeküldte tulérett spárgára például egyik levelében ezt a megjegyzést írta: »nem különben kezdnek az papok tüle járni, mint az Kanizsai László vénasszonya az Ladom italjától.« Mikor nádorispánná lett, kedves hangon írja a feleségének: elvárja tőle, hogy úgy fogadja, mint a nádorispánt szokás. S a felesége vidáman feleli neki: »Ugy fogadom, mint én édes nádorispán uramat. De jól meglássa nádorispán uram is, mint jön haza, mert nyilván kevély nádorispánné asszonyra talál! Továbbá (a nádorispánság) négy tisztinek egyike elég énnekem és az kunbiróságot kívánom; mert tudja kegyelmed, hogy én nem iszom bort. Az doktor ugyan azt mondja, hogy nem jó nádorispánné-asszonynak vizet innya; azért mégis jü valami bóza az birságon s nem halok szomjjal meg... Továbbá azt írhatom kegyelmednek, az kevély nádorispánné felől, hogy viselő szoknyája egy sincs.«

Nádasdy Tamásnak az udvarmestere Tahy Bernát volt. Hűségesebb, megbízhatóbb embert s kitünőbb lovast nála keresve sem találhatott volna. Azonban Tahy Bernát mód nélkül szeretete a bort s borittában elhatalmasodott rajta a bolondság. Egy ily bolond órájában aztán azt írta Nádasdy Kristófnak, hogy elhagyja Tamás urat s féleszü urat keres magának. Nádasdy

Tamás aztán ilyen választ adott néki: »Ebből is kiismerhetni, hogy az bolondság napról napra nevededik rajtad, nem hogy csendesednék. Nádasdy Kristófnak azt írod, hogy fél eszen való urat keressz. De én azt tanácslom, hogy idén (t. i. idején) elmenj, hogy jobban reád ne érjen az bolondság. És ha találsz aféle fél eszen való urat, siess rajta venni, míg eszibe nem veszi, hogy bolond vagy; mert ha halogatod és azonközbe eszébe veszi, hogy nem vagy otthon, kárba fogsz maradni.«¹

A tanácsadó mindig több volt, mint a követő. Az okosabbnál okosabb mondásokat seregével találjuk a régi levelekben, de hogy valaki megfogadta volna, arról már nem esik szó. Batthyány Ferenc bán, hallván, hogy unokaöccse, bár magának is alig van, másoknak ígér jószágot, imigyen inti őt: »Hallottad-e egy régi példában, hogyha az egér nem bujhatik lukába, köt tőkét farkára?«... »Azt mondod — írja ugyanő 1548-ban —, hogy nem fától lettél, hanem atyádtól, anyádtól. Bizony énnékem csodának tetszik.« — Ugyanez a Batthyány bán, aki a bécsi bornak a szagát ki nem állhatta, erősen kikel a magyar ifjak ellen, akik külföldön verik el a pénzüket. Az 1551. évben az illetén ifjakról írja a nádorispánnak: »De azt kegyelmed vélheti, mint jönnek haza; mert ki lovát, ki egyéb marháját adja el és franciát hoz haza. Azért nem kellene oly igen sokat költeni Bécsbe.«

Batthyány Ferenc Nádasdynével is vidáman levelezgetvén, gyakran megréfálta őt. Mikor például Nádasdy Tamás Fráter György püspöknél járt, ezzel ijesztette meg a szegény asszonyt:

¹ Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések. Ujvár. 1551 augusztus 24.

Fráter Györgynek sok felesége vagy, csak gyorsan egyikét reá veti az kegyelmed urára! (1551.)

Batthyány Ferencnek a felesége is szerette a tréfát. Olykor — ha kedve támadt — leveleivel nem kis tréfát indita. Mikor a nádorispán rossz üzletet akart véle kötni, komolyan írta volt: nekem kicsiny fejem vagy, sokáig kell gondolkoznom. Mikor Nádasdy tréfásan azt írta a jó asszonynak, hogy kicsufolja a vén embe-
reket, így vágott vissza: »Miénk volna az panasz; mert mi vagyunk aggok. Mig ifjak valánk, mi sem gondoltunk sokat ruhával; mert az ifju ember nélkül is elég szép. Im! ha mi meghalunk, hát nagyságod mind az én urammal egyetemben egy-egy ispanyol leányt vesztek, hogy kiknek ruházatjokra tizszer többet kell költönotök, hogy nem most ránk költötök. Azokat csak ruházni sem gyözitek.« (1555. május 31.)

Vidám humor szólal hozzánk Ország Magdolna leveleiből. Egy alkalommal a kertjére büszke Batthyány Kristófnak azt írta, hogy a kertje zsidókoporsó szabásu volna. Haragnéven vevén ezt Batthyány, Magdolna asszony így mentegette magát: »koporsó szabásu töltéseket látván ott, azt hittem, valami rác szent fekszik ottan es nagy bucsu mian vagy. Sokszor megkerültem, azt vérvén, sok eszrendeig tart a bucsu. Hányassa el kigyelmed; mert bizony nem nőnek meg ott a barackfák.« (1553.)

Ismeretes dolog, hogy a XVI. században nálunk a leánykérés és a menyegzőhívás erre alkalmas bizottemberek, vagyis inkább legények után történt. Ha a leányzó formás és sokatígérő volt, a kérő gyakran ott ragadt s megbizója helyett magának szerezte meg a leányt. Az igazi kérő természetesen azt kívánta neki, hogy Amán ablakára akasszák szellöztetni. Így állván a dolog, a kérők nagy hálával tartoznak

Mérey Mihály ítélőmester uramnak, aki 1554-ben ezt a jó tanácsot írta nekik: »Leányos embert és nősző legényt nem kell menyegzőszerzésre küldeni, mert az legény gyakorta magának szerzi azt, akire kéri. Akinek pedig leánya vagyon, annak is gondját viseli.« Manapság ezt úgy szokták mondani, hogy ebre nem kell a hájat bizni.

Jó tanácsot ad a házasulóknak Dersffy Ferenc uram is, irván Batthyány Boldizsárnak imígyen: »Addig válogat a sok szép leányok között, hogy végtére oly aggra talál, azki száján tartja, hogy ott ne járjon, az hol ő maga akarná.«

Már a XVI. században is keservesen panaszkodnak a mieink a nagy német adó miatt.¹ Az adókon kívül az udvar a gazdagabb urakat megkönyékeztén, még kölcsönökkel is igyekezett az erszényükön eret vágni. Ilyen ügyben írta volt Batthyány Ferenc az özvegy nádorispánnénak: »Ha szembe leszünk, megmondja kegyelmed, miért oly fösvény. Jól tudom én az miliom forintot nem akarja kegyelmed bocsátani, kit az németek mondják, hogy kegyelmednél vagyon. És mindaddig fösvénynek fogják mondani, míg ki nem adja kegyelmed.« (1564. szeptember 13.)

Révay Mihály uram írja egyik levelében e sorokat: »Jó ország volt az szegény Magyarország! Mind népe s földje jobb volt Lengyelországnál. Semmit nem vártunk mi magyarok Lengyelországból. Ha bort az országból nem adtunk volna nekik, pane pivával (t. i. sörrel) kellett bizonyítaniok a jezsuiták mondását, hogy a sör alávaló ital.« (1576.)

Jámbor eleink — amint tudjuk — azt tar-

¹ A német katonaságról írja Batthyány, hogy mindent elvesznek s mindent fölesznek. »Csakhogy az embert meg nem ölik, de mindent ugyan megmívelnek, mint az török.« (1566.)

tották, hogy egy-két pohár borban sok vidám tréfa lakik. Éppen ezért nem egy-két, hanem sok pohár bort ittak. Aztán, ha jól vetett asztalnál a bor felett mulattak, bohóságot bohóságra halmoztak. És emelgették a köszönő poharakat és ittak a jó fejedelmek egészségére. Tapolcsányi Mihály is ezt cselekedte Gadolius urammal s miután torkig itták magukat, bucsuvétlen ott hagyták a borgazdát: Nádasdy Ferencet. Másnap aztán így mentegette magát Tapolcsányi: »Az jó fejedelmek egészségeért addig ivánk, hogy bizony énnéköm az ablak és az vártornya mind kettőznek vala és az hid is, hogy kimentem, úgy tetszett, hogy mind megyen alattam. Gadolius uramat az szálláson úgy tanáltam, hogy az philosophiát az szegre tette és azt kérdezi, hogy mikor és miképpen jött ki ő az várból.« (1582.)

Az ilyen mulatságokon nagyon gyakran megesett, hogy a palackpecérek nagyobb káromlással megeresztvén nyelvöket, egymásra támadtanak. De hogy miképpen kívánták egymás címerébe a pozsonyi akasztófát, arról jobb hallgatnunk! Itt is teljesült a régi magyar példabeszéd: »Azminemü jónapadása kegyelmedtől vagy, ha veszi, olyan istenfogadját magának tulajdonítsa.«

A mulatozást a kornyadozás követte. Mert régi és arany-igazság az: »Mikor kedvetek tartja, annyit isztok, amennyit akartok. Ha pedig megbetegültök a bortól, annyit kell szenvednetek, amennyit nem akartok.«

Am igen rövid ideig tartott, míg a borivók a bort meg sem merték büzlteni! S ha ki nem cégerezték őket, vagy valami galibába nem estek, újra kezdték a mulatságot, azt tartván, hogy a jókedv az embernek gyakorta egészséget szerez. Aminthogy úgy is van.

Tudott dolog, hogy nálunk a töröknél is

több bajt és keserőséget okozott a beszállásolt császári katonaság. Bizony ahová e hadinép a lábát tette, ott nem maradt semmi sem. Hiába rakta a szegény ember kévegabonáját kalangyába, elvitték azt a katonák. Sőt azt sem hagyták ott, ami még lábon állott. Gondolhatjuk, a szegénység minő nagy bódulásban volt emiatt! Vitnyédy uram irta volt egyik levelében a beszállásolt császári katonaságról: »Gonosz lapos tetvek azok, s ha befeküsznek az vármegye ködmönében, nehezen porzsölik ki.«

Ezernyi és ezernyi panasz ment Bécsbe e katonaság rablásai miatt. Olykor vizsgálatot is indítottak, de ennek eredménye sohasem volt. A bécsi kommisszáriusok mindig büntelennek találták vitézlő fiaikat. Így aztán csak a mieink nyöghették keservesen: *»az róka náthája nincsen rajtunk, hogy ne éreznénk az latorságnak becstelen büzit.«*

Eszterházy Miklósnak, a nagy nádorispánnak temérdek levele hever még kiadatlanul. E levelekben sok-sok elfeledett példabeszédet s vidám magyar mondást találhatunk. Ha országos gondok nem bántották őt, vidáman levelezgetett ismerőseivel. Mikor például Batthyányné Miklós napja előtt megszerencsézte őt s ajándékot is küldött neki, nagy jókedvvel felelte néki: »Kegyelmed szintén úgy cselekszik, mint aki *kötve hiszi komját!* Még szent Miklós napját el nem értük s immár pedig kegyelmed megköttet. Kedvesen vesszük ezt az megelőzést.«¹

A derék Pálffy Pál nádorispánnak ismert mondása volt ez: »Az francuzok azt tartják, az ki egyszer megcsal, vigye el az ördög; ha másodszor, engemet is; ha harmadszor, mindkettőnket újabban.«

¹ Kőrmendi levéltár. Missiles, 1636.

Abban az időben, mikor Thököly Imre fejedelem pénzt veretett a nevére, Széchenyi György érsek meg akarván őt kissé tépázni, imígyen írt róla Batthyány Kristófnak: »Thököly ur pedig immár izelítvén az szép falatot és neki örülvén, hogy immár pénzt vertek nevére, nem örömost bocsátaná ki torkából; de átalakadt rajta s nem nyelheti el azt az zsiros falatot, minthogy mindenünnen odalázadott az török.«¹

¹ U. o. 1682 október 13.

BEJCZY URAM MÓKÁI

II.

BEJCZY URAM MÓKÁI

Bejczy uram mókái

A rég letűnt idők egyik legszebb hagyatéka az alispáni tisztség. Sok-sok század jeles fiai minden ízében magyar méltósággá, nemzeti életünk csobogó kutforrásává tették az alispáni hivatalt. Tekintélyt szereztek neki; a magyarság mentsvárává tették, melynek falain megtört minden idegen befolyás, minden alkotmányellenes támadás. Nemzeti történetünk fényes alakjai imígyen az alispáni székek eltörölhetetlen nimbuszt szereztek. S ez a nimbusz tovább fog élni magánál a tisztségnél is, aminthogy tovább él a zöld borostyán a mult idők romjain.

Bizony bőven akadnak alispánjaink, akik talpig emberek voltak. Nem egy közülök az igazi magyar jellemnek és a hamisítatlan magyar egyéniségnek tiszta tüköre lehetne. Talán éppen ennek köszönhetjük, hogy az alispán nálunk tipussá lett; olyan tipussá, melyben a magyar jellemnek legszebb vonásai élnek. Nem a hatalom, hanem a magyar sziv, a magyar érzés és az emberség szerezte meg alispánjainknak azt a becsülést, melyet a paraszti szegénység és az uri rend egyaránt tanusított irántuk minden időben. Talán az egyetlen magyar tisztség ez, mely mindenkor népszerű volt s amely tekintélyéből sohasem veszített, mert nem a félelem, hanem a tisztelet és a közbecsülés volt a méltóságának a fundamentuma.

Mindez nem megy csodaszámba. Hiszen tud-

juk, hogy az alispáni székre régi hiv szolgákat, tősgyökeres, ágasbogas familiák érdemes fiait ültették, akik hiven szerették nemzetük szent ügyét s azért szenvedni is készek voltak. Az ilyenekről előre tudták, hogy nem rőffel és iccével mérik a törvényt. Tudták, hogy az inséges időben törődnek a néppel, s ha büntetnek is néha, igazságosan teszik azt. A szerető embertől vett sebek pedig mindig kedvesebbek, mint a gyűlölőnek csókjai.

Irodalmunk s politikai történetünk sok jeles alispánunk életére és működésére vetett már világot. Azonban a rég letűnt századokban kevés olyan alispánunk akad, akinek viselt dolgairól és jelleméről részletesebben szólhatnánk. A legtöbbjéről ugyanis alig maradt ránk írott emlék. De az alábbi adatok kétségtelenül hirdetik, hogy a XVI. században is akadtak nálunk népüket szerető, munkás és lelkes alispánok, akik békeségben és hadas időben egyaránt helytállottak magukért. Ilyen volt például nemzeti Bejczy Gergely uram is, Vás vármegyének alispánja. Egész sereg bizalmas levele maradt ránk a XVI. századból.¹ S e levelek teljes világot vetnek az ő gondolkozására, jellemére és ismereteire. Törvénytudó, kitünő tollu, prókatori fogásokban vándorlott ember volt ökigyelme, akinek tanácsával legnagyobb családaink éltek. A Zrinyiek, a Nádasdyak, a Batthyányok stb. ügyesbajos dolgait ő forgatta, pöreiket dülőre ő vitte. Akik sóhajtották a segítséget, azoknak ingyen is szolgáltatjokra volt; mert mindétig azon igyekezett, hogy a szegények jót mondjanak reá. A tisztségeken sohasem kapott; amit az életben elért, erővel vetették a nyakába. Nyílt, szókimondó em-

¹ Az itt felhasznált levelek mindannyija a Batthyány hercegek körmendi levéltárában van.

ber s a szíve mindig egy nyomon járt a nyelvél. Szép okossággal áldotta őt meg az Isten, de legfőbb kincse mégis az ő örökké vidám kedélyhangulata volt. Ez a vidámság aranyozta be az életét; ezzel derítette föl a földi bajoktól zaklatott ismerőseit is. S ez a vig kedve, ez a derüs humora soha nem hagyta őt el. Ha az inség nyomta, akkor is incselkedett; ha reájött a pénztelenség, ha ösztövéül állt a sorsa, akkor is tréfára fogta a dolgot s nagy vidáman enyelgett. Még a betegség sem birta kedvét elrontani. akkor is tréfálkozott, mikor a lelkét készítgeté a mennyország felé.

Bejczy Gergely először mint Vas megye dicatara (rovója) szerepel. Ő vetette ki a rovásnak vagy ravatalnak nevezett adót. Mivel az adókivetés és az adószedés már a XVI. században is népszerűtlen foglalkozás volt, bármilyen emberséges ember lett legyen is Bejczy uram, az urakkal többször meggyült a baja. De hát ő keveset törődött az urak szélpál irásával s a fősvények morgásával. Sőt azon incselkedett, hogy minél több okot vethessen hozzájuk a zugolódásra. Csak a szegénységet igyekezett támogatni. Az ügyefogyottak javára sohasem kímélte fáradságát. *Ki védelmezze a jobbágyokat, — írja — ha én nem védelmezem?*

Az urak haragja miatt könnyen vigasztalta magát. »Régi proverbiumban olvastam, — írja 1568-ban — ha valamely ebet agyon akarnak verni, dühödt nevét költik. Igaz, rajtam telik az proverbium.« »Már mindenki haragszik rám« — írja Batthyány Boldizsárnak. — »Attul félek, hogyha odamegyek, nagyságod is kész rám haragudni. De valahogy kegyelmet kell nyernem az többinél, hogy ha nagyságod is haragudni fog, legyen hova bizodalمام. Régi proverbiumban hallottam, hogy az, ki féltébe meghal, fi...l

harangoznak neki. Tizezer téglát, négy pest (kemence) meszet adjon kegyelmed. Egy tornyot rakatok, abba rakatom magamat, ott senki sem bánthat...» »Szerdán ott leszek nagyságodnál, de ilyen conditióval, hogy salvus conductust (menedéklevelet) adjon kigyelmed énnékem, hogy sehult, se uton, se utfélen, se erdön, se mezön ne bántson. Ha ez levelet megadja, odaviszem az szegény testemet mind lélekkel egyetemben.«

Mivel Batthyány tréfásan agg ebnek nevezte Bejczy uramat, ökigyelme szintén tréfásan felelő fentebbi levelében: »Csodálom én kegyelmedet, hogy császár ő felsége rovójának ezt meri mondani. Eféle vén embert agg ebnek ne mondj, mert apád vagyok! Egy csöpp szénám sincs, — folytatja — nyolc barmom holt meg a nagy kövérségnek miatta, hogy a szalmán koplalt!«¹

Amint e tréfás sorokból is láthatjuk, Bejczy uram nem volt haragtartó. Hamar megbékült mindenkivel s egymás után irogatja ismerőseinek a vidámabbnál-vidámabb leveleket. Fogas ebnek való a csontrágás, — mondogatá igen okosan — ő bizony nem törődik azokkal, akik szarkamódra ugrándoznak a beszédjükben.

Benső barátság füzvén őt a kor legmiveltebb főúrához, Batthyány Boldizsárhoz, számtalan levelet vált vele. S minden levelében tud valami tréfás, vidám dologgal előállni. Az 1569. év július 31-én például jelenti Batthyáynak, hogy kezes lett érette. »Nagyságod — írja tréfásan — csak itt is annyival adós, kiért kezes

¹ Már ebben az időben is járta az a hit, hogy ha Medárd napján esik, negyven napig el nem áll az eső. Bejczy uram ezt is tréfásan (hajdubeszéd módjára) írja meg Batthyáynak: »Sanctus Medardus permerdavit se nunc 40 dies postquam minxerat« etc. (1575 június 8.)

lettem, hogy minden marhájával sem éri meg nagyságod. Ha nagyságod hatszáz téglát küldene és négy stertin meszet, az én házam megkészülne és öt antikvitást adnék az kanna födéltre. Ha pedig meg nem küldi nagyságod, meg nem készül az én házam s pápai átkommal megátkozlak érte. Az két herbáriumot is megküldtem nagyságodnak. Ugy adtam nagyságodnak, hogyha elvész, Rohonczt foglalom el érte.«

Lovat vásárolván Batthyánytól, száz locsos tallért ígért a hitvány lóért. »Adjon Isten — írja — oly szívet kigyelmednek hozzám, hogy ideadja a lovat, különben gyalog kell járnom.«

Pici kis házacskája volt Bejczy uramnak Szombathelyen, de ő igen nagyra tartotta azt. »Ma jövék meg — írja — az én erős váramból. Jól lakánk, csak éhel nem halánk.« Volt neki Rohonc mellett birtoka is. Az 1570. évben aratás idején itt szorgoskodott s innét írta Batthyánynak: »Ha olyan nagy ur volnék, mint kigyelmed, nemhogy Rohoncra jönnék asztagrakni, hanem jégből csináltatnék egy tornyot, oszt abban lakdogálnám jó bort. Immár most hogy szegény legény vagyok, mind tudómet, májamat általfütötte a nagy hévség. Mint egy prusz (?) csuka, csak olyan vagyok. Ez sok kaszálás, aratás kivonta immár minden erőmet. Örömet mentem volna kegyelmedhez, de lovaim mind tisztán elfáradtak. Im küldtem kegyelmednek smaragdot, topázt, ezüstöt, aranyat. Egy rétem vagyon, azon találtuk; de ehhez én semmit nem értek. Dinnyét örömet küldhetnék, de tudom, hogy elég vagyon kegyelmednek. Én örömet küldök mind dinnyét, mind uborkát, csak hogy kaszást küldjön kegyelmed érte.«

Ugyanez év december 3-án a nádorispánnétól jöven meg, menyegzőre kellett volna Batthyányval mennie. Azonban nem volt me-

nyegzői ruhája. Tehát arra kérte Batthyány Boldizsárt, adná el neki a boldogult Batthyány Kristóf bársony supicáját és nyest subáját. »En is hadd öltöznék fel, — írja — mint az tarvarju, ki sok madártul kért volt tollat s végre ki-ki mind elveszi az ő tollát s meztelen marad.«

Az 1571. évben bölcs tanácsokat irt Bejczy uram Batthyány Boldizsárnak. »Ifju! — írja a többi között — nagy sok gondod vagy, időnap előtt elaggasztolod magadat. Az leányok sem fognak szeretni, ha megaggasz. Az urasággal osztozzunk meg s kevesebb gondja leszen kegyelmednek. Olyan hamar meg nem agg kegyelmed, ha megosztozunk.«

Hát Batthyány bizony nem osztotta meg vele hatalmas birtokait. De küldött neki egy pár karmazsin csizmát. »Egy csizmát hoztak, — feleli a küldeményre Bejczy — nem tudom, ha kegyelmed nekem küldte-e? hogy ebben menjek el kegyelmeddel. De a fekete ruhához fekete csizma illenék ám!«

Az 1572. évben Bejczy uramnak a megyéje vitézeivel hadba kellett mennie. Jókedve ekkor sem hagyta őt cserben. Vidáman írja Batthyánynak: »A hadakozástól igen félek; mert nincsen lovam. Ha lovam volna, örömetst együtt halnék meg kigyelmeddel. Hiszem, nem hagy ló nélkül kigyelmed.«¹

»Nagyon kéne a beata pecunia (ebanyázta pénz)« — írja más alkalommal. Ő azt hitte, hogy Batthyány kérés nélkül is megsegíti szükségében.

¹ Egy másik levelében írja: »En azt hittem, hogy az hitvány fosos lovat száz locsos talléron ideadja kegyelmed... Adjon Isten oly szivet kegyelmednek hozzám, hogy ideadja az lovat, külömben gyalog kell járnom.«

»Im, — írja — látom, hogy Ördög Mátyásként bizzál, bizzál, de keveset.«

Az 1573. évben Bejczy uramnak az oktatási törvényre Eperjesre kellett mennie. Sehogy sem tetszett neki ez a pátria s alig várta, hogy ismét szülőföldén lehessen. Kérve kéri Batthyányt, hogy oltalmazza magára hagyatott feleségét. »A mi földünk — írja Eperjesről — jobb ennél, tejjel-mézzel folyó. Itt minden drága; 60—70 forint egy hitvány gebe. Csak már mehetnék békével haza, ha az bal lábamat itt felejténém, sem jönnek érette vissza!«

Szerencsésen hazajövé, megint hadba kellett indulnia. »Magamnak — írja ez alkalommal Batthyáynak — itt kell meghalnom, de feleségemet és gyermekeimet oda küldeném kegyelmedhez.«

Hát a hadban nem halt meg ökigyelme. Visszajött s tovább is rótt a megyéjét. Nagyon emberségesen tehette ezt, mert a legnépszerűlenebb foglalkozás neki nagy népszerűséget szerzett. Az 1574. évben már az egész megye őt kívánta alispánjának. »*Én — írja Batthyáynak — eléggé ekszkuzálom magamat, de az vármegye azt akarja, hogy én legyek előttük.*«

Bejczy uramnak e kijelentése meg egyéb tettei világosan mutatják, hogy ökigyelme igen szerény ember volt. Mikor 1575-ben ismét a török ellen kellett indulnia, mint egyszerű közember vonult az ellenség ellen. »Nem úgy megyek, — írja — mint viceispán, sem úgy nem megyek, mint hadnagy, hanem úgy, mint egy házhelynemes ember.«

A hadas idők miatt akkor az alispáni hivatal csemérdek dologgal járt. S hozzá még Vas megyébe német katonaságot szállásoltak be, mely a bevett szokás szerint mód nélkül nyuzta a szegénységet. Bejczy uramnak tehát sem éjjele, sem

nappala nem volt. Gyönyörűek azok a levelei, miket ekkor a szegény magyar nép érdekében írt. »Tennünk kell valamit a szegénység érdekében« — írja. — »Ujvárt is megraknám éléssel, csak érthetném, szegény magyaroknak miben vagyunk dolgok.« Hivséges maga forgolódásával eleget vesződött, hogy a német fegyveresek a szegénység jószágában ne praktikálhassanak. Írt az uraknak s Bécsbe is fölment; szóval mindent megtett a nép érdekében. Nem csoda aztán, hogy az egész megye az ő szaván és tanácsán járt.

A hadakozás és az erőltetett munka igen aláásta az egészségét. Gyakran betegeskedett. De jókedvét akkor sem vesztette el. Hamar vidult s a bokros gondok feledtették baját. »Ugy vagyunk az dolgom, — írja tréfásan — mint az tündér vitéznek. Egy nap együtt, másnap másutt... Én azt hittem, hogy elveszett volt az purgatorium. De én most onnadj jöttem. A Bonaventura azt írja, hogy Szent Ferencz megtörte volt, mikor megholt. De még ugyan vagyunk az szikrájába; alig szaladék ki belőle!«

Történt 1575-ben, hogy Bejczy uram egyik szolgáját megverték volt s a pörösök őt fogták bírónak: Ez alkalommal írta volt a többi között: »Sárkány Bernátként örömet jámbor volnék, ha az szomszédok jámborak volnának. De az ember soha oly jó nem lehet, ha gonosz szomszédja vagyunk, hogy gonoszszá nem köll lennie.«

Lakodalomra híván őt Batthyány, azt feleli neki, hogy régente négy levéllel hitták az embert menyegzőre. Akit csak kétszer hittanak, az el sem ment. »Azért, — írja — e féle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek.« Kigyelmed költekezik, az én házamnál meg nincsen répa, lencse, borsó, káposzta.

Bizalmas barátságban állván Batthyányval, többször küld neki ajándékot. Viszont ő is kér

tőle egyet-mást. Egyik alkalommal, február havában halat kért Batthyány Boldizsártól. Ez azt felelte, hogy majd halászatkor küldhet csak neki, mikor tudniillik a jég elolvad. Bejczy uram e levélre imigyen felelt: »Ha akkor küld kegyelmed halat, mikor elbocsáttatja az tavat, akkor én ludfiat is ehetem; mert eljű az Szent György napja, mig abba halászhatnak. Ennekem is vagy egy kis halastóm, kit egy szütleány által hugyozhatnék. Abban elég hal volna; jeles halak, peterkék.¹ De nem megyen el az jég róla. Ha én is meghalászhatnám egy tök peterkét aszszonyomnak én is küldenék; mert értem, hogy megunta az nagy halat s apró halat kíván.«²

Bejczy uram, mint igaz magyar, sohasem állott hadilábon a jó borral. Ha volt, hát meg is itta. Sőt ökigyelme orvosságnak tartotta a jó bort. *Pistolotius*, a nagyhirű bécsi orvos írja egyik levelében, hogy ő Bejczyvel egy véleményen van s azt tartja, hogy *a podagra elűzésére a legjobb orvosság a jó, a nemes bor!*³ Ebből magától következik, hogy Bejczy uram nagyra becsülte a jó bort. Ilyent kérvén egy ízben Batthyánytól, ezt írja neki: »Ha jót küld kigyelmed, dicsérlek. Ha hitvánt küld, visszamondom az istentartsonmeget.« Egy alkalommal az inasa utközben kiitta a bort Bejczy uram pincetokjából s vizet öntvén belé, megszökött. Bejczy a nagy esetet még Batthyáynak is megírta. »Ha

¹ T. i. apró halacskák.

² »Az te kegyelmed erdeje mellett — írja — hideggel kell meghalnom.«

³ *Pistolotius* levele Batthyányhoz 1575 szeptember 26. Ebben írja, hogy Bejczy urammal együtt ő is azt tartja, hogy: »ad propulsandam podagram nullum praestantius remedium sit, quam bonum et generosum vinum.«

megfogom őt, — írja — kitöröm a fogát.«

Az 1575. év augusztus havában Batthyány megírta Bejczynek, minő szép nyereséggel jött vissza a csatáról. Bejczy uram iziben felelt neki: »Te kigyelmednek irhatom, hogy ez éjjel fogtam vala három martalócot álmomba. Igen örülék vala nékik. Fölserkenyék, hát semmi nincsen benne. Megcsala az álom.«

Batthyány többször küldvén őt a váci püspökhöz, Bejczy uram ezzel állott elő: »Az váci püspökhöz addig küld kigyelmed, hogy az köszvényt megkapom tőle. Isten oltalmazzon az másik betegségétől.«

Az 1575. évben már maga Bejczy uram is nagyon rászorult az orvosságra. A gyomrával volt baja s Batthyánytól kért valami orvosságot az arena (fövény) ellen. Batthyány tévedésből podagra ellen küldött neki orvosságot. Mire a beteg Bejczy félig komolyan, félig vidáman imígyen felelt néki: »Ugy vagyon kigyelmeddel dolgozom, mint mikor Babilon tornyát rakták, mert mikor meszet kértek, akkor téglát adtak; mikor téglát kértek, akkor meszet adtak föl. Én arena ellen kérek orvosságot, kigyelmed pedig podagra rára küld. Egy kalánnal megittam benne, azt hittem, hogy arenáról való orvosság. Még most is fáj az gyomrom belé. Ha valaki arena ellen való orvosságot kér, azt adom neki s megmondom, hogy Batthyány uram orvossága ez!«

A jó Bejczy uram már közel volt a halálhoz, mikor e sorokat írta, de jókedve és pompás humora még ekkor sem hagyta el. Csak mikor a nyelve szólása megszűnt, akkor némult el szívvidámitó humora. Az 1575. év végén, mikor már közel járt a véghez, Batthyány Boldizsárt Bécsbe hívták. Valószínűnek látszott, hogy nemzetünk e kitűnő fiát s egyik legkiválóbb hadvezérünket letartóztatják. A beteg Bejczy

megérezte a veszedelmet s így irt Batthyáynak: *»Jól meg kell gondolni az németnek való jóakarátját az magyar nemzetséghez! Sokat hívtak szép szóval fel Bécsbe, kiket meg is fogtak bennök és sokáig tartották fogva. Az urak könyörgésére hét esztendőre bocsátottak el bennök. Ugyanott meg is haltak az fogságban. Mostan penig semmi tekintete, becsülete, tisztessége nincsen az magyar nemzetnek az németek előtt.«* S a jó Bejczynek igaza volt!

Mikor halt meg, nem tudjuk. A felesége, Szalay Krisztina, 1576 április 4-én már özvegynek írja magát. Tehát ezidőtájt költözhetett el az élők közül legvidámabb s legmagyarabb alispánjaink egyike. A hamisítatlan magyar néphumornak egyik legszellemesebb képviselője volt ő. Ha sajátkezüleg irt levelei egykor napvilágot látnának, irodalmunk is gazdagodnék s történetünk is gazdagabb lenne egy színmagyar jellemmel.

BÍRÁK URAIMÉK ŐKEGYELMÖK

III.

BÍRÁK URAIMÉK ŐKEGYELMÖK

Bírák uraimék őkegyelmök

Szent királyaink irva hagyták nekünk, hogy bíráink őkegyelmök minétig eszes, vigyázó és jámbor emberek voltak. S ki merné tagadásba venni, amit régi királyaink pöcsétes leveleikben mondanak? Igenis, bíráink tanácsos elméjü, eszes emberek voltak, akik szerették a tisztességet s nem akartak kivüle járni. Ki is csordult a hirük hetedhatár ellen is! S nem egy emberünk sóhajtvá kiáltotta (főleg, mikor a farát verték): mily kívánatos állapot a birói szék!

S vajjon miben nyilvánult a régi jó bírák eszessége és okossága? Elsősorban védték városaik kiváltságát. Nem kicsiny dolog ez, mert ugyancsak sokszor kellett Bécsbe menniök »*írásokkal, némely friss halakkal és óborral!*« Hát nem okosság ez? Eszes bíráink tapasztalásból tudták, hogy az instancia Bécsben hal, bor és egyéb ajándék nélkül annyit sem ér, mint pribék ellen a pöcsétes levél. Tehát jól megbélelve viték instanciájukat Bécsbe.

Eszes és okos bíráink tudták, hogy nyolcvan magyar ember husz hiján száz pört jelent. A folytonos pörlekedést pediglen egykoron *biróbusításnak* hitták. S melyik bíró szerette azt, ha busítják? Be is hozták az ugynevezett törvénpénzt s aki ezt előre le nem olvasta a bíró asztalára, nem pörölhetett, ha száz pöröse lett légyen is. A »bubos rendhez« tartozó vénasszonyokat azonban még a törvénpénz sem tartotta

vissza a pörlekedéstől. Az ilyeneket a bölcs bírák aztán a pellengér mellett lévő kalickába záratták, hogy egyszersmindenkorra elmenjen a kedvök a bíróbúsitástól. Jámbor eleink az ördögnek piritott fokhagymás kenyeret tettek a küszöbre, hogy hamarább elkotródják. A bírák a pellengéren mérették ki a különféle büntetést, hogy a szemlélőknek is elmenjen a kedvök a vétkezéstől.

Magyar embernek sohasem volt erős oldala az adófizetés. A pénz nem is igen duzzasztotta az erszényét s így nehezen adta azt a kevéskét, amije volt. Eszes és okos bíránk jól tudván ezt, majd minden pörös félt pénzbírsággal sújtottak. S jobbára csak a nagyobb bűnösök farát kínálgatták somfabottal.

Ennek a bölcs szokásnak kettős haszna volt. A bírság java része a bírák uraimék zsebébe vándorolt, a maradék meg jobbára a közös kaszát gyarapította. Így állván a dolog, jámbor bíránk százával hozták az ilyes ítéletet: *»csöki neki 100 forint... csöki neki 200 forint«* stb. Ehhez az ítélethez természetesen mindig hozzátették, hogy két rész a bíráké, harmadik rész a megnyert félé. Ezenkívül még a tanuszedés díja is a bölcs bírák zsebébe vándorolt. A szokástörvény szerint ugyanis minden beszédett tanutól 12 krajcárt, minden vallástételtől 50 pénzt kellett fizetni. Ha valami főbenjáró per folyt, akkor alku szerint egyeztek meg.

Régi bíránk nemcsak törvényt ültek, hanem törvényt csináltak is. Ha ugyanis homályban voltanak s ha a város fenytékje nem volt alkalmazható a szóbanforgó esetre, akkor a bírák maguk kalkuláltak szentenciát. Innét van, hogy a városi ítéletek között olyanokra is akadunk, amelyek még Mózes és Salamon királyt is zavarba hozták volna. Csak például említjük, hogy

1633-ban Eötvös János uram szolgájának valaki törvénytelen gyermeket épített. A leány az eset után megszökött. A komáromi bírák erre ilyen ítéletet hoztak: »Ha Eötvös uram elő nem állítja paráznasággal vétkezett szolgáját, szenvedje ő azt, amit a szolgáló érdemelne.«¹

Olykor természetesen bölcs szentenciákat is hoztak a bírák. Az idegen tollal kérkedőkre például ma is ráillik e bölcs mondásuk: »*Senkinek nem engedtetik az más ember tegzébe rakott nyilakkal lövöldözni.*« Bölcs mondás a bírák uraimék részéről ez is: »Az ki a szénára fekszik, maga sem ehetik benne s másnak sem engedi.« Valamivel borsosabb ez a szentencia: »*Az mi egyiknek tetszik, az másiknak is tetszeni köll.*« Hogy ez nem így van, azt maguk a szentenciázó bírák is tapasztalták. Mikoron ugyanis Fekete György és Kenyeres István szomszédok hajbaptak s pört jelentettek a komáromi bíránál, ezek »békességre csigették« őket. Fekete György uram erre azt felelte, hogy neki nem kell a békesség s úgy elveré a szomszédját, hogy több sem fére reája. A bírák Fekete Györgyöt »ezen szavájára« tömlöcbe vetették. Ökigyelme erre így kiáltott a bíráihoz: »Disznó légyen a lölke is, az ki többé köztetek marad, meg az is, az ki köztetek vagyon.«²

A régi bírák *látás alapján* ítélték. A látás jelentette a törvényes vizsgálatot s igazlatóknak is hitták a bírákat. Azonban az észességhez tartozott az is, hogy a bírák olykor nem láttak. Ha ugyanis a közjó vagy a bírák érdeke úgy kívánta, még a bünösöket is megjámborították. Ilyenkor a bírák uraimék nem a bünt, hanem

¹ Komárom város jegyzőkönyve 1633.

² Komárom város 1676. évi jegyzőkönyve.

csupán »az irgalmasságnak mérő serpenyőjét« látták.

Említők, hogy a régi birákat vigyázóknak is mondják szent királyaink. S szent igaz, hogy ökgiyelmők mindenre vigyáztak. Ha széket nem ültek, mindig az utcákon jártak. S mikor a bíró égnek fordított szemmel, félrebiggyesztett ajakkal, nagy ezüstös botjával megjelent, minden ember süveget vetett néki. Mert ha nem tette, a bíró előtt járó hajdu vagy népszószóló (tribunus plebis) jót huzott reá. Mikor a városi bíró esténként hazafelé ballagott, a hajduk lámpással kísérték hazáig, éppugy mint liktorok a római konzulokat.

Amit a bíró járás közben észrevett, arra aztán másnapon a széken szentenciát hozott. Komárom városában például ősrégi szokás volt, hogy télvíz idején a kofák és a kenyeresasszonyok fazékban parazsat tettek a szoknyájuk alá, hogy meg ne fázzanak. Az egyik kofa imigyen kigyulladván, nagy ribillió támadt a piacon. Birák uraimék aztán másnap szigoruan eltilták a parázsos fazék használatát. Okosan tettek! Hiszen maguk mondják, hogy ökegyelmők csak nem mehetnek kofát oltani!

De birák uraimék nemcsak vigyázók, hanem okos emberek is voltak. Példákkal igazolhatjuk eszes voltukat. Ők már a XVIII. században tudták, hogy a verebek és a varjak kártékony állatok. Komárom birái tehát meghozták a verebek nagy veszedelmére e végzést: *»Az vetisekre és gyümölcsfákra kártékony varjak és verebek irtassanak ki!«* És mindenkinek madarásznia kellett, hogy beszoigáltassa a reá kivetett kvantumot. Az már aztán nem a birák hibája volt, hogy a verebek tovább is csiripeltek s hogy a varjak azután is károgtak.

A birák bölcsességére mutat az a rendel-

kezés is, mely a rossz orvosságot rendelő orvosokat eltiltja a betegek gyógyításától! Hát aztán nem bölcsesség volt-e az, hogy a bírák uraimék a tisztujtás alkalmával a város költségén pompás ebédet adattak? Ilyenkor adták ki a végzést: »az belső és külső tanácsurak számára böcsületes ebéd készíttessen — determináltatott!« Egyik ilyen ebéden történt, hogy a komáromi trombitások nem tudták a vendégek zenei érzékét kielégíteni. Erre a bírák uraimék kimondották: »*uri ebédeken az trombitások kasszáltassanak és cigánymuzsikuskok hozattassanak*«. Ez meg is történt, de a cigánymuzsikuskok mód nélkül eláztak s így a tanács egy év múlva már a következő rendeletet adta ki: »*uri ebédeken a cigánymuzsikuskok kasszáltassanak és trombitások hozattassanak*«.

Bírák uraiméknak az italhoz is kellett érteniök. Addig ugyanis semmiféle bort el nem furhattak (csapra nem üthettek), míg a bíróhoz látó poharat nem küldöttek. A bíró kihörpintvén a bort, megszabta, hogy mennyiért árulhatják a bor pintjét. Különben az italméréssel járó ügyeket külön *borbírák* intézték majd minden városunkban.

Faluhelyt a bírák majd minden bünt bírássággal büntettek s akinek a büntetés nem volt az ingyére, az *igazító székre* föllebbezhetett. A falusi bírák összehíván a *valált* (a községet), a kiáltó székből hirdették ki a szentenciát. Sajnos, a falusi bíráink törvénylátásáról igen kevés emlék maradt ránk. Csak például említjük, hogy 1557-ben Kanizsa mellett az egyik faluban

¹ Komáromban három státus volt: polgári, katonai (naszádos) és nemesi. Mind a három státusnak megvolt a maga bírója. Vagyis Komáromban állandóan három bíró volt.

az a nem mindennapi eset történt, hogy egy Nagy János nevű ember az ő hites feleségének a tudtával vagy elnézésével a szolgálójával latorkodott. A falu székin aztán ilyen törvényt mondtak a fejére: Nagy Jánost az ő hites felesége nyakazza le s ha nem akarná az urának fejét venni, akkor Nagy János vágja le a feleségének a nyakát! Ezt a bölcs ítéletet azonban nem lehetett végrehajtani; mert egyik sem akarta a másikat lefejezni. Ezért Nagy János uramnak megkegyelmeztek s csupán 40 forintnyi bírságot vetettek ki reá. A valál (község) azonban ebből sem látott egy fillért sem; mert az istentelen Nagy János megszökött a szolgálójával s otthagya a feleségét.¹

Az uradalmak és a vártartományok falvainak főbirája az udvarbíró vagy az ispán volt. Ezek a tekintetes perszónák hol itt, hol amott tartottak széket. A büntetés mindig pénzbírság volt. Testi fenytékre csak akkor került a sor, ha a bűnös fizetni nem tudott. A legtöbb helyen a halálthozó lopás vagy gyilkosság stb. bírsága 40 frt volt, vagy akasztófa. Néhol a lányrablás díja is 40 frt volt. De már például Sándorfalván a szüz elrablását csak két forinttal büntették. A lólopás bírsága 40 forint vagy akasztófa volt. De már a tehénlopást vagy a disznólopást csak hat forinttal büntették. Fogaras vidékén az a szokás járta, hogy a tolvajnak a lopott tehén, disznó, vagy juh helyett kettőt kellett adnia. Ung megyében, Baksa István falvaiban ilyen szokás járta: »az ki minemű vétekben találtatik, bírságot fizet, amennyiben megalkhatik«.²

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.

² Az effélékről tömérdek adattal szolgálnak a régi urbariumok és conscriptiók. (Országos Levéltárban vannak.)

A kisebb birságoknak két része az uré, harmada az udvarbiróé volt. A csetneki uradalom 1662. évi utasítása szerint, aki cégéres vétekben esik, melyért halált vagy súlyos birságot érdemelne és megszökik, a birságot az udvarbiró köteles megfizetni. A sárospataki 1693. évi utasítás arra inti a birákat, hogy az egy forintnál többet érdemlő büntetést egyforintossá ne csinálják! A lopóknál talált javakban — mondja az utasítás — az udvarbiró harmados.

A birság éppoly jövedelme volt a földesuraknak, mint egyéb adó. S ha a birságból kevés folyt be, akkor leszállították a bünök díját. Vagyis maguk biztatták a jobbágyaikat, hogy minél többet vétkezzenek.

Említők már, hogy a különféle látókat (Beschauer) másképpen biráknak is hívták. A rév-látónak például *révbiró* volt a neve. Ő vigyázott a hidasra s ő tette a befolyó pénzt »a rév partján tökébe eresztett pénztartó pikszisbe«. A posztólátót (Tuchbeschauer) nálunk *szürbirónak* hívták; a borlátónak meg *borbiró* volt a neve. A hódoltság korában majd minden városunkban voltak *székbirák* vagy *mészárosbirák*, akik a marhavágást és a huskimérést ellenőrizték s akiket *látóbiráknak* is hívtak. Régi irott emlékeinkben gyakran találkozunk a *kutbirákkal* is, akik a vándorló pásztornéptől az ugynevezett gémpénzt szedték s örködtek, nehogy a kutak körül háborúság támadjon. Debrecenben külön *kanca-birák* voltak. A *mezei birák* a tizedlés és a kilencedlés körül foglalatoskodtak. A *csürbiró* a csürnek, a *malombiró* a malomnak volt kiskirálya. A *pallérbiró* a munkásokra, a *majorbiró* pedig a majorra ügyelt. Az esküdtet sok helyen *futosóbirónak* is hitták. Az urak is tartottak udvarukban futosóbirót. *Halászbiró* az a mester volt, akinek keze alá adták a gyalmot. A *céh-*

birót az egyes céhek maguk fogták maguknak. A tőzsérek, mikor utra keltek, nyilvetéssel választottak maguknak *fogott birót*. Körös város számadásai bizonyítják, hogy a hódoltság korában *szénabirák* is voltak; mert hát a töröknek sok széna kellett s ennek behajtását a szénabirák végezték. Hogy *kocsisbiró* és *koldusbiró* is elég akadt nálunk, az tudott dolog. Aki oly szerencsés volt, hogy birtokot szerezhett magának, azt az *iktatóbiró* helyezte jogaiba. A kisbiró faluhelyt ma is olyan ismert ember, hogy nem szükséges róla több szót ejtenünk. A külső és a belső *vásárbirák* az árus néptől a helypénzt, a vámot és az ugynevezett körösztlőpénzt szedték. Alföldi városainkban a *szerbirák* és az *utcabirák* még ma is ismeretesek. A végházak hadi népe fölött a *seregbirák* ítélkeztek. Ha az ügy föllebbezés útján a kerületi generális hadiszéke elé került, akkor a *hadbiró* mondott ítéletet.

Tudjuk, hogy nálunk a hódoltság korában sok pásztorfalut ültettek. Aszerint, amint vlachok, rutének, oláhok vagy tótok lakták a falvakat, a birákat kenézeknek, krájnnyikoknak, vajdáknak és soltészeknek hitták.

Birák uraimék — amint látjuk — ugyan-csak szép számmal voltak. Pedig idáig még nem is említettük a becsületes török birákat, noha ők is sok bölcs ítéletet mondtak volt nálunk. Ezeknek a kádiáknak igen jó hírük volt s nemcsak a magyar paraszt, de még a magyar nemes is szívesen kereste náluk az igazságát. Nyitra megye jegyzőkönyvében olvassuk például, hogy »Török György nem akar nemesi törvénnyel élni, hanem azt akarja, hogy a kádia (török biró) elé menjünk Esztergomba«.

Törvénybéli orvosság

IV.

TÖRVÉNYBÉLI ORVOSSÁG

Törvénybéli orvosság

A törvénybéli orvosságot másképpen igazságnak is hívták. Valamint ma, úgy régen is, ezt az igazságot keresni kellett. A gazdag ember úgy ahogy, meg is találta; a katonai renden lévők nem is keresték s nem is találták. Ökigyelemük ugyanis pajzsul Őfelsége szolgálatját vették s így a császár erejével nekik külön igazság járt! A szegény ember egyért, mert gyámoltalan pór volt, másért meg, mivel emberszámba alig ment, az igazságot rendesen hiába kereste s ha törvénybéli orvosságot, fölötte keserűt adtak neki, igazító székre hiába várt, ügyét föllebb nem vihetette; mert az espán vagy a községi bíró székin a szegény ember törvényének rendesen vége szakadt.

A törvénybéli orvosságokat a bírák készítették, akik előbb széket ültenek, azután az igazságot vagyis az orvosságot a kiáltó székből a törvényváróknak kihirdették. A törvénybéli orvosság igen sokféle volt, mivel a bírák uraimék a tudományt nem a törvénykönyvből szedték, hanem a helyi szokás alapján ítélkeztek. Mindnyájan tudjuk, hogy a magyar ősidők óta törhetetlenül ragaszkodott jámbor elődei szokásaihoz. Maguk a bírák is a szokás rabjai voltak. Az ősi szokásokból keletkeztek a kiváltságok, az intézmények, no meg a törvények. Ha a helyi szokás úgy tartotta, hogy a bírák az ótestamentumbeli törvények alapján ítéljenek, hát úgy ítél-

tek, mert hisz ebben Isten vezért adott nekik, az istenfélő Mojzest. És városaink régi jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy bizony nem is ritka eset volt, amikor a bírák a törvényben az istenfélő Mojzesre és más jámbor zsidó prófétára hivatkoztak.

A régi jó időkben a legegyszerűbb törvény a birság volt. Uradalmainkban és falvainkban a birság éppoly rendes jövedelem volt, mint a tized, a váltópénz, vagy a karácsony adója. A birság egyik helyen nagyobb, a másik helyen kisebb volt. Ha jámbor eleink *vért* vagy *kéket* (t. i. kék foltokat) mutattak, a *vérmutatás* vagy a *kékmutatás* fejében, a tetteseken hatvan pénznyi birságot szedtek. Kéket mutatni azonban csak nappal volt szabad. Az igazság úgy szólt, hogy az, aki részegségében estve kéket mutat s reggel meg nem ujtja, pöre leszáll, azaz hogy semmit sem ér. A méltatlan panasz birsága rendszeren 36 pénz, a parázna személy birsága 1 forint, a hatalom-mondás birsága 1 forint 20 pénz, az orvbirság 1 forint volt. A feleségtől elválás birsága 12 forintra, a pecsét-birság 1—12 forintra rugott. A lólopásnak és a leányrablásnak volt a legnagyobb a birsága: 40 forint vagy akasztófa. Ezek a birságok természetesen helyenkint változtak. Néhol például az akasztófáról való leváltást meg sem engedték, másutt meg a gyilkosságnak is csekély volt a birsága. Lugos részére (1577.) Báthory Kristóf adta szabadságlevél például a többi között azt mondja, hogy az orzott marhát akképpen kiáltassák meg, hogy a káros ember rátaláljon; a tolvajt váltságra ne tartsák, hanem ha két forinton felett vagyon a lopott jószág, a tolvaj meghaljon érte, törvény látatván rá! Másutt meg az volt a szokás, hogy a tolvajnak az ellopott marha, ló vagy disznó helyett kettőt kellett adnia a károsult fél ré-

szére. Mondanunk sem kell, hogy a legtöbb ember a nagyobb birságot megfizetni nem tudta s így *maradtságban* lévén, az akasztófára került. Az ugynevezett *akasztóispánok* ezért szanaszét jártak s a fizetni nem tudó bűnösöket felkötötték. Ezt a szokást még a török is megtartotta. Az 1632. évben például Kecskeméten a törökök egész csomó legényt felkötöttek s a nehéz munkába annyira belefáradtak, hogy Mohamed törvényével mit sem törődve, 82 pint bort megittak.¹ Mivel faluszerst olyan bűnök is előfordultak, amikről a birságtörvény mit sem szólt, ezeknek megítélésére széket ültek, azaz a *valal-t* összehívták.

Sok vidám humor nyilatkozik meg a XVI. és a XVII. századi ilyen törvénylátásban. Faluszerst — amint említők — a legtöbb bűn egyedüli büntetése a birság volt. Ha az ember a szomszédját úgy megcsépelte, mint a zsuppot; ha verekedés közben másvilágra küldte, vagy ha a házasságtörésre jött kedve: egyszerűen leszurta a birságdíjat s békésen tovább ballagott. Ha negyven forintja volt, még az akasztófától is megválthatta magát. Bölesen volt ez így elrendezve! A jobbágy megmenekült a testi büntetéstől, az urnak meg jövedelme volt a birságból. Természetesen, ha szűkös idők jártak s ha az ebanyázta pénz megritkult: a szegény jobbágy a kedvére nem is vétkezhetett, nem lévén miből megfizetni a díjat. Ilyenkor a jószívű földesurak, hogy a jövedelmük meg ne csappanjon, a bűnök díját (birságát) a felényire leszállították. Azaz hogy magyarán szóljunk, ők maguk noszogatták a jobbágyokat, hogy minél többet vétkezzenek. Ez az eljárás sem szükölködik humor nélkül.

A törvénybéli orvosságok a városokban sok-

¹ Kecskemét város jegyzőkönyve írja ezt.

kal változatosabbak voltak, mint a vidéken. A tizenhatodik és a tizenhetedik században a városokban is legnagyobbbrészt a szokás (usus) volt a legfőbb törvény. Maguk a városi jegyzőkönyvek, de meg az ítéletek is világosan megmondják, hogy »az usus, az, ki az legfőbb törvény« accomodálja bírák uraimékat az igazsághoz. Az usus vagy a szokás leginkább az isteni és az egyházi rendeletekhez való ragaszkodásból fejlődött és gyökeresedett meg. A régi bírák ugyanis, mint a komáromi jegyzőkönyv mondja, *»legkiváltképpen az nagy Isten tisztességét nézik, hogy ő gyönyörködne az szép egyességben!«* Az, hol minden bizonyosság megszakad, — mondják a komáromi bírák — Szent Pál mondása szerint minden kételkedő dolognak az hit az vége! Az isteni és az egyházi törvények lévén az irányadók, az ítéletekben számtalanszor találunk hivatkozást a próféták és különösen Mojzes törvényeire. A városi bírák azonban még az ótestamentumbeli törvényeket is enyhéknek találták s különösen a XVI. században mód nélkül szigorították azokat. Mojzes csak azt mondta, hogy fejjért fejet, szemért szemet, kézért kezet, de a régi városi bírák igen sokszor egyetlen szóért is fejét vették a vádlottnak s olyan büntetéseket találtak ki, amilyenek a nagyészű és istenfélő Mojzesnek eszébe sohasem jutottak.

Négy magyar városnak, Debrecennek, Győrnek, Kecskemétnek és Komáromnak jegyzőkönyveit és pörös írásait vizsgálgatván, arra az eredményre jutottunk, hogy a XVI. és XVII. században a kálvinista városokban sokkal szigorubb törvényekkel éltek, mint a pápista városokban. A rideg és a kérlelhetetlen szigorúság, főleg a XVI. században, nem ritkán szinte kegyetlenségé fajult. Így pl. Komáromban a gyermekgyilkos leányt tövissirba elevenen eltemették és

aztán hegyes karóval általverték.¹ Debrecenben az ökörtolvajt még 1669-ben is tüzes fogókkal szagatták és nyársba vonták. Az 1586. évben Komáromban a birák még ilyen törvényt mondtak: *»az, ki jámbor asszonyt nyilván való személynek mond, az álla alól az nyelvét hányják ki neki!«* Ugyanezért a bűnért néha a nyaka csigolyáján át vonták ki a nyelvét! Debrecenben a gyermeket elrekkentő asszonyt elevenen eltemették.

A büntetések szigoruságából nem szabad azt következtetnünk, hogy a XVI. és XVII. században városainkban a bűnök nagyon is elharapóztak. Ellenkezőleg! a jegyzőkönyvek és a pörös iratok arról tanuskodnak, hogy a nagyobb bűnök, amilyen a rablás, gyilkosság, rablógyilkosság stb., alig fordulnak elő. A vádlottak legnagyobb része az asszonyrendből került ki s olyan bűnök miatt kellett törvényt állaniok, amiket ma nem is büntetnek. A civakodás, pletykázás, káromkodás, rágalmazás, az erény utjáról való letérés, a tiltott szerelem stb. a legközönségesebb és leggyakoribb bűnök. Ezek a bűnök adtak birák uraiméknak legtöbb dolgot, no meg aztán a különféle pör. Pörölni ugyanis a magyar ember már akkor is igen szeretett. Dessewffy János uram irta 1557-ben egyik latin levelében e magyar mondást: nyolcvan polgár husz hiján száz pört jelent! S mi úgy találtuk, hogy Dessewffy uram nagyon is közel járt az igazsághoz. A magyar polgár ugyanis a régi időkben is azt tartotta, hogy egy fillér kicsiny pénz, de jussából annyit sem

¹ Prothocollum civitatis Döbröczön. 1618 szerint a gyermekét elrekkentő asszonyt elevenen eltemették. A fattyas lányokra, a rekkentő asszonyra, vándorló menyecskékre más-más büntetést mértek. A korhely kofákra 40—40 botot vertek.

enged. És pört jelentett és futotta a birákat és megjárta az igazító székeket, ha birtoka ráment is. S ha a keresett igazságot mégsem sikerült megtalálnia, más város szárnya alá költözött és új birót fogott magának; mert jámbor ember s jó nemzet, ha fejével éri is meg, igazságát nem hagyhatja.

Amint láthatjuk, régi biráinknak elég dolguk volt a pörlekedőkkel. De hát eszük is volt, hogy a pörlekedési kedvet némileg lehűtsék. A sok pört, az örökös pörlekedést a régi, jó időkben *biróbusításnak* hívták. S hogy a birákat büntetlenül senki se busítsa, arra való volt a birság! Az 1632. évben a komáromi birák pl. ilyen törvényt kiáltottak ki: »hogy az pörlekedési kedv elmenjen és az birákat ne terheljék aféle marcona dolgokkal, elvégeztett, hogy az, ki pörölni akar, mindenekelőtte birák uraimék részére egy forintot tartozik letenni al- és fölperes és csak azután mondhasák el a dolgot«. Mivel ez sem használt, később az örökösen pörlekedőket megbüntették. Az 1690. évben például a birák ilyen ítéletet mondtak: *»ahányszor öreg Kozákné busítja a a birákat, mindannyiszor két forint büntetésen marad, melyet ha meg nem adna, az kalickában tétessék mindannyiszor!«*

Birák uraimék az ítéleteket néha argumentumokkal is elegendően megrakták, aztán nem ritkán elvi kijelentéseket is tettek. Mivel mindezek nemcsak a kort, de egyuttal a magyar észjárást is jellemzően megvilágítják, egyet-kettőt felemlítünk. *Asszonyembernek nyelve az ő kardja* — mondják nem egyszer a birák — s mégis ez ellen a nyelv ellen indították a legnagyobb hadat! A nyelvemosó, csacsogó, nyelvvel nem bíró s mások tisztességét gyalázó asszonyok az asszonyi rend tisztességének ellene

vannak, tehát az ilyenekről bírák uraimék »nem aránzótták, hogy az városban maradásuk lehessen!« Volt azonban olyan eset is, amikor a bírák az asszonyi rendet védelmükbe vették. Így például 1619-ben az egyik debreceni polgárt keményen megbüntetik, mert ilyen nyilatkozatot tett: *»annyi jámbor asszony vagyon Debreczenben, hogy két ökrök kivihetnék.«* A komáromi bírák fölmentették azt a vádlottat, aki »férfi-asszonyállatoknak« nevezte a városbéli szüzeket, mert — mondják a bírák — »sok jótisztességbeli asszonyállatokat neveznek férfiúi természetűeknek s magaviselésökben, szólásukban férfiakhhoz hasonlóknak.«

Igen érdekes és megszívlelhető nyilatkozatot tettek a komáromi bírák 1624-ben, amikor is Pozsgay János uram nagyobb káromlással megeresztvén nyelvét, így szólott: *»ez ti prédikátortok sem szólja az igazat, és nem azt prédikálja!«* Ezért a mondásért Pozsgayt elítélték. A bírák az ítéletet a következő szavakkal kezdték: *»az uton járó embereknek legelső regulájok az, hogy senki hitét ne vizsgálják, ha békével akarnak, mert nagyobb emberek is megfáradtak az alatt. Keresztény emberben igen jó az igaz valláshoz való buzgóság, de csak módjával!«*

Az 1619. évben történt, hogy nemes Marthon Szabó Pál uram Komáromban isterázsát állott vala. Szabott végezés volt, hogy az takarodó dobolás után korcsmára járnia senkinek sem szabad. És ime egyszerre nagybugyogós korszokkal diákok jönnek, hogy bort vigyenek a tanulóházba. Marthon Szabó Pál uram bottal és harag szóval támadt rájuk, mondván: *»keresztes bestyék, ördög hírével járó farizeusok, takarodjatok haza!«* Közben-közben jót huzott a diákokra, akik közül aki szaladhatott, futton-

futott a tanulóházba, de az egyik, valami Bogyoszlai Miklós, kardot rántott s a derék Szabó Pált agyba vágta. A lármára előszaladtak a szomszédok és teli torokkal kiabálták: hamar isterázsa, hamar! im arcul vágták az nagy jámbor embert, Szabó Pált! De hiába volt a segítség, Marthon Szabó Pál uram negyednapra meghalt. Nagymagyari Ágh Jakab és Péczeli Király Imre (Emericus Regius de Peczel) prédikátor uraimék, akiknek becsületes nevét irodalmunkban is jól ismerjük, mindent elkövettek, hogy a szegény diákokat megmentsek. De hiába volt fáradságuk. Bogyoszlai Miklóst halálra ítélték s csupán az előzetes karlevágást engedték el neki kegyelemből. A tisztelendő becsületes birák uraimék és a tizenkét belső tanács ez alkalommal az ítéletet a következő tanulságos szent igékkel kezdték: »nemkülönben mikor az zsidóság Zakariás papot Barakiásnak fiát az oltár előtt megölték, az mely nap az zsidók hét bünt cselekedtenek, először papot öltek, másodszor törvénymagyarázó birót, harmadszor prófétát, negyedszer ártatlan vért ontottak, ötödször az Ur házának pítvarát megfertőztették, hatodszor az szombatot hasonlóképpen, hetedszer az kegyelemnek napját is. Ezek az diákok is így tettek, mert nemes embert, biróságtartót, jámbor személyt, az városnak és az eklézsiának egyik pátronusát tökélyetes jámbor céhbéli embert, ártatlan vért, vasárnap az strázsán öltének meg!«

Az 1640. évben Jankó János nevű legény lólopás miatt került a komáromi tömlöcbe. A szegény ifju sejtván, hogy halál vár rá, »ke-zét tördelve és térdre esvén az birák előtt, az-mennybéli igaz Istenért és szent fiáért nagy alázatos könyvek közt könyörög, hogy legyenek irgalmasak és kegyelmesek, soha ez egy-szernél többet nem lopott, soha többé nem lop.

Ne nézzék ez egyszerbéli vétjét, Krisztus Urunk a bűnösökért halt meg, s ki az, ki nem vétkezik.« Jankó János kétségbeesett viselkedése annyira meghatotta a bírakat, hogy ítéletet mondani nem tudtak. A vádlottnak csak annyit mondtak: *Isten az parancsában nem azt mondja, hogy sokszor, hanem, hogy ne lopj! Tehát egyszer se lopjon!* Aztán, hogy valami hirtelenség ne legyen a dologban, a törvénytmondást máskorra halasztották. Amikor is a szegény Jankó Jánost csakugyan felakasztották.

Ha a tizenhatodik és tizenhetedik századi büntetéseket összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a bírák a tizenhetedik században a kegyetlen szigorúságból sokat engedtek. A régi szokásokat ugyan még mindig emlegetik az ítéletekben, de már rendesen eltérnek azoktól s maguk a bírák mondják, hogy azoknak kell a bocsánat, akik vétenek. Amíg az előző században a jegyzőkönyvekben ilyen ítéleteket olvashatunk: »lőtt törvény Detrekői Pál diák és Szabó János fölött, akik loptak; László Benedek akassza föl őket!« Addig a tizenhetedik század végén már ilyen ítéletet mondanak a bírák: »a legény fölöttébb sértő büntetést nem szenvedhet: a lopás fejében egy pár félfontos gyertyát adjon az egyháznak.« Még a kikapós lányok büntetése is enyhült; sőt az is megesett, hogy a bírák a nyilvánosan megbotozott leánynak kijelentették: »*ha az jámbor bírakat megkeresi, gondolkodnak az tisztessége megújításáról!*« De azért a mai fogalmak szerint a büntetések még mindig elég szigorúak voltak. S a városoknak legnagyobb és legkeresettebb látványossága még mindig a piac volt, ahol pénteki napokon pellengérhez kötött lányokat, kalickába zárt asszonyokat lehetett látni. Aztán megjelent a mester (a hóhér) s fent az

emelvényen megcsapta a lányokat, amint a jegyzőkönyvek írják: »isterázsa fentállván, pendelyüket tartván és az pálcákat számlálván!« Aztán jött a városból való kicsapás. A lányok fejére szalmát tettek vagy pacalt kötöttek s a hóhér kivesszőzte őket a városból. Az ilyen menetet olykor a félváros kísérte és hangos siránkozás között bucsuzott a kicsapott személytől. Az efféle büntetést persze maguk a kortársak is igazságtalannak és embertelennek tartották. A vádlottak ezt nem egyszer a bírácoknak is megmondották. »Benn ültök a törvényben — kiáltá 1606-ban Kelemen Györgyné — és olyan törvényt csináltok, az minémüt akartok.« Bírác uraimék erre így feleltek: »kövesse meg az tanácsot, és az dolognak száz forint legyen a csöki!« (Ez a csök, csöki szó minden ítéletben szerepel, ahol pénzbírságról van szó.)

De hát lássunk egynéhányat a tizenhetedik század szelidebb büntetései közül. Előre megmondjuk, hogy a legközönségesebb büntetés a piacon való botozás volt. A bírác, úgy látszik, bizonyos tekintettel voltak a gyöngédebb nemre, mivel az asszonyokra és leányokra rendesen csak tizenhat botot verettek. S ha véletlenül három pálcára (azaz száz botütésre) ítélték is, nem egyszerre, hanem három egymásután következő pénteken olvasták rájuk a szentenciát. A szegény férfiak már nem részesültek ilyen kiváltságban. Nekik egyszerre kiadták mind a száz botütést. S azt hisszük, unos-untig elég is volt nekik. A botozás, mint törvénybeli orvosság leggyakrabban a szerelmes leányzóknak és asszonyoknak járt ki. Ha a pásztorórán csipték őket, másnap már megvolt az ítélet: »Piroskán az jövődő pénteken az pelengérben az hóhér tizenhatot üssön, s aztán a városból kibotozza.« (1618.) Torzsa Ágota kisasszonyra a

komáromi birák 1617-ben ilyen törvényt mondtak: »minthogy az bizonyság részint béhozta, hogy az legényt szobájába bocsájtotta, de mint-hogy homályos az dolog, az jövő pénteken valamig az prédikáció áll, az pelengérben legyen és tartassék. Annak utána az hóhér tizenhatot üssön az farán és bucsuztassák ki az városból 12 mérföldre s többé magát ne mutassa, mert feje vétetik.« Székely Mihálynét és Nagy Katát 1619-ben, mivel legényekkel cimboráltak, a birák börtönbe vették és kimondották, hogy 15 nap alatt tizenketted-tizenketted magukkal purgálják és mentsék magokat jámbor tisztességes személyekkel. A 15 nap leteltével a vádlottak felmentésüket kérték, mivel zárva lévén, tanukat nem szerezhettek. Birák uraimék e védelmet nem fogadták el, országunk törvénye mellől — mondák — el nem mehetünk, holott efféle főbenjáró dologban nem szokás elbocsájtani az foglyokat. Annakokáért mind Székely Mihálynénak, mind Nagy Katának feje vétessék! Ugyanilyen ügyben 1639-ben a birák ilyen ítéletet mondtak: »Kovács Ilona és Pápai Katalin asszonyok megérdemelnék a Dunának a vizit, de irgalomból jövő pénteken a pelengérbe tétessenek és két óráig ott tartassanak, aztán tizenkét mérföldre menjenek az városból s ha visszajönnének, bizonyosan az Dunába vettetnek.«¹ A komáromi birák az asszonyoktól megkövetelték, hogy urikat tiszteljék. 1606-ban például ilyen törvényt mondtak: »ha az asszony urát nem tiszteli, pe-

¹ 1634. évi jegyzőkönyv írja e két leányról: »Sok gonoszság és mindenféle csintalanság hallott felőlük, annyira, hogy az ég és a föld az ő gonoszságukat nehezen szenvedik!«

lengérbe tegyék és onnét az tömlőcbe vigyék». Ugyanezek a bírák 1645-ben Vörös Annuskára ilyen törvényt mondtak: »a hóhér homlokára bélyeget üssön, és az városból verje ki paráznasága miatt; ha pedig ezután is itt találtatik, vettessék az Dunába«. Szalay György uram 1696-ban amiatt panaszkodott, hogy felesége, Kecskeméti Kató asszony, az italban mód nélkül elmerült volna, úgy, hogy sokszor nem is reflektálhatta magát, hanem idestova hevert, mely bűnért, ha jól elverte, mindgyárt elfutott, s otthagya őt. A bölcsek erre kimondták, hogyha Kató asszony még egyszer ilyen illetlen dolgot cselekszik, a piacon megvesszőzik. Az 1640. évben, mivelhogy az asszonyok nyelvének csacsogása meg nem csillapult, a komáromi bírák kimondták, hogy a pletykázásnak ezentul 24 forint a büntetése, melynek fele a becsületes bíráké. Ismétlés esetén a pletykázó asszonynak nyelvét kivágják. S ha harmadszor is teszi, fejét veszik. A bölcsek, amint látjuk, arról megfélemedtek, hogy a nyelvevágott asszony immáron többé nem pletykázhatik, tehát a harmadik büntetésre szükség már nem volt.

A régi bírák, úgy tetszik, nemcsak a tilos de még az idő előtti szerelemnek is ellenségei voltak. A jegyeseket, ha a pásztorórán megcsípték, megbotoztatták. Az 1632. évben történt Komáromban, hogy Szabó Katus időnek előtte második házasságra adta magát, holott — mint a város tizenkét tanácsa és bírája mondá — minden jó házasságban bizonyos ideig egyik a másik halálát nagy szomorú állapottal és magaviselésével szokta viselni. A bírák, mint kegyes atyák, az igazsághoz akkomodálván magukat, a kiáltó székéből ilyen törvényt mondtak: »Szabó Katus siralmas és alázatos gyász magaviselésével megkövesse és kérje az bírákat. Annakutánna

a városból takarodjék ki.« Erre Szabó Katusnak férje kegyelemért esedezett, mivelhogy »Katus büntetésének terhét és terhének iszonyu súlyát ő neki (t. i. a férjnek) kell viselnie!« És a tanács megengedte, hogy Szabó Katus visszajöjjön. Tolnay Mátyásné gonosznyelvű asszony volt s a jámbor főembereket gyakran busította. Legalább a komáromi birák ilyen súlyos véleményt hagytak felőle az utókornak. Ki kéne vágni a nyelvét, — mondják róla 1643-ban — mert még a birák előtt is pergeti mocskos nyelvét. Tolnaynének igazsága nem lévén, az tömlöcházat meghágta és elfutott. Ezért a birák ilyen törvényt mondtak rá: »az jövő vasárnap reggel kézi kalodában tévén kezeit nyakastól, 12 óráig ott szenvedjen. Kijöven a nép az prédikációból, egy koldust melléje felállítván, az egész község hallatára megkiáltassék, hogy valaki ennek utána felebarátját, mint Tolnayné meggyalázza és szidalmazza, hasonló büntetése legyen. S ha Tolnayné még egyszer teszi, több törvénye nem leszen, hanem mingyárást az meszter (t. i. a hóhér) kezébe adassék s mint aféle gonosz személy kivesszőztessék és üzessék az városból.«

Ugyancsak a komáromi birák 1691-ben Bucsy Annuska ügyében ilyen törvényt mondtak: Bucsy Annuska félretevén az tisztaságnak reguláját, melyben minden leánynak élnie kellett volna, *a régi szokás szerint, az mely törvény helyett vagyon*, pellengérre és a városból való kicsapatásra ítéltetik.

Ugyanez évben történt, hogy az urára féltékeny Prinyi Panna reggel a kocsonyapiacon üldögélt. Egyszerre megjelent ott Finta Zsuzsi, akit a városban »a szép Kásáné«-nak hívtak, Prinyi Pannát elfutotta a méreg s így kiáltott a szép Kásánéra: »Miért, hogy mikor semmi

árud sincsen, ide mersz ülni az tisztas asszonyok közé; tán az szépsigedet hoztad vala áruba? Jobban akarnám, hogysem az budai törököt látnám, semmint tégedet, szintén olyan, mintha kést vernének az szívembe, mikor téged látlak. Ó, rut... csunya, utálatos, Duna fenekére való asszony!« Erre a szép Kásáné csuf cipellős szájunak mondá Prinyi Pannát; ez meg *hust harapott* Kásánéra, meredt szemünek csufolá s azzal fenyegette, hogy kicsapatja a városból. Erre aztán lón nagy összevezajdulás! A fő jámbor emberek szétválasztották az ördög erejétől tüzelt asszonyokat, kiket bírák uraimék aztán nyelvváltságra (emendae linguae) ítélték.¹

Ilyen és ehhez hasonló esetekkel telve vannak Debrecen, Kecskemét és Győr jegyzőkönyvei is. A perlekedők és a vádlottak legtöbbször a városokban is az asszonyi rendből kerültek. Debrecenben a tiszteletes tanácsnak annyi dolga akadt, hogy a tizenhetedik században maga sem restelte bevallani: *nem bir a nyakas kösséggel!* A debreceni bírák az olyan leányokat és asszonyokat, *akik pajkos kézre adták magukat*, vagy a pajkosokkal latorkodtak; aztán meg az olyanokat, akik nőtlen legényeknek cifra gatyamadzagot és keszkenőt varrtak, vagy *tésztadiót* küldöttek, épp úgy büntették, mint a komáromiak. A perlekedő asszonyok közt a debreceni tanács legjobban tartott Szücs Ferencnéől, akiről az 1627. évi jegyzőkönyv örökemlékül hagyta, hogy *hajdu módon üvöltött és hujogatott és*

¹ A jegyzőkönyv szerint Finta Zsuzs' ezt is mondta volt Prinyi Pannának: »Ha szeret is az ura, szebb asszony vagyok én önálánál. Nem vagyok oly nagy ajku és nagy száju, mint ő.« (1676. évi jegyzőkönyv.)

»lódingos lövő, puskapalackos, lovon nyargaló, nagykontyu, égettborosvitéz asszony« volt.

Csáni János uram összezördülván a debreceni böcsületes céhekkal, a sárga földig legyalázta őket. Biróság elé kerülván, a debreceni magisztrátus ilyen ítéletet mondott a fejére: »Mivel Csáni János az céhmestereket tolvajoknak mondotta, *nyelvén maradt* ellenök. Azért *az henger (t. i. a hóhér) vessen fogót az nyelvére* és vigye ki az plengerhez s ott kiáltassa meg véle, hogy az ki olyan dolgot cselekednék, hogy mást gyalázatos szóval illetve, ilyen büntetése lenne. De mivel Csáni könyörög és mások is mellette esedeznek, hogy henger kezébe ne adják; mert az céhből kiesik, bíró uram az esküdt uraimmal könyörgését meghallgatván, az előbbi büntetést mitigálták ilyenképpen, hogy harmadnapig tartassék az templom előtt való kalodában. Henger kezében nem adatik.«¹

Ugyanez a bölcs biróság 1638-ban kimondotta, hogy akik mulatságból szánkáznak, a tömlőcre hányattatnak és 15 napig fogva tartatnak. Egy vasárnap pedig a templom előtt való kalodába tétetnek.²

Turi János uram borittában lámpás nélkül bandukolt Debrecen utcáin. A város derék őrzői el akarták őt fogni. Turi uram azonban az egyik városi őrnek kardját elkapván, az őrséget jól megvagdalta és szétkergette. Törvény elé kerülván, bátor cselekedetire már semmit nem emlékezett. Csak annyit tudott, hogy ő akkor az italban nagyon elmerült volt.

A törvény nem fogadván el mentségit, ez

¹ Debrecen város jegyzőkönyve, 1638. 23. l.

² U. o. 30. lap.

a szentencia szállt a fejére: »Deliberatum, Turi János az piacon a *nyakvasnál* levonattassék és a *furatossal* hatvan csapással megveretessék.«¹

A furatos lapáttal való illetén verettetés az alföldi városokban (s néhol Erdélyben is) nagyban járta. Az »adta mondásért« 50, a »teremtettéért« 100 furatos ütés járt. Ami untig elégséges volt egy emberséges embernek arra, hogy elmenjen a kedve a káromkodástól.

Debrecen városa, ugylátszik, később leszál-
litotta az ütések számát. Fodor Szabó András
például adtával és teremttével káromkodván,
ilyen büntetést kapott: »vasárnap kétszer a két
templom előtt kalodában tétessék, a *nyakára*
kövek köttetvén és midőn elbocsáttatik, fura-
tossal tizenkettő üttessék.«²

Kecskeméten a kikapós lányokat és asszo-
nyokat a piacon 50—50 csapással korbácsolták,³
holott a legényeket nem a piacon, hanem a
deresben botozták. A városból való kicsapás-
kor ugyanitt a lányok és az asszonyok nyakába
pacalt vetettek, vagy harasztot s szénát kötöt-
tek. Volt eset, hogy egyszerre egész csomó lányra
harminc botot vertek, aztán összekötve a város-
ból kiüzték, »mivel juhászokkal és kvártélyos ka-
tonákkal illetlenül társalkodtanak.« Simon Já-
nosné Jutka asszonyra ugyanezért a bűnért a
kecskeméti birák ilyen büntetést szabtak: az
templomból, mikor az község kijön, *szénát köt-
vén fejére, hatvan bottal való sujtás* adassék

¹ U. o. 1702. 440 lap.

² U. o. 1704. sz. jk. 835. lap.

³ Ez a szokás a városi jegyzőkönyvek szerint
még 1739-ben is járta.

neki, isterázsa föntállván és ruháját tartván!
(1728.)¹

A hajduvárosokban a büntetések szintén igen szigorúak voltak. A régi hajdurendtartás szerint például azt a hajduvitézt, aki adtával, teremttével káromkodott, falóra ültették, elbocsáttatván, keményen megverték. Ismétlődés esetén a káromkodó vitéznek egész napon át a falon kellett ülnie, nyakában nagy követ tartván. Mikor pedig a falóról leszállott, meg kellett városszerte kiáltania, hogy halált érdemelt.

Ha pedig harmadszor is káromkodáson csipték, elevenen megkövezték. A hajduvárosokban, no meg Debrecenben és Kecskeméten a görögök és az oláhok nem élvezhették a városi törvények védelmét. Ezeket még a szokásos esküre sem bocsátották, hanem a régi szokás szerint *bodzafa keresztre kellett esküdniök.*² A hajduvárosokban az is bevett szokás volt, hogy *vérontás alkalmával a prédikátorok a harangok kötelit fölhuzatták, hogy ártatlan vér föl ne kiáltson az égbe!*

A jámbor olvasó mindebből megítélheti, hogy a régi jó idők törvénybéli orvosságai bárha jámbor bírák erejével adattak légyen is, nem mondhatók a pörösök gyógyító flastromának. Ellenkezőleg, a gyógyító flastromot csak azután kellett előszedni, ahogy az ember a törvénybéli orvosságot már megkapta.

¹ Ugy Kecskeméten, mint egyebütt is még mindig járta a bélyeggel való sütés is. A lótolvajt Budán is bélyeggel sütötték. A Kecskemét városi jegyzőkönyv írja az egyik vallatásról: »Miért vagyon háttadon sütéspatkó, vagy akasztófa-sütés? — Betyár vagyok, hol itt, hol Szegeden dolgozom jó embe-
reknél.«

² A rácok ezt viszonozták s a magyart nem fogadták el tanunak. Az ercsi bíró mondá például a kecskeméti tanura: »Pogányok az magyarok, nem veszem be őket tanuknak.«

A régi magyar parasztpélda, tréfabeszéd, hajdubeszéd

v.

A RÉGI MAGYAR PARASZTPÉLDA, TRÉFA- BESZÉD, HAJDUBESZÉD

A régi magyar parasztpélda, tréfabeszéd, hajdubeszéd

Nem mondunk újat, mikor állítjuk, hogy a közmondásokat különösen a keleti népek kedvelték. A magyar is egy sorban lévén ezekkel, valamikor mód nélkül szerette és kereste a szellemes és találó mondásokat. Hamar meggyőződünk erről, ha a régi magyar leveleket lapozgatjuk. Különösen XVI. századi leveleink bővesek a ma már alig ismert példabeszédekkel. Mikor a magyar nép a török szárnya alatt nyomorgott s mikor a társadalmi érintkezés a két nép közt már mindennapivá vált, egymás után vesszük át a töröktől az ismertebb közmondásokat. Annyira ment ez a szokás, hogy régi leveleinkben még töröknyelvű közmondásokkal is találkozunk. Pedig a törökök példabeszédei merőben elütöttek a magyarokéitól. A török példabeszédek vagy közmondások mindig komolyak, mélyrehatóak és erkölcsi tartalmúak. A magyaréi ellenben — humorának megfelelően — vidámak, tréfások és szellemesek. A magyarnak nemzeti sajátossága tehát a példabeszédekben is kifejezésre jut.

Azokat a tréfás és szellemes mondásokat, melyek később aztán közmondásokká váltak, a XVI. században még *tréfabeszédeknek* hívták. Jámbor eleink mód nélkül kedvelték ezt a tréfabeszédet. S minél találóbb, minél szellemesebb volt az, annál többre becsülték szerző-

jét. Apor Péter írja eleinkről, hogy »*az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál*. Azért azhol tréfás, játékos embereket tudtanak, azokat magukhoz hívták, asztalnál jól tartották s mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat.«

De vajjon mi is az a tréfabeszéd? Nem nehéz a kérdésre felelnünk. A tréfabeszéd nem egyéb, mint humoros zamattal elegyített szellemes és találó mondás. Középheletet foglal el az adoma és a közmondás között. Minél sikerültebb volt a tréfabeszéd, annál hamarabb elterjedt. Szájról földre járt az, még pedig eleinte a szerzője nevével. Később aztán, mikor már közkinccsé vált, a szerzőjéről megfeledkeztek s csak mint régi közmondást használták.

A régi levelek anyagából számtalan jeles példabeszédünknek a szerzőjét megismerhetjük. Ugyancsak e levelekből tudjuk, hogy a tréfabeszédet meg a találó mondást — ha már a köznép is használta — *parasztpéldának* is hívták.

Irva hagyták nekünk, hogy a régi világ az enyelgéshez keveset tudott. A tréfabeszédnek ránk maradt anyaga ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. A tréfa akkor is járta nálunk, mikor jámbor eleink nem a bortól zajosodtak. Ne haljunk meg buval — kiáltották a legszomorubb időben is. És megeszmélték magukat. És tréfát indítottak. Nem törődtek azzal sem, hogy mások nyelvére esnek. Arra való az eb, hogy ugasson — mondták ilyenkor. Akinek aztán jó vénája volt a beszélgetésre, megindította szelleme sziporkázását s akik hallották, hamarosan melléje ereszkedtek. Az igazi mulatságnak csak azt tartották, ahol *vigan* lakhattak. Vagyis ahol nem csupán az ételnek, hanem a szónak is sóval és borssal adták meg a módját. Az ilyen helyen aztán folyt a tréfabeszéd.

S ki amit hallott, később tovább adta. Kiadatlan leveleink bővesek aztán a sikerülnél sikerültebb tréfabeszéddel. Nincs mit csodálnunk ezen. Hiszen a XVI. században s némileg még a XVII.-ben is ismert és kedvelt irodalmi műfaj volt, melyet legkiválóbb embereink szeretettel ápolgattak. E minden ízében eredeti és sajátos tréfabeszédben élt a nemzet kedélye. Ebben szólal meg legjellemzőbben a magyar lélek, a magyar gondolkozás. Ez tárja fel legjobban azt a magyar szívet, melyben a bánat és vígság, a remény és a kétségbeesés, a komolyság és a tréfa folyton egymást üzte. Balítélet alá senki ne vegye, ha kimondjuk, hogy nincs semmi, ami a magyarság életét, jellemét, eszméit találóbban rajzolná, mint a régi tréfabeszéd. Annál különösebb, hogy eddig még senki sem foglalkozott vele. Bizonyára amiatt van ez így, mivel a tréfabeszéd egész anyaga ugyyszólván még a levéltárakban kopik. S ki tudja, lesz-e idő, mikor összegyűjtve mindenkinek hozzáférhetővé leszen? A XVI. század szereplő emberei közül nagy mestere volt a tréfabeszédnek Mérey Mihály uram. Több jeles mondása ma már mint közmondás forog közszájon. Szerinte a titkot a tyukok is kivakarják a szeméten. Egyik szép levelében írja, hogy a külföldi nemzetek folyton vádolják és korholják a magyarságot: de majd egykor — írja — ha ők is a végső veszedelemben forognak, észre térnek s megtudják, mi mindent tett a magyar nemzet! Egyik igen jóízű levelében olvashatjuk azt a pompás tréfabeszédét, a leányos emberről és a háztüznéző legényről, melyet másutt már ismertettünk.

Hogy Mérey uram jeles mondásai később is járták, elégséges Sándorffynak 1582-ben írt levelére hivatkoznunk, melyben a többi közt ezt

is írja: »Nem heában mondta szegény Mérey uram, hogy embernek házánál az gazdasszonnyal nem jó törvényt tenni; mert talán az jámboroktól különben tanáltatik«.

Nádasdy Tamás nádorispánnak a mondása szerint a három ujj csak ir, de az egész test dolgozik.

Báthory András írta volt 1551-ben, hogy *fogas ebnek való a csontrágás*. S ez a bölcs mondása hamarosan elterjedt.

Méltán sorakozik mellé Petheő uram mondása: »*Az hol sok fej vagyon, sok veszedelem vagyon!... Ördög ördögül cselekszik.*« (1552.)

A XVI. század derekán még sok tréfás mondás forgott közszájon Mátyás királyunkról. Ilyen például ez: Szegény embernek nem jó éneket mondani Mátyás királyról! Egyik 1553-ban írt levélben olvassuk: *Mátyás király, Mátyás kovács, melyik másik?* (hoc est: Mathias rex Mathias faber, quae qualis?)

Sok mondás maradt ránk a XVI. századból az özvegyasszonyokról. Jól hangzik például ez: »Jó földekbe esett az vetés és nem özvegyasszony holdjaiba, kiknek az hossza rövid, az szélessége keskeny.« (1559.)

A régi példabeszéd, mely szerint az özvegyasszonyt még az ág is vonzza — több formában maradt ránk. Ilyen például ez: Ha az özvegyasszonynak kapufája aranyos is, de ugyancsak özvegy és őrajta még az ág is vonsz.¹

A régi magyar mondást, hogy a békának igen nehéz a dér s hogy az egér nem bírja a macskát, ma is hangoztatják ugyan, de hogy

¹ Eszterházy Mária 1663-ban július 4-én írt levelében ezt ilyen változatban adja: »Nem hiába szokták mondani, hogy az özvegyasszonyt még az ág is szakasztja.«

e bölcs mondások több századosak, azt már kevesen sejtik. A gyáva katonákról maradt ránk e mondás: oly vitézek, mint a Dalos vén-asszonya!

A szakállfürösztőben, amit másképpen morgó színnek is hittak, szokták volt mondogatni: farkasnak nem kell berket mutatni... Egy mutot¹ hazudnak s egy gyűszűnyt el nem hisznek.

Bánffy Katának 1538. évben írt levelében olvassuk: Mit használna használatlan választ tenni? Ember csak bánkódnék rajta!

Nádasdy Kristóf írja 1556-ban: Az török ökor alatt is borjut keres.²

Minden közelebbi magyarázat nélkül írja 1570-ben Bejczy Ambrus: »ugy jártam mint gonosz Markó Zágrábott«.

Vadas Boldizsárnak a mondása: farkas nevével az bárányt más ember is elviszi.

A magyar paraszt agyafurtságát s csalafintaságát már a XVI. században is gyakran emlegetik. Dessewffy János írja például 1557-ben: »Nyolcvan polgár (t. i. jobbágy) husz héján száz pört teszen.« Nádasdy Ferencnek írják 1571-ben: »Az parasztember dolga olyan, hogy akármi kevéért is nagy panaszt teszen urának.«³

Erdélyi Gáspár óva inti kortársait, hogy a leányoknak ne higgyenek! Bizonyára tapasztalatai voltak e téren; mert a többi közt e bölcs mondást veti papírra: »minden ujonan nőtt embernek elvész az esze.« (1537.)

¹ A mút német mérték 31 magyar vékának felel meg.

² Nádasdy Tamás írja 1556-ban: »Az megszálottaknak az tud tanácsot adni, azki az kast tolja; az utonjáróknak pedig az, aki az utba vagon.«

³ 1586-ban írják: »az parasztságban sok álnokság vagon.«

A jó kaboldiak busultokban azt a bolondot irták a rohonciaknak, hogy tanácsért tökkel mennek hozzájuk. A rohonciak erre ilyen választ küldöttek a jó kaboldiaknak: »Rohoneczra nem jöttek még tanácsért tökkel és észért tarisznyával. A kaboldi észért azonban nem törökkel és tarisznyával, de társzekérrel megyünk s Kaboldon ész nélkül maradnak.¹

Sárkány Antal uram írja 1558-ban: »Nekem szintén úgy vagyok dolgom, mint az farkasnak, ha vizen huriltják, ha nem vizen is huriltják.«²

A XVI. században széltében járta ez a bölcs mondás: »Az frigy megvagyon, de azért azki közel lakik az törökhöz, otthon ne háljon«.

Mágocsy Gáspár főkapitány írja 1557-ben: »Azkik oroszlánál akarják bárányokat őrzetni, bárány nélkül maradnak és ők maguk is megszaggattatnak tőle, mint az, ki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek neki«³

Illésházy Istvánnak 1589-ben írt levelében olvassuk e régi magyar példabeszédet: *Fösvénység nagy tisztességet aláz*. Kakas István 1620-ban mint közönséges példabeszédet írja le fentebbinek e változatát: »az szegénység nagy embörséget gyaláz«.⁴

A ravasz emberről járta nálunk e találó mondás: igen agg sólyommal madarász, nem fog vele semmit sem.

¹ Körmendi levéltár. Missiles, XVI. századi levél kelet nélkül.

² Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1558 febr. 12.

³ Cs. és kir. állami levéltár. Turcica.

⁴ Körmendi levéltár. Missiles, 1620. Batthyány Ferenchez.

A jószívvel küldött csekélyke ajándékról szokták volt mondani: szegény háztul ösztövéb bárány.

Zrinyi György írja egyik levelében, hogy Bánffy Lászlónak gyakorta való szava volt ez: »En azt tudtam vala, hogy marcapán, ha tekén-tem tehát olasz kolbász«.

Magyar Bálint szerint a végháznak védelme nem tökzörgetéssel lészen; mert attól semmit nem fél a török, hanem emberrel szokták az végházat tartani és szablyával oltalmazni.

Ugyane tárgyról maradt ránk e böles mon-dás: várat ijesztéssel megvenni, mint róka farkával a fát levágni nem lehet.

A XVI. században a tréfabeszédnek egyik legkiválóbb mestere Bejczy Gergely uram volt. Sok régi példabeszédet és hajdubeszédet örökitett ő meg a leveleiben. Az 1570-ben írja például: »Ugy volt dolgom, mint azki zarándokok Rómából jünek volt régen. In proverbiiis mondják vala: táskánkából comedit, palackunkból bibit, pad alatt dormit, mégis plaga de lett.«¹

Mikor Balassa János megszökött pozsonyi tömlöcéből, Bejczy uram ezt imígyen fejezte ki: »Ugy hallom, hogy nem várta az törvényt. Gyepre veté az táncot, vagy használ véle vagy árt.«²

»Régi proverbiumban hallottam, — írja ugyanő — valamely ebet agyon akarnak verni, előbb dühödt nevét költik. Igaz! rajtam telik az proverbium«.

A XVI. század egyik legeszesebb és leg-szellemesebb embere kétségkívül Batthyány Ferenc bán volt. Minden iziben magyar ember ő,

¹ Körmendi levéltár. Az ő levelében olvassuk ezt is »lator levélre nem szoktak választ tenni«.

² U. o. 1570 március 18.

akinek a leveleiben seregével találjuk a legpom-pásabb tréfabeszédeket és az ismeretlen példa-beszédeket. Ő írja a többi között házasodni készülő rokonának: »Nem sánta embernek való a nőszsés; mert ép embernek is gondja vagy on benne«. Mint ősrégi mondást idézi ugyanő: hal számár, hal császár! Mikor unokaöccse egyik birtokán akart tuladni, Batthyány ilyen kérdéssel fordult hozzá: »Hallottad-e, hogyha az egér nem bujhatik a lyukában, tőkét köt a farkára?« Aki sokat vásárol, — írja ugyanő — sok pénzinek kell lenni. Egyik későbbi levelében találjuk ez ősrégi mondást: »Mikor az ember egy nyilat ellő és elveszti, tehát ismég mást lő utánna, hogy annyival hamarabb megtalálná az elveszett nyilat. De gyakorta lészen az, hogy mindkét nyíl elvesz.« Batthyány maga írja, hogy háromszor annyit ad közcélra, mint amennyit reá rónak. »Én magam sem hittem, — írja — hogy ilyen nagy ur legyek, hogy mind az egész hadnak gondja csak énrajtam álljon... Nem jó az emberre oly terhet vetni, az kit el nem viselhet; mert leesik alatta. Ha az lő örömet szon, nem kell azt ösztökélni!«¹

Igaza volt Batthyáynak, de a régi magyar példabeszéd szerint a tarcsák minél inkább szonják a szekeret, annál jobban csapják.

A nemzeti élet és szellem a XVII. században hamar hanyatlóra fordult. A tiszta magyar nyelv is a nemzeti hanyatlással egyetemben idegenszerűségekkel telik meg. A régi magyar tréfabeszéd megritkul. Az eredeti magyar példabeszédeket kezdik elfeledni. Csak kevés levélírónk akad, aki még a régi módon ír és gondolkozik. De ezeknek az írásaiban még mindig járja a régi szellem és a régi hang. Sőt ha elvéte is,

¹ U. o. 1568.

de tréfára is akadunk néha. Hiszen a XVII. században is voltak embereink, akik »nem ültek vesztig, hanem más embernek cipellőjébe követ hánytak«.

Mikoron Bethlen lovasságának gyalogtámadást kellett indítania, Kamuthy Balázs kijelenté, hogy kész arra, de »seregben menvén a hidon, szélül nem jár, megvert futó hadban utol nem marad, ostromnak elől nem megy«.

Eszterházy Miklós Erdély ellen indulván, Bosnyák Tamás így szólt hozzá: »Az ki Erdélyre akar menni, az lova farkára minden lovas egy-egy hajót kössön és elvigye magával s hagyja az Tiszaparton, hogyha vissza kell jönni, ott találván, ne kellessék az Tisza vizét akarátja ellen megkóstolnia.«

Eszterházy Miklós egyik kiadatlan levelében olvassuk: »Az bécsiek szokásuk szerint vannak. Ha az ellenség megáll, ottan vigadnak, ha megindult, megest megrezzenek. Most, hogy egy kevésbé megállott az ellenség, azt vélik, hogy ők állottak eleiben; azért nem nehéz tovább vigadniok«.

Eszterházy levelében fordul elő ez a jeles mondás: Két sár között elfogy az hajas. Ezt a mondást később Vitnyédy is használja.¹

A XVII. század egyik leghumorosabb levélírója Csáky László volt. Ha jó kedvre derült, csak úgy ontotta magából a szellemes mondásokat. Ilyenkor írta volt: »Jó pennám s jó tintám lévén, írnom kell.« A haza szomorú dol-

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1619. Batthyány Ferenchez írja Eszterházy Bethlen támadásakor: »Amaz régi magyar proverbium, hogy t. i. az két sár között az hajas elfogy, most kezd beteljesedni... Kiveszik az más ember lábából az töviset és magok lábában teszik.«

gáról elmélkedvén, imigyen irt volt: »Ha csak az vad fát másik vad fában oltjuk, annak bizony édes gyümölcse sohasem leszen. Nehéz dolgot az ellenség kölcsönpénzével, s tanácsával gazdagodni, vagy nagy veszedelemnek ellenállni. *Kicsiny kompánia is erős, ha egyes.* Bizony csötlünk-botlunk szegény magyarok, míg az veremben nem esünk«.

Csáky levelében olvassuk e jeles tréfabeszédet is: »Az farkasnak mondják, hogy pater noster, de ő azt mondja bárányláb«.¹

Suták Mihály uram írja 1623-ban: régi példabeszéd, »hogy beteg ember és bolond néha-néha igazat szokott mondani és az eszes ember néha aféle szókról gondolkodik«²

Az 1606. évben mint régi magyar proverbiumot hangoztatták: azki madarat akar löni, ne pergesse az ijját.

Iktari Bethlen István mondása ez: »Kiki felebarátja magának és mindenkor egyéb köntösnél közelebb szokott lenni az ing az testhez.« (1616.)

Puk György írja 1640-ben: »Tartják az tehénnek szarvát s más feji.« — Kemény János fejedelem mondása: »A mely kölyökagarat az első vad fogásán igen megvernek, fogytig félelmes léssen.«

A fiatal korában nagyon vidám Forgách Adám is szerette a tréfabeszédet. Leveleiben gyakran találkozunk ilyennel. Az 1645. évben írja például: »Az hol Isten szentegyházat épít,

¹ U. o. 1628. levele Poppel Évához.

² U. o. — Balassa Zsigmond írja 1614-ben: »Ebbe vegye magára, sem ujja, sem galléra.« (Török mente egy fajának nem volt sem ujja, sem galléra. Thurzó-levéltár, 34. fasc.)

ott az ördög kápolnát akar építeni magának... Megnyomta az csörsz ökre lábomat; másképpen kezdik az táncot fujni s nekem ugy kell járnom«.

Forgách Ádám fivére: Zsigmond arról irván, hogy hazánk romlására idegen ellenséget hoznak földünkre, a többi közt ezt a megjegyzést teszi: »Igy szokták *parasztpéldában* mondani: ha az tölgyfát levágják, tehát az ág hasogatására magából a tölgyfából csináljanak éket, így meglehet; de fűzfából ne; mert végre nem viszik«.

Ugyancsak Forgách Zsigmond írja 1641-ben Batthyány Ádámnak: »Minapában volt Debrecenben az kálvinista prédikátoroknak gyűlése. Ottan féltvén feleségöket az kan deákoktól, azt végezték, hogy valamely ifju legény husz esztendőskoráig meg nem házasodik, aztán ha megházasodik is, de senki őket meg ne esküdtesse, össze ne adja, míg csuklyába az ekkleziát meg nem követi.« — Én — írja Forgách — régen készülök az ekklezsia követésére!¹

Wesselényi nádor az 1663. évben írta volt e felkiáltást: »mely fent hágatta kegyelmedet az *uborkafára* parancsolt vezére«.

Jámbor eleink azt tartották, hogy addig volt nálunk jó világ, amig csak kártyán látták a német képét. De mikor nagyon is el kellett ismerkedniök véle, a két szemük is kiapadt a sok sirás miatt. Ilyenkor aztán Vitnyédyvel együtt sóhajtvá kiálták: »Adja Isten, hogy ausztriai bugyogót, stiriai joppont és csehországi sarut

¹ Széchy Miklós írja 1623-ban: »Kegyelmed két ajtó közé teszi az ujjait, de félő, hogy ott rekednek. Forgách Ádámnak 1647-ben irt levelében olvasuk: »*Szegény ember szándékát boldog anya bírja.*«

ne rakjanak előnkben, hogy abban öltözködjünk«. (1663.)

Jó Vitnyédynek a mondása ez: »Nem poszáta-fészek Buda, hogy az kakuk az benne lévő tojásokat megigya és másokat tojjék helyében«.

Barkóczy Krisztina egyik levelében olvasuk: »Páter Agatin sóhajtja az tábori életet. Az bünök fejébe Mátyás király mestereként éjjel sem alhatik«.¹

Említők már, hogy a mieink sok példabeszédet átvettek a hazai törököktől. A magyarországi basák és bégek leveleiben sok ilyet olvashatunk. Tehát nem csoda, hogy egyik-másik országszerte elterjedt. A szerencsétlen Báthory Gábor fejedelemre irta például Zkender basa: »Egy marok hajduval és egy erszény pénzzel mind az egész világnál magát nagyobbna állította. Az, ki más ember kezével arcul nem csappattatott, az ő maga kezét vaskéznek állítja«.²

Tudott dolog, hogy a törökök nálunk Demeter napján, vagyis a hideg beálltával mindig megszüntették a harcot. Kemény János az 1623. évről írja e dologban: »Nincsen már a törököknek egyéb szent Demeter napja, hanem csak Bethlen Gábor napja. Akkor, mikor ő akarja, lészen az ő szent Demeter napjok, kit ők kászon gyűrű-nek hívnak«.

A XVII. századi magyar levelekben többször találkozunk e török tanáccsal: »Ha fekszel, nyugszol. Ha ülsz, kevés ember lát. Ha állasz,

¹ Károlyi-nemzetség levéltára, 1710. Ugyancsak Barkóczy Krisztina írja: »Rendes dolog, hogy egyik bolondot a másik által kell korrigálni... Ha szijra akadna, elvetné az madzagot.«

² Hadi levéltár. Feldakten, Zkender basa Thurzó Györgyhöz 1614-ben.

sokan látnak. Ha mégy, félj az botlástól. Ha botlól, félj az eséstől. Ha esel, megtapodnak«. ¹

Elterjedt török példabeszédek ezek is: Aki a szemtől távol van, a szívtől is távol vagyon. Ha a szem nem lát, a szív nem aggódik. — Aki olyat kérdez, amihez nincs köze, olyat hall, amihez nincs kedve. — A hallgatás ékessége az életnek, s ha szól az ember, szava ne legyen a pusztító záporhoz hasonló. ²

*

Csak példákat adtunk itt a rendelkezésünkre álló nagy anyagból. Tarlóhárogatás, kalászgűjtés csupán ez a tágas mezőkön. Aki nem rösteli a fáradságát s tréfát akar indítani, seregével találhat leveleinkben tréfabeszédet s parasztpéldát. Aztán ott van a hajdubeszéd is, amely osztályos ugyan a tréfabeszéddel, de alantjáró, durva, sőt gyakran trágár is. Hajdubeszédként említik például ezt: Meddig az agár sz..ik, elszalad a nyul. Ilyenforma ez is: Félénk nyulas pásztorok előtt gyapjat sz..ik a farkas. ³

Az ilyenfélék bőven találhatók a végbeli katonák leveleiben.

A tréfabeszéd együtt fejlődik, együtt virul a nyelvünkkel. A XVI. század a virág szakasza, a XVII. a hervadás kora. A XVIII. század, vagyis az idegenszerűségek kora aztán elfeledte

¹ Vitnyédy is idézi e török mondást 1657 október 29-én kelt levelében.

² Nádasdy Tamás 1532-ben ezt a tréfás török mondást írja Bakithnak: »dubullerem zeldem thaze kaldibenom vonanthom kaor.« — A végbeli törökök írták a pápai és a veszprémi vitézeknek: Az kit felsóznak, föl van sózva.

³ Hajdubeszéd ez is: »Az ki féltében meghal. f...gal harangoznak neki.« (1567.)

a XVI. század tiszta magyar nyelvét. A deákosság kap lábra még a magyar levelekben is. Latin közmondások fordításával találkozunk benők s csak szórva-hintve akadunk egy-egy régi tréfabeszédre. Még a levélíróink is jobbára idegenből kölcsönzött tollakkal pipeskednek. Hiába! míg a felvetett alma alájó, idő változik. S az idő változásával az ember is más formára üti a házát.

A magyar katona és a humor

VI.

A MAGYAR KATONA ÉS A HUMOR

A magyar katona és a humor

Rég letűnt mesés idők elevenednek meg előttünk! Jó Magyarország bátor fiai indulnak a vitézi próbára. Lelkesedéssel sietnek oda, ahol a halál dandárral jár. Önbizalom, vakmerőség s lelkesedés van a szivükben. Nem rettegik az erősebb ellenfelet; kapva kapnak a veszedelmen; tűzön-vizen átalutjok vagyon. Mindent könnyen nélkülöznek, s ha egy falat kenyérre sem virradhatnak, azért meg nem keserednek. Jókedvvel keresik a harcok izgalmát s vetélkednek, ki a különb köztük.

Negyedfélszáz év előtt ilyenek írták a magyar katonát! Ilyennek festi e korszaknak lelke és visszhangja: Balassa Bálint s verselő krónikása: Tinódi.

Hosszu idő mult el azóta s bizony elfeledtük már régen a vitézi kor harcosait és harcait. Elszoktunk az emberöléstől s a fejlődött kultúráról azt hittük, hogy immár lehetetlenné tette a nagy vérontást. Nem így történt! Kiütött a nagy háború s véreztek fiaink, s tán több könny öntözte a magyar földet, mint negyedfélszáz év előtt! Nem volt napunk aggodalom nélkül. Piheést, megnyugvást sehol sem találtunk. S mégis, mintha valami csodás hit, benső erő fel-emelte volna fáradt, törődött lelkünket. Itthon és külföldön himnuszokat hallottunk zengeni a magyar hősekről, a magyar vitézségről. A hír szele sólyomszárnnyon vitte mindenfelé a magyar

katona, a magyar nép tündöklő erényeit! Oly helyeken magasztalták népünket, ahonnét századokon át csak lenézés és gyűlölet szállt felénk. Allandó gyümölcse lesz-e ez a magyar vitézségnek, vagy csak muló fény ez is, mely ideig-óráig világít? A jövő fog rá felelni.

Negyedfélszáz évvel ezelőtt is megtörtént az, ami mostanában. A külföldi költők akkor is versekben zengték a magyar vitézséget, harci tudást és bátorságot. Vitézeinkről németül, latinul és magyarul szólt az ének. S olyik költő még sokkalta is a magyar katona vakmerőségét!

Lassan-lassan azonban elnémult az ének. A magyar katona ugyan nem változott, de másra fordult sok minden. Nemzeti törekvéseinket, jogos küzdelmeinket félremagyarázták s mesterséges eszközökkel gyűlöletet támasztottak ellenünk. S ezzel megkezdődött ránk nézve a szenvedések kora. Az elvesztett bizalom azontul csak akkor szálldogált felénk rövidke időre, mikor a dolgok állapota veszedelemre fordult. De azért a magyar katona maradt, ami volt.

Mondják, hogy a néplélek századokon át nem változik. Ha valamikor, úgy a most mult nagy háboruban igazolva láttuk e mondást. Napról-napra hallottuk s olvastuk, mi módon állta meg a sarat a magyar katona a rettenetes küzdelmekben. Győzte a fáradalmat; megbirta a nélkülözést, s vakmerően küzdött a tulnyomó erővel. *S közben az ő vig kedve, az ő lélekvidító humora soha el nem hagyta. Mit jelent ez? Azt, hogy a magyar katona sok százados multja a jelenben is él!* Igen, a magyar katona ma is olyan, mint amilyen volt a vitézi korban. Katonai erényei a letűnt századok alatt semmit sem gyöngültek; a hosszú békeesség az ő vitézi keménységét meg nem lágyította; szellemét meg nem változtatta. Aki ismeri a XVI. század lelkes küz-

delmeit, aki tudja, minő páratlan vitézi erényekkel ékes volt akkor a magyar katona; az a most folyt harcokban újra élni látja Balassa Bálint korát!

A XVI. században a török Európa legnagyobb hatalmassága volt. Nagyszerű katonasága sikerrel küzdött mindenféle néppel. Így hát ismerhette ellenfeleinek jó és rossz tulajdonságait is. S a török a XVI. században nem késett kijelenteni, hogy *csak két vitézkedő népet ismer: a magyart és a törököt!* E két vitézkedő nép aztán másfél századon át állandóan azon vetélykedett, melyikök a különb vitéz?

A XVI. század magyar katonájáról német mester: Gabelmann írta, hogy minden lehetetlenre vállalkozik; a fáradságot, az éhséget és a szomjuságot könnyen szenved; a hazájáért és családi tűzhelyéért szívesen küzd; a jó névre és a vitézi tisztességre sokat ád!

Gabelmann mester a magyar katona humoráról ugyan nem emlékezik meg, de sok oly dolgot elmond, amiből napnál világosabban kitűnik, hogy vitézeink az egészséges magyar humor nélkül akkor sem szükölködtek. Leírja például, mint szemtanu, Esztergom 1595. évi ostromát. A hajduk — szerinte — a falakig mentek s az ott levő törököket csufolgatták, amin aztán a magyar vitézek nagyokat kacagtak. Egy hajdu és két magyar zászlótartó beugrott a vár árkába, s ott a törökök leghevesebb tüzelése közben a hajdutáncot járták. Az ember azt hinné, — írja Gabelmann — hogy lakodalomban s nem háboruban van!

Mikor a török naszádok megjelentek a Dúnán, Gabelmann szerint a magyar vitézek begázoltak s a vízben küzdöttek a törökökkel.

(Seien ihnen die Hungern gar in das Wasser naheilet und alles niedergehauen.)

Több német krónikás följegyezte, hogy a komáromi hajduk Székesfehérvár tövében leselkedtek a törökökre. Egy izben a székesfehérvári ifju bég a menyasszonyát várta. Kellő kísérettel meg is érkezett az, de a vár tövében elfogták őt a komáromi hajduk. A menyasszonyt és a zsákmányt magukkal vitték, a bégnek pedig elküldték a menyasszonyát kísérő vénasszonyt!

Gabelmann említi, hogy 1595-ben nyolc komáromi vitéz Tatára ment gyümölcsért. A tatárok kettőt közülök elfogtak s az akkor török kézen levő Győr várába vitték. A két komáromi vitéz másnap lóháton s pompás török ruhában tért vissza. Megszöktek Cyörből, s magukon kívül még egyebet is hoztak magukkal.

Az ilyen mulatságos dolgoknak persze hamar hire futott. A végházakban egyébről sem beszéltek, mint az efféle sikerült kalandról. Törte is a fejét minden jóra való magyar vitéz, mint tehetne olyat, amin minden végház elcsudálkoznék! És ezer fortélyt eszeltek ki, ezernyi tréfát műveltek a harc közben. Mintha csak a vérontás is multság lett volna. A budai pasák nem egyszer írják, hogy magyar lovasok török süvegben jönnek a török végházak alá s törökök kiáltják: Jöjjetek ki, itt és itt magyar csata rejtőzik; kevesen vannak, könnyen szétverhetjük őket! Ha a törökök nem vették észbe a fortélyt s kimentek, a mi lovasaink gyöpre vetették a táncot s belé bojtorkodván az ellenségbe, letiportak mindent. Ha a törökök a hívó szóra nem jöttek ki, a huszárok csufolni kezdték őket s káromkodással megeresztvén nyelvüket, szórták az adtát és a teremtetét. A szegény szenteknek ugyancsak volt mit hallaniok! Mit törö-

dött ilyenkor a huszár azzal, hogy kiszorul az egek országából? Busultában káromkodott, mint a kereketörött kocsis. Ha a bajviadalra kihívott török vitéz nem mert kijönni, a mieink róka farkas, disznó farkas kopját, asszonyoknak való rokkát, más efféle megszégyenítő dolgot küldtek neki.

Haragot a magyar az ellenséggel nem igen tartott. Ha alkalma nyílt, szívesen mulatott a török szomszéddal. Ha két csata népe találkozott egymással, a mieink mindjárt készen voltak a felszólítással: »Ha már ennyire jöttünk, törjünk egy-egy fát (kopját) s egy keveset mulatnánk.«

Az egri vitézek például 1579-ben vendégségre hívták a hatvani török vitézeket. »Lakozunk együtt, — irták az egriek — együnk, igyunk s az vitézek is egymással mulassanak.«

»Ott ösznek s isznak, — írja a budai pasa — aztán megrészegülnek, egymás közt kérkőznek, s végre is kardra mennek!«

A vidámság, a humor katonáink minden harcában megnyilatkozik. Bár a XVI. században a bú ugyszólván korlátlan sajátunk volt, katonáinkból csak az élet megtört fáklyájával alszik ki a jókedv. Még a legsilányabb palánkokból is azt irogatják az ostrom előtt, hogy ők vigan akarnak meghalni a kereszténységért.

S mivel az efféle jelenség a XVI. században általános volt, kétségtelen dolog, hogy a harc dolgában hadinépünk egylelkű testület volt. A tulhevült lelkesedés, a meggondolatlan vakmerőség, az élettél való nemtörődömség, a szer telenség után való vágyakozás jellemzi majd minden vitézünket. Nem kell őket harcra buzdítani, hanem a legszigorubb büntetéssel kell őket a harctól tiltani. A végházakban Rudolf korában már fejvesztéssel fenyegetik azt, aki

portyázásra, száguldásra vagy lesvetésre indul. S mégis, nap-nap után a zöldbe borult mezőn küzdenek vitézeink. A borbélyoknak kemény büntetés alatt hagyják meg, hogy a sebes katonák neveit felterjesszék. S a mi végbeli vitézeink eltagadják még sebeiket is, de a harcról le nem mondanak.

A XVI. század negyvenes éveiből ránkmaradt legrégebb huszár-regulamentumok kivétel nélkül mutatják, hogy a magyar katonát nem biztatni, de visszatartani kellett. A nevezett regulamentumok ugyanis kemény büntetés alatt tiltják a huszároknak, hogy a kapitány parancsa nélkül a sorból kiugrassanak s az ellenségre rontsanak! Tiltja azt is, hogy az ellenséget gunyolódással kopjatorésre hívják és kényszerítsék.

Az idegen lovasság részére kiadott regulamentumok ilyesmiről egy hangot sem szólnak. Ellenben ugyanazon helyen azt írják, hogy az ellenség elől meghátrálókat a többiek szurják le. (Die in Schlachten, Scharmützlen im Feldt oder sonst Flucht machen, so soll der naechst auf ihn schlagen und stechen.)

Ez a különbség a magyar és idegen lovasági regulamentumok között a XVII. században is megvolt. Soha senkinek sem tűnt fel ez a különbség; pedig ha mélyreható szemmel vizsgáljuk, nagyon jelentős dolgot kell abban látnunk. A magyar huszár szelleme világít ki abból, a magyar huszáré, aki a hátrálást, a gyávaságot nem ismeri!

Az 1542. évben Scheurer Rézmán császári követ Buda felé tartván, Esztergomban megállt. Amint ő maga írja követi jelentésében, megérkezésekor a törökök erősen ágyuztak és lövöldöztek. Követ uram nem tudta mire vélni a dolgot; már szinte hinni kezdte, hogy az ő

tiszteletére szólnak az ágyuk, mikor meglátja, hogy a Duna tulsó partján hét surányi vitéz — próbált főlegények — táncoltatják a lovaikat s harsogó hangon viadalra hívják a török vitézeket. Ezek cseltől tartván, nem mertek ki-menni, hanem ágyuikkal tüzeltek a hét huszárra. A jó huszárok azonban kutyába sem vették a tüzelést, hanem tovább ordítottak: Ha van szívetek, jöjjetek ki! S mikor látták, hogy hiába csalogatják a törököket, gyalázatos káromlásokat kiáltottak a várban levőkre!

Az 1556. évben a győri és a komáromi magyar vitézek éjjel megtámadták Esztergomot s felgyujtván a palánkot, nagy zsákmánnyal szerencsésen visszatértek. Velicsán bég ezért bosszút esküdött. Mikor javában törte a fejét, mint fizesse vissza a kölcsönt, következő eset történt: Négy derék győri huszár a sötét éjben Esztergom alá lovagolt s hajnalsötétekor döngetni kezdték a várkaput. A török kapunállók kérdezték, kik légyenek künt? A négy huszár azt felelé, hogy a győri kapitány van itt egész hadával! Lőn erre nagy riadás Esztergom várában! Csakhamar megszólalt a rézdob s dörögni kezdték az ágyuk. Lárma, fegyverzaj s kiabálás hallatszott belülről. A négy vakmerő huszár pedig ott állt mosolyogva a várkapu előtt. Csak mikor a várban már teljes volt a zürzavar, fordultak vissza s minden baj nélkül Győrre értek.

Efféle kaland ezrével esett meg a hódoltság korában. Mindannyia hirdeti, hogy a magyar katona nem ismerte a félelmet, s hogy a legveszedelmesebb vállalat közben sem veszíté el jó humorát. Ez utóbbi tartotta benne a lelket az üldözés és a lenézés korában. S bármi sors érte is őt, a humora haláláig nem hagyta el. Tudjuk, hogy karóba vont hajduink csöndesen pipáztak, míg a halál be nem állt. Az elfogott kóborló

szabadlegény, mikor a csontjait törék kerékkel, nótára gyujtott, énekelt, s jajszó nélkül türte a legrettenetesebb kinokat. Az elfogott hajdukém maga metszé el a torkát, hogy titkait kinzással ki ne vehessék belőle. Másutt — mondák ekkor az idegen tiszték — az ilyen embert hősnek tartanak, Magyarországbán ez közönséges dolog! S ugyis volt. Sőt — hál' Istennek — úgy van ma is.

Csáky szalmája

VII.

CSÁKY SZALMÁJA

Csáky szalmája

Csáky Lászlóról tudjuk, hogy a szentgottárdi, véglesi, lévai, tatai és a pápai főkapitányságot viselte. Komárom és Zólyom megyéknek főispánja is volt. Egyideig az országbirói tisztet is viselte. Kedvelt embere volt a bécsi udvarnak. Egyik fiának III. Ferdinánd király volt a keresztapja. Mivel bátyjával, Istvánnal együtt Erdélyből szakadt hozzánk, a király mindétig azon volt, hogy jóindulattal és bőkezűséggel lekösse őt. Csáky Lászlónak tehát nem volt nehéz dolog uradalmakat szereznie. S szerzett is annyit, hogy sok földjét még vétésre sem szántathatta; temérdek szalmáját föl sem használhatta. Sok elegybelegy ember tehát az ő szalmáját hordta. S Csáky uramnak eszébe sem jutott üldözőbe venni azokat, akik az ő szalmája mellé ereszkedtek.

Nem ritka jelenség a rég elmúlt időben, hogy valakinek egy-egy jó mondása szállóigévé lévén, a nevét is jó emlékezetben tartotta. Csáky Lászlónak is voltak efféle törölmetszett magyar mondásai. Sőt róla is támadtak ilyenek. Melyik magyar nem ismeri például ezt a mondást? Nem Csáky szalmája ez. Mily különös dolog, hogy Csáky vitézi dolgairól semmit sem tudunk; nagy méltóságait, politikai szereplését régen elfeledtük, de a szalmája századokon át nem ment feledésbe. Igen, a szalmájának köszönheti, hogy a magyar nép ma is széltében emlegeti a nevét!

Nem lesz érdektelen dolog erről a szép és hatalmas Csákyról egyet-mást elmondanunk. Csak olyan dolgait tárjuk föl, amik a levéltárak rejtekeiben kopnak.

Csáky László Magyarországra költözvén, a Dunántulon vont a magát. Batthyány Ferencnek művelt és derék leányát, Magdolnát vevén nőül, nagy vagyona telt szert. Szerző ember lévén s udvari befolyását is felhasználván, egyik uradalmat a másik után szerzi. Volt tehát mit aprítania a tejbe. Isten a házasságát derék gyermekekkel is megáldotta. Ezeket nagy gondnal nevelte s amint felcseperedtek, akadémiás városokba küldötte. Mivel a deáknépséget igen kedvelte, a fiai mellett szegény nemes deákokat is tartott és taníttatott.

Csáky László tanult és olvasott ember volt. Emellett jeles tréfáju, játszi vitéz ember hírében állott. Gyönyörű, kaligrafikus írása volt s a pennáját úgy forgatta, hogy a stilusa kortársainak bármelyikével vetekedik. Bizonyos dolog, hogyha véletlenül az irodalmi pályára adja magát, jeles magyar író vált volna belőle. Sajnos, csak leveleket írogatott. De e levelek nem mindennapiak. S ha egykoron napvilágot látnak, becsületet szereznek az írójuknak. Ugylátszik, hogy Csáky László a tollforgatást és a tiszta magyar stílust édesanyjától, Vesselényi Annától tanulta. A XVII. századnak egyik legkiválóbb magyar asszonya volt ez a Vesselényi Anna, akinek pompás leveleiben különösen megkapnak bennünket a szellemes és törölmetszett magyar mondások, melyek közül nem egy legszebb közmondásaink közé tartozhatnék. Csáky László szakasztottan úgy írogatott, mint az édesanyja. Azaz hogy ő is szenvedélyes levélíró volt; ő is kereste a szellemes mondásokat és a találó kifejezéseket. Édesanyjától csak annyiban üt el, hogy őki-

gyelme a vidám hangot, a játszi tréfát, a jóízű humort is örömet alkalmazza leveleiben. Irni is jobbára csak akkor irt, ha kedve s kedélye vidámságra hajlott. Ilyenkor szokta mondani: *»Jó pennám s jó tintám lévén, irnom kell.«* S irta is egyik levelet a másik után.¹

A vidám hang Csáky leveleiben azért meglepő, mert ökigyelme majdnem állandóan betegeskedett s nagy kinokat szenvedett. Betegségének természetes következménye lett volna az elkedvetlenedés és az elsavanyodás. De Csáky-nak lelki ereje, szellemi frissége nagyobb volt, hogysen a nyavalyák erőt vehettek volna rajta. Tréfálkozik, humorizál s pajkoskodik akkor is, mikor *»Isten fogságában lévén«*, az ágyat kellett nyomnia. S ha lábadozófélben volt, bizony hamar feledett betegséget, orvosságot, s félretévén az óvatosságot, a viganlakáshoz látott. Mód nélkül szerette a vidám cimborákat s a mulatságot. Ritkán hiányzott olyan helyről, ahol dárídót vagy mulatságot tudott. *»Az vigan lakástól — írja ő maga Batthyáynak — nem vagyok idegen, az mint kegyelmed is tudja!«*

Ha valami akadék miatt egyik-másik traktán nem jelenhetett meg, bizony busulásnak adta a fejét. Ilyenkor aztán legalább tudni akarta, mint s hogy folyt a multság. Az 1644. év őszén például nem mehetett el Batthyány lakomájára. Szeptember 19-én tehát a többi között imígyen irt vala néki: *»Páter Paczóth beiktatá magát véletlenül hozzánk az kegyelmed levele mellett. Megszolgálom kegyelmednek, hogy örvendezett s áldást adott szaporodásunkra. Azon jókat adja Isten kegyelmednek is. Agon ülve vártam, hogy valamit hallhassak az szombati traktáról.«*

¹ Kiadatlan levelei a Batthyány herceg körmendi levéltárában és az Országos Levéltárban vannak.

Más alkalommal Szily uram hibájából elkésve kapván Batthyány meghívását, tréfásan írta: »Én váltig verekedném az rossz uttal jönni az *Szent András poharára*, de mit tehetek róla, ha Szily uram is bolond volt s ő sem kolompozott. Az kegyelmed várának oly természeti vagyon, hogy mikor kapuját beteszik, szárnyas állatoknál egyebet magában nem bocsát, kitől oltalmazzon Isten minden férfiat s kegyelmednek adjon boldog éjszakát.«

Az 1636. évben fia születvén, otthon tartózkodott. Ekkor írta Batthyáynak: »Hirrel hallom az kegyelmetek vigan való lakását s nem löttem volna oly udvartalan, hogy kegyelmedet meg nem látogattam volna eddig, *de nagyobb habot hajt az itt való szerelem.*«

Ehhez még hozzáteszi, hogy az ő neveletlen kis legénykéje még most is kereszteletlen.

Sokat járt Csáky az anyósához, akit igen szeretett. Az 1637. évben azonban valami rövidke elhidegülés támadt köztük. Nem volt ez Csáky uram inyére s ápril 9-én Pápáról imigyen kérleli anyósát: »Emlékszem azokról az esztendőkről, melyekben énnálam nélkül izetlen volt nagyságodnak az husvéti bárány! De megfordulna az nagyságod szájának izi s így énnekem eszemben az falatok is kedvetlenek jelenlétemben. Ez az én szerencsétlenségem és az időknek fogása... Mikor nagyságod báránykái szózatát hallja, ujtsa meg hozzánk megvadult szívét, kik immár régi magjai vagyunk nagyságodnak.«

Anyósról aligha irtak valaha oly szépen, mint Csáky László az övéről: Batthyáyné Poppel Éváról. Egyik hozzá intézett levelében írja például: »Azt hisszük, egy pohár viznek italja az Krisztus érdemeihez tévén, mennyországot érde-mel. Egynéhány matring selyem is az nagyságod anyai szeretetivel sok mázsát nyom.« Más alka-

lommal meg így ír anyósának: »Nagyságodat kérem, írjon meg két dolgot nekünk; egyikét: egészségét, hadd örvendjünk rajta. Másikat: hová tévé az én régi szerelmes anyámat Poppel Évát? És ha ugyancsak kicsiny korunkban kellettünk s tetszettünk neki, mikor tér viszont meg az mi anyáknak szíve az mostohaságtól?«

Mikor Poppel Éva súlyos betegségbe esett, Csáky aggódva írta neki: »Jó az Istenben bízni s az természetben is, de az okos ember a szükségben az orvosságot meg nem veti. Magyar példabeszéd: Isten is a magasegítőt segíti. Kérem asszonyom nagyságodat, ne gyűlölje magát; se főlebb életénél szája izit ne eressze. Egy kis orvosságnak keserűségétől úgy ne irtózzék, hogy magának is, nekünk is annál sokkal nagyobb keserűséget ne szerezzen... Nem vagyunk félelem nélkül.« (1640 dec. 23.)

De Csáky nemcsak az anyósával szemben volt mindég ragaszkodással és szeretettel. Többi rokonai is mindég készen találták őt szolgálat-tételre. Nem kis dolog volt ez! Batthyány Ádám ugyanis nem a legkellemesebb sógor volt, de Csákyt még ő sem tudta haragra indítani. Megesett például, hogy Batthyány Ádám erővel elvette Csáky feleségének egyik szőlőjét. És Csáky ezért nem szállt pörbe, nem is korholta Batthyány Ádámot, hanem mindössze csak ezt írta volt neki: »Az atyafiságbontó, idegenségszerző világi életben semmit szebbet nem tartok az atyafiságos szeretetnél s correspondentiánál. A szeretetnek szánkban marad az izi mind ezen, mind egy más világon! Nem tudom, kik lehetnek árvábbak az kegyelmed hugainál?«

Az erővel elvett szőlőre pedig ezzel a tréfás megjegyzéssel felelt: »Adja Isten, sokat teremjen és sok esztendeig birhassa kegyelmed. Fogadást teszek, valamikor kegyelmedhez megyek,

mindenkor csak annak a szőlőnek a borából iszom! A saskeselyű kis madarakon nem kapdos! A nagy emberek is kicsiny kárban vagy haszonban nem szokták magukat megjegyeztetni.«¹

Amig Batthyány még azt is elvette Csákytól, amihez joga nem volt: addig Csáky még ajándékokkal is igyekezett néki kedveskedni. Egy alkalommal például kedves agarát küldötte néki, irván: »Egy kis kölyök-agarat küldöttem kegyelmednek. Bizony énnekem kedves marhám volt; de az kegyelmed kívánságát magam kedvénél feljebb becsülöm. Jóleszen sátorörzeni, ha nem egyébnek. Az pápai kuvaszok nem bánják elmen-tét innét.«²

Amint valamennyi leveleiből kiolvashatjuk, Csáky lelke mélyéből gyűlölte a viszálykodást. A szeretet vezetvén őt minden uolgában, még ha kárával járt is, könnyen megbocsájtott s így hamar megvidult.

Csáky igen kedvelte másik sógorát: Erdődy György grófot, Batthyány Erzsébet (Betuska) férjét. Sokszor felkereste a házaspárt nyájas és vidám leveleivel s ha másokhoz irt volt is, akkor is mindég szeretettel szólott róluk. Mikor az ifju házaspár első gyermekének születését várták, Csáky jó kedvvel irta meg anyósának az örvendetes hirt. »Boldog ország az, — írja — hol ily hamar érik a szilva. Minálunk csak nem is virágzik!«

Csáky Lászlónak sok hivatala lévén, gyakran kellett utazgatnia. Bécsbe is föl-föl kellett néznie. De már itt nem jól érezte magát s alig várta, hogy a bécsi levegőtől megszabaduljon. *Nem jó szelek funak ott, — szokta volt irni — s még magyar mentében is didereg az ember!*

¹ Pápa, 1632 április 9.

² 1630 október 29.

Bécsből irt leveleiben hiába keressük a megszo-
kott vidám hangot. Ehelyett a hazafiui aggoda-
lom és a bánat szólal hozzánk. Nem is csoda,
hisz szemmel látta, füllel hallotta, minő kevés
becsülete van ott a magyarnak! Igyekezett is tőle
telhetőleg, hogy minél előbb az övéi közt
lehessen.

Ismeretes dolog, hogy a portára küldött török követeknek, ha németek voltak is, magyar ruhában kellett Konstantinápolyba indulniok. Azt is tudjuk, hogy a XVI. században jobbára magyarokra bízta az efféle követséget, Csáky korában a török követségek dolgában teljesen mellőzték a mieinket. Az 1649. évben a Konstantinápolyba induló követség tiszteletére nagy ebédet adtak Bécsben. Csáky uram is fent volt akkor, de őt sem hívták meg. December 22-én aztán imigyen irt Batthyáynak: »Az én kötelességem adván okot az írásra, tudom kegyelmed is nem nehez-
teli olvasását, kiváltképpen, ha valami jó hírek-
kel trágyázhatnám szegény veszni induló hazánk
jobbulásáról.«

Sajnos, — ugymond — jó hírekkel nem szolgálhat. A nádorispán Késmárk és Kassa felé indult. »Tartok tőle, hogy az secretumok is kikelettel az földi veteményekkel és fákkal ki ne bimbózzanak. De csak hozzanak jó gyümölcsöt azután, nem ártalmast. Jó félelem az is, azki nem confundálja, hanem jövőendő veszedelem ellen készíti az embert! De ha csak az vad fát másik vad fában oltjuk, annak bizony édes gyümölcse soha sem leszen. *Nehéz dolog az ellenség kölcsön pénzével s tanácsával gazdagodni, vagy nagy veszedelemnek ellenállni!* Kicsiny kompánia is erős, ha egyes! Bizony csak csötlünk-botlunk szegény magyarok, míg az veremben nem esünk. Soha az felföldi segítséggel Magyarország meg nem tartatott: any-

nyival inkább Erdélyvel. Nem tudom, mint formula így el rólunk az pokróc és creditum magunk honyjában... Tegnap igen nagy pankettjok volt (tudniillik a török követségnek), sok herceggel és udvari grófokkal. *Magyar ott több nem volt Schmidt (konstantinápolyi követ) uram magyar köntösénél!* Itt hagyatta az török szabókat fő követségre való köntösöket csináltatni, noha még nem közönséges — hiszem — az utja. *Akkor szolgált inkább nekünk az ilyen követség, mikor német szabók szabták még vont aranyból az magyar köntösöket az követeknek, ha az földön vonszolódott is az uja!* Együgyűbék és sincerusabbak voltak az emberek; de jó legény az kovács is, lám jó patkókat csinál, s úgy hiszem, most is jól reá fejezi, az mi ő rajta áll. Volenti non fit injuria!«

Ezután leírja, mint csinálják Bécsben a békességet s tréfásan jegyzi meg: »Csak Krisztus születésekor volt az egész világon olyan békességes csöndesség, azminemű most lesz! Ezennel arany időket élünk. Azonban én is itt hagyom az ó esztendőt Bécsben s ha privilegiális levéllel vagy regalissal nem hivattatunk is, nálunk lévén az atyafiui szolgálatnak tartozása, minden utunkat s dolgainkat úgy rendelkezük, hogy ad 6. februarii egy zöld pálcával szolgáljunk Rohonczon kegyelmednek.«¹

Ha Csáky uram hivatalos ügyekben forgolódott, magyar gondolkozását és érzését sohasem tagadta meg. Egy izben (1647-ben) az ausztriai komisszáriusokkal tanácskozáván, minden kérdést jól megfontolva tárgyalgatott. »Ne mondják azt is, — írja — hogy hirtelenséggel véltünk az öfelsége tekinteti ellen. Noha oly tiszta-

¹ A zöld pálcára való hivatkozás menyegzőt jelent. A násznagyok hordták a zöld pálcát.

melléki magyarokra is találhattak volna, kiket az ilyen tekintetek kevésbé viselnek. Nem szeretem az temporizálást! Nékünk semmi közünk az ausztriaiak neheztelésével.» (Kismarton, 1647 szept. 23.)

Néminemű nem magyar vonást is találunk Csáky László uramban. A közterhek ellen nem zugolódott, sőt igazságosaknak találta azokat. Egy alkalommal Bécsből írja Batthyány Ádám generálisnak: *»Becsületes emberek ítéletit is szem előtt kell tartani; mert ha jó az közjó, jónak kell az köztehernek is lenni! Jobb egyszer eligazodni, hogysem kétszer veszekedni.«* (1641. március 4.)

Megesett, hogy néha igen kellemetlen megbízatást kellett teljesítenie. Bár nehezen, de azért mégis csak reá adta fejét. Batthyáynak például 1640-ben megírta, hogy parancsolatát teljesíti, *»noha — írja — igazán mondom, addig nem örömet megyek immár ki, míg fekete legény nem leszek. Ha az tarkóm úgy maradna, azt nem bánnám, de az meghaladja akaratomat s köpönyegeskedik.«*

Az 1640. évben anyósa meghalván, ő maga írja a megkapó gyászjelentést. *»Mi hozzánk — ugymond — az prédikátori stilus nem illik; röviden igen megmondani az dolgot nagy emberek természetök.«*

Az 1641. évben keresztelőre menvén, Batthyáynak megírja, hogy a szombathelyi prépostot magával viszi. *»Ha valahogy — írja — sem a koma, sem a képe nem érkeznek, mind pap s mind koma lehetnék.«*

A bajon és a kellemetlenségen hamar tul-tette magát s hamar vidult. Mint bölcs ember ilyenkor ezt a régi magyar mondást használ-gatja: *»Az meglőtt esőnek nem kell köpönyeg.«* Ha imitt-amott a kiadások nagyon meglaposi-

tották az erszényét, azzal vigasztalta magát, hogy »pénzzel jár az bucsu«.

Gyakran irogat a diákjairól, kiket igen kedvelt. »Im — írja az 1647. év őszén — az én győri deákaim itt lepének. Nem tudom, mint indulhatunk innét. Ők ám ballagjanak, mivel most szabad legények.« Az 1654. év augusztus havában írja: »Az deákokat pedig vakációkban itt Szentgotthárdon akarom jó rendben hagynom, hogy néha az szomszédságban szolgáljanak gróf uramnak és mulassanak. Ez okáért én is odatekintek.«

Említők már, hogy Csáky László majd minden évben betegeskedett. Savanyuvizet használt, fürdőkbe járt s levegőt változtatott. Az édesanyja s főleg az anyósa gyakran siettek betegágyához s kínálgatták őt mindenféle orvossággal. De Csáky a savanyuvizen kívül nem akart más orvossággal élni. Az 1632. évben az erdélyi gyűlésre kellett volna mennie, de betegsége miatt nem indulhatott. Anyósa (Batthyány Ferencné) mentette őt ki a fejedelem előtt. Rákóczi György fejedelem udvariasan felelé Batthyáynénak: »Az kegyelmed tekintetiért minden időbeli kegyelmességünket és jóakaratomat hozzája mutatni akarjuk.«

Maga Csáky sok levelében megemlékezik betegségéről és szenvedéséről. »Tágulván valamennyire tegnap szünetlen fájdalmim, — írja 1640-ben — feljövék ide Dobrára, hogy valami áért változtassunk.« »Énnekem — írja más alkalommal — mostan az felföldön kellett volna lennem az savanyu vizért. Két hete hogy kezdettem italját s mind fürödését s most volnék az sulyán.«

Az 1660. év tavaszán Pozsonyban lévén az oktavális széken, onnét irta: »*Zenebona octava!* régi beszéd, hogy sokszor többet használ az

írott törvéynél is az kegyes és favorabilis bírónak hajlandósága.»

Ugylátszik, hogy egészség dolgában ekkor is rosszul állott; mert sóhajtvá írja: »Csak az én megbontott kerekeimet pántozhatnám csöndesen ezzel a jó majális üdövel s szokott fürödömmel és az savanyu vízzel élhetnék.«

Bizony a fürdő sem állította talpra. Mindig ritkábban és ritkábban volt fentballagó egészsége. Majd az ágynak esett s többé nem is kelt fel. Élte derekán, legszebb korában halt meg. Böven megsiratva temették el; mert jó ember, vidám cimbora s szerető családapa volt. Olyan emberek tartották őt jó barátjuknak, mint Eszterházy Miklós nádor, Zrinyi Miklós, Batthyány Ádám stb. S ha ilyen emberek jót mondottak róla, akkor csakugyan megérdemli, hogy neve jó emlékezetben maradjon.

Huszar-kiralyok

VIII.

HUSZAR-KIRÁLYOK

Huszár-királyok

A huszár a világ minden valamirevaló népét meghódította. A huszárság az egyetlen könnyű lovasság, melynek hadakozási módját, ruházatát s fegyverzetét mindenütt utánozni igyekeztek. Tudjuk jól, hogy a magyar huszár fölszerelése és ruházata is gyakran változott s mégis mindig olyan eredeti, olyan szemrevaló és festői volt, hogy egyetlen nemzet lovassága sem versenyezhetett véle. Az európai nemzetek igyekeztek ugyan huszárságot szervezni, de egyiknek sem sikerült. Ruhát, fegyvert s más effélét könnyű volt utánozniok, de a huszár nemzeti sajátosságait nem. Már pedig a huszárt huszárrá éppen a nemzeti sajátossága tette. A németek, a franciák és az oroszok tehát magyar huszártiszteket s magyar legénységet igyekeztek szerezni, hogy imigyen igazi huszárságuk legyen. Mikor nálunk seregével akadt a bujdosó, a földönfutó kuruc, nem is volt oly nehéz magyar legénységet szerezniök. Kaptak is olyan embereket, kik tudtak a lóhoz, értettek a fegyverforgatáshoz, akik nem ismerték a lehetetlent s ha kellett, tűzön-vizen átalmentek.

A XVII. század végén huszárezredeink bejárják fél Európát. A nyugati nemzetek a spanyol örökösödési háboruban kezdik igazában ismerni a magyar huszárt. Nem is magyar, hanem bécsi kormányzók írja ez alkalommal I. Lipót királynak, hogy a magyar huszárezrek

örök dicsőséget szereztek neki. Azt is tudjuk, hogy a huszárjaink e hosszú háboruban nemcsak a fegyverükkel, hanem deli alakjukkal és festői ruhájukkal is hódítottak. Mivel sokféle nép közt forogtak, sok mindent elsajátítottak, amiket aztán itthon úgy télviz idején a kvártélyos falvakban és városokban elterjesztettek.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején leghíresebb huszárezredeseink: Deák Pál, Ebergényi László, Kollonics Ádám, Eszterházy, Baranyay stb. azon fáradoztak, hogy a huszárjaik a formális műveltséget is elsajátítsák s így ne csak az ellenség, hanem a békés lakosság közt is hódithassanak. A nevezett huszárezredeseket a nemzeti büszkeség is arra sarkalta, hogy a császári ezredek közt a huszárság régi jó hírét fenntartsák és növeljék. Így hát nem is vehetjük tőlük rossz néven, hogy keményen büntették azokat, akik a nőkkel szemben illetlenül viselkedtek, no meg azokat, akik irgalmatlanul káromkodtak. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen huszároknak a farát ugyancsak keményen csépelették.

Erdemes megemlítenünk, hogy a fentebb említett huszárezredesek koruknak legjobb táncosai és leghíresebb udvarlói voltak. Ebergényi, mikor a köszvény az ágyhoz kötötte, s jó maga nem járhatta a táncot, betegszobájában rendezett táncmulatságot, s az ágyból gyönyörködött a táncolóknak.¹

Huszárezredeseink nemcsak a tisztjeiktől, de a közlegényeiktől is megkivánták, hogy az udvarláshoz és a tánchoz értsenek. Mikor az idő télire járt, s a huszárezredek kvártélyba szállot-

¹ Kollonics Ádámnak pompás magyar leveleiben ritkán hiányzik a tánc. Ő még Csáky kardinálissal is táncolgatott.

tak, alig mult el nap tánc nélkül. Ilyenkor persze a bornak is nagy keletje volt. A pincebéli urak busultak is eleget boruk fogytán. Tudjuk a szolgáló rendnek mivoltát, s nincs mit csodálnunk azon, ha kvártélyozáskor sok pincének az oldalán tágitást tettek. A huszár fejében forgószél van s könnyen indul a tilalmasra.

A XVI. században katonáinknak (töröknek és magyarnak egyaránt) a pünkösdi volt a legkedvesebb ünnepük. A hadakozás ilyenkor szünetelt, a paripákat füvellették, s a vitézek birtokaikon mulatoztak. Május havának mulatságairól — sajnos — alig maradt reánk írott emlék, s így nem is tudjuk, miként ünnepelték a végbeli vitézek a természet ujraszületését. A »*pünkösdi királyság*« elnevezés azonban azt hirdeti, hogy a május megünneplése már ekkor is szokásban volt.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején huszárezredeink úgy ünnepelték a természet ébredését, hogy minden század (akkor seregnek hívták a századot) királyt választott magának, akinek aztán minden ember engedelmeskedni tartozott. Ezek a huszárkirályok törvényt ültek, ítélkeztek, ha kellett, kegyelmet is adtak a bűnösöknek. Azonkívül ők vigyáztak arra is, hogy a huszárok mulatozás és tánc közben az illedelem ellen ne vétse nek.

A huszárkirályok tisztségéről, udvaráról és törvényeiről álljon itt a Splényi-huszárezrednek 1727 május elsején végbement választása, melyet írásba foglaltak. E nagyon becses és érdekes műveltségtörténeti emléket egész terjedelmében adjuk itt.

»1727. május 1. Minthogy régi bevett szokás szerint fölséges császár és koronás királyunk vitézlő rendének hatalom adatott, hogy minden esztendőben május napján vigadjanak,

a mely nap mindenik sereg egy királyt választani szokott, az melynek is az egész sereg engedelmeskedik és mint rendölt fejet böcsülük. Annak okáért ezen 1727. esztendőben tekintetes generális-feldmarschalleidinant Splényi uram regimentjéből kapitány gróf Nádasdy Leopold uram kommandója alatt lévő nemes kompániabeli vi-tézek arra engedelmet nyervén, ezen régi szokás szerint választották *május-királynak* nemes és vi-tézlő N. N.-t, remélvén, hogy őkegyelme maga fő és hatalmas tiszti hivatala szerint úgy fogja magát viselni, hogy az mely rendelt assessorokkal együtt ezen alább irt regulák szerint igaz-ságosan és törvényesen ítélni fog és mindeniket magaviselése szerint törvény elé viszi. Mely törvényes ítéletnek mindenik alattvaló jókedvéből és minden visszamondás nélkül engedelmeskedni kötelezi magát.

Május-királynak udvari népe: 1. *Adjutant*, az, ki mindenkor az május-király mellett légyen. Ami nékie parancsoltatik, hüven és szorgalmatosan véghezvigye, s ha valaki büntetésre ítéltetik, aztat a szerint, a mint az törvény ítélte, büntesse meg. Ha valaki audientiára az király eleibe akarna menni, aztat tartozik bejelen-teni; az királyt az asztal felől étellel és itallal kínálni és a melyből parancsol, eleibe adni.

2. *Hat assessor*, az kik tartoznak az király-lal együtt az panaszokat meghallgatni és bi-zonyságokat megérteni és úgy törvényes és igaz-ságos törvényeket tenni.

3. *Két bévádoló*, az kik tartoznak minden foggyatkozásokra és helytelen cselekedetekre szor-galmatosan vigyázni és valakik az törvények és regulák ellen excedálnak, minden tekintet nél-kül az panaszt az királynak eleibe terjeszteni.

4. *Két pártfogó*, az kik tartoznak az bevá-doltakat tehetségük szerint szóval menteni és

ha az mentség elégtelennek ítéltetnék, az bűnösöknek gratiát kérni, az mely gratiát az király maga hatalmával adhatja, ha mind az assessorok ellentmondának is.

5. *Egy lapicskás mester*, az ki tartozik az büntetést úgy végbevinni, — se feljebb, se alább — hanem csak annyiba, amennyibe az király és törvény ítélte.

6. *Az királynak tréfás asztali és udvari szolgálja*, az ki az királyt és hivatala vendégeit beszédekkel és tréfákkal vigasztalja.

7. *Egy konyhamester és egy borra-gondviselő*, az kik tartoznak egyik az ételre, másik az borra gondot viselni, úgy hogy semmi el ne pazaroltassék vagy el ne öntessék, hanem mind helyesen kiosztassék«.

A király udvarnépének ezen felsorolása után következik a május-király kiáltványa alattvalóihoz. Ebben a huszárkirály előadja azon regulákat, miket alattvalói kötelesek megtartani. E regulák műveltségtörténeti szempontból igen érdekeseek lévén, egész terjedelmükben adjuk:

»Mi N. N. május királya ajánljuk alattunk valóknak jóakaratumkat stb. Adjuk tudtotokra és parancsoljuk, 1. hogy senki ne merészkedjék szitkozódni és káromkodni. 2. Senki se aszszonyt, se leányt erővel ne csókoljon, se mocskos beszédek ne mondjon, se pedig illetlenképpen hozzá ne nyuljon. 3. Minden haragos beszédek, veszekedések, annyival inkább verések, vagdalkozások megtilalmaztatnak. 4. Senki az vigadozó helytől az mi szabadságunk nélkül el ne távozzék, senki házába ne menjen. 5. Ételt, italt el ne öntsön, a korsót, edényt össze ne törje. Mindenki a rendelt asztalnál egyék. 6. Strázsát ki-ki megállja, mig föl váltják. 7. Senki hir nélkül előnkbe ne jöjjön, hanem engedelmet nyervén, az fegyverét az strázsa előtt

hagyja, süveget kezében tartván velünk beszéljen. Szabadságunk nélkül senki se táncoljon és dohányzásra is szabadságot kérjen tőlünk. 8. Előttünk senki föl ne támaszkodjék; engedelem nélkül le ne üljön, se ülve, se állva az lábát keresztbe ne tartsa. 9. Senki fölöttébb való módon meg ne borosodjék, úgy hogy eszt el veszesse, vagy más illetlen mocskosságot el ne kövessen. 10. Az kiket mink az asszonyok hivatalására rendelünk, azok senkit sem erővel, sem szitkokkal ne kényszerítsenek, hanem szép udvari szókkal előnkbe hívják és azután az tánc helyére vezéreljék. 11. Senki az távolról való nézőket ne háborgassa, de úgy hogy az kik nem a vitézlő rend közül valók, vagy nem hivatalosak ne merészeljenek az árkon átlátni. 12. Ezen regulák pedig mind az tisztviselőinkre, mind az alattvalóinkra szólnak, és ha foggyatkozások esnek, föltartjuk magunknak, hogy május-királyi hatalmunkból azokról ítéletet tehessünk és az vétkeket megbüntethessük. Aadtuk mezei residentiákban, 1727 május 1-én.»

Ipolyi Arnold jeles művében: a Magyar Mythológiában tudományos alapon foglalkozik a pütkösdí királyság kérdésével. Régebbi források alapján kimutatja, hogy mint a nyugati országokban, úgy nálunk is erősen divott a pütkösdí királynak és királynénak a választása. Azonban mivel a pütkösdí királyok hatalmukkal visszaéltek, a hatóságok mindenütt hadilábon állottak ez ősrégi szokással s igyekeztek azt korlátozni. A legtöbb helyen aztán feledésbe is ment. Néhol azonban mégis megmaradt a pütkösdí királyválasztás egyik-másik részlete, Kilit csallóközi faluban például ékesen felöltöztetett, s koronával díszített fabábat hordoznak a fehérbe öltözött, rózsakoszorus lányok. S mikor valamelyik ház ajtajához érnek, éneket mon-

danak: »Elhozta Isten piros pünkösd napját, mink is meghordozzuk királynénk asszonyát« stb.

A kishonti lakók — Bél Mátyás följegyzése szerint — pünkösdkor királyt szoktak választani s azt meg is koronázzák. Aztán másnap táncba voñulnak. Majd a csürben gyűlnék össze, ahol a szokásos ünnepeket tartják meg.

A palóc nép közt is állandóan szokásban volt a pünkösdi királynak és királynénak választása. Itt is koronát vagy koszorút tettek a megválasztottnak fejére. Ugy látszik, a pünkösdi király lóháton járt. Legalább a ránk maradt vers-töredék ezt mondja:

Jó legény! jó legény! jól megfogd a kantárt,
Ne tiposd, ne taposd a pünkösdi rózsát.

Ismeretes dolog, hogy a pünkösdi királyság és a pünkösdi játék a nyugati népeknél úgy mint nálunk is a nyár megérkezésének az ünneplése volt. Ez ünneplésnek egyes részei vidékek szerint változtak. Nagyjában azonban mégis megegyeztek. A magyar pünkösdi királyságban azonban sok oly vonás van, ami más nemzeteknél fel nem található. Fényes például szolgálhatnak erre a huszárkirályok regulamentumai. Kár, hogy akik eddig a pünkösdi királyság kérdésével foglalkoztak, nem tudták s nem is sejtették, hogy ez a szokás milyen eredeti formában divott a magyar huszárezredeknél.

HOGYAN OSTROMOLTA A KOMÁROMI BIRÓT 20.000 TÖRÖK

Hogyan ostromolta a komáromi birót 20.000 török

Egyes történeti művekben sok jeles komáromi várkapitány dolgait megolvastam. Szentül hittem, hogy e derék férfiak csakugyan a mi kis végházunkban ették a vitézi kenyeret. Most, mikor e letűnt kor emlékei közt kell turkálnom, látom, hogy e derék vitézek jó része Komáromnak táját sem látta soha. 1527-től 1529-ig például három komáromi várkapitányt is ismerünk: Branstein Ernőt, Hardegg Jánost és Katzianer uramat. Különös, de mégis igaz, hogy a három közül egyik se volt komáromi kapitány, mert I. Ferdinánd Bransteint, mint hozzánk szakadt kóbor németet, csak 1528-ban fogadja szolgálatába. A nevezett évben tényleg élt egy ily nevű ember a komáromi várban; de nem kapitány, hanem csak »püchsenmaister« volt. Hardegg János a fraknói vár ura volt és súlyos kezei átokként nehezedtek a fraknói grófság kifosztott lakóira. Katzianer János fővezér lévén, nem lehetett egyuttal kapitány is.

Szólók tehát az igazi, de eddig sehol nem említett komáromi várkapitányról, Gortschacher Andrásról; ő s egyedül ő lévén 1527-től kezdve komáromi kapitány.

Az 1529. év nyarán igen megélénkült Komárom városa. A közeledő török seregek elől ezrével menekült a lakosság a védettebb he-

lyekre, főleg a Csallóközbe meg a Felvidékre. A menekvők gonoszabbnál gonoszabb hírekkel szolgáltak a közeledő veszedelem felől, s a megremült várkapitány egyik lovasát a másik után meneszti Ferdinándhoz, térden állva könyörögvén katonáért, porért és ólomért. Mondanunk sem kell, hogy hiábavaló erőlködés volt ez. Ferdinándnak más dolga is akadt, mint a komáromi vár védelme!

1529. augusztus 25-én Gortschacher már azt jelenti a királynak, hogy a török naszádosok láthatatlanul megérkeztek s fele a komáromi átkelőtől egy mérföldnyire a város alatt, fele meg a város fölött foglalt állást. Mivel Komárom könnyen támadható, nyílt hely, — írja Gortschacher — támadás esetén négy napnál tovább nem tarthatja magát. Nagy baj lesz a Csallóközben, mert ide tömérdek ember menekült. A török naszádosok itt roppant károkat okozhatnak. Utoljára kéri öfelségét, küldjön a várba segítséget és hadiszereket!¹

A Dunát a török naszádosok elzárván, Gortschacher nem igen számíthatott segítségre. A Csallóköz felől ugyan szabad volt még az út, de az itt táborozó spanyol csapatok magának a szigetnek a védelmére sem valának elegendők.

Ferdinánd tehát a véletlenre bízta Gortschachert és embereit. Gortschacher meg ugyanezt tette Komárommal. Ha magával a várral nem sokat törődött, gondolhatjuk, hogy a városnak sorsa sem igen érdekelte őt.

Szerencsére Komárom élén ekkor is igen okos, eszes és vigyázó bíró állott. Nevét nem

¹ Cs. és k. állami levéltárban. Turcica, 1529 augusztus 25. Geben in Eyl im Schloss Gamorn. (Gortschacher jelentése.)

tudjuk, csak sejtjük, hogy Kapitány Imrének hívták. Ez a derék biró tudván a módját, miként mentheti meg a várost, elment a török szultán táborába, s bejelenté neki, hogy Komárom minden becsületes lakója Szapolyai Jánosnak s nem a bécsi királynak a hive! Ezzel a kijelentéssel elejét vette Komárom felprédálásának.

Szeptember hó 12-én a Duna jobbpartján megjelentek az első török csapatok. Szeptember 13-án, 14-én és 15-én már annyira megnövekedett a török tábor, hogy a vár tornyából mintegy négyezer török sátort olvastak meg. A törököknek ekkor még nem voltak ágyuik; azok csak a következő nap érkeztek meg. A várőrség tehát kögolyókkal (más nem volt a várban) többször lőtt a táborozókra s közülök többet megölt.¹

Szeptember 16-án megérkezett maga a szultán. Vele volt a komáromi biró is. Komárommal szemközt két mérföldnyi terjedelemben ütötte fel táborát, s azokból a sáncokból, honnét két évvel előbb Ferdinánd lövette a várat és várost, azonnal megkezdte az ágyuzást. A török gályákat a várral szemben, a Vág folyón állították fel.

A következő nap, illő kísérettel, megjelent a várkapu előtt a komáromi biró, s a szultán nevében előadá Gortschachernak, hogyha a várat lövés nélkül átadja, fényes jutalomban részesül. Gortschacher a várba bocsátván biró uramat, vasra verette, s a nagy toronyba záratta. A török császár felszólítására meg semmit sem válaszolt.

¹ U. o. Wie und wann die Belagerung des Schloss Camorn angefangen und die Eroberung desselben zugetragen hat. 1529 szeptember 12—17.

A teljesen német várórség ezalatt összejövén, tanakodni kezdett a teendők felől. Gortschacher is megjelenvén közöttük, azt kérdeék tőle, van-e remény arra, hogy három nap alatt segítség érkezhetik? A várkapitány kijelenté, hogy segítség sehonnét sem érkezhetik, mert öfelsége hadai Óvártól visszavonultak. Látván a katonák, hogy az ő pusztulásukkal senkinek sem használhatnak, a többség a tisztességes elvonulás mellett döntött (»und ayn meer gemacht ayn erlichen abzug zenemen.«). Ebbe Gortschacher is szívesen beleegyezett. Most aztán a várban lévő élelmet, puskaport meg ólmot hasznavehetlenné tevén, az éj beálltával, »*nagy veszedelem közepette*« (?) az ágyukkal együtt lopva elhagyták a várat, s Gortschacher vezetése mellett a Csallóközbe menekültek.

Távozásuk előtt, hogy a törököt rászedjék, bezárták a várkapukat, s a lőrésekbe kanócokat aggattak. Két órával az elvonulás után a törökök még az éjjel megkezdték az átvonulást a balpartra. Mivel ebben senki sem akadályozta őket, szeptember 17-én reggelre mintegy huszezer török átjutott a városba. Azt hívé, hogy az őrség még mindig a várban van, három óra hosszáig hevesen ágyuzták a falakat. Meglehető rést ütén a falakon, rohamot intéztek az erősség ellen. Minden akadály nélkül bejutottak a várba, s ott a vasravert birón kívül egy árva lelket sem találtak. Bizonyára röstelték, hogy három óráig a biró tiszteletére lövöldöztek, s hogy öellene intéztek rohamot!

A komáromi vár ilyeién ostromát maga Gortschacher irta le. Igazolni akarván ugyanis gyávaságát, Ferdinándnak jelentést küldött a vár bevételéről. Ez a jelentés megvan a bécsi udvari s állami levéltárban. A jelentés alatt ugyan nem diszeleg Gortschacher neve, de az irás tökéletesen

megegyezik Gortschachernek ugyanott levő leveleivel.

A vár hűtlen elhagyása miatt Gortschacher uramnak hajaszála sem görbült meg. Egyideig a Csallóközben maradt, s onnét írta a haditanácsnak, hogy a török naszásodokkal harcba keveredett. Az 1530. év nyarán azonban már ismét a komáromi várban volt, s mintha misem történt volna, tovább is végzi a kapitányi teendőket. Csoda, hogy akkor megint meg nem szökött! mert a török váratlanul ismét megjelent, s szeptember 26-án negyven hadihajóval felevezett a Vág folyón! Szerencsére ekkor 120 naszádot állítottak Komárom elé, s így Gortschachernek nem volt más dolga, mint a jelentések írása!

A régi komáromi vár az 1527., de főleg az 1529-iki ostrom alkalmával rendkívül sokat szenvedett. Gortschacher számadásaiból tudjuk, hogy az 1527-iki ostrom után a vár királyi nagyterme, mely dicső Mátyás királyunknak köszönhetette díszét, épségben maradt, s csupán a lépcsőházat rombolták szét Ferdinánd ágyui. Gortschacher azonban 1528-ban újra felépíttette a lépcsőházat, sőt a vár és város között falat is emeltetett. Az 1529-iki török ostrom alkalmával mindezek teljesen tönkrementek.

A menyegzőmeghívások és a lakodalmi szokások régente

X.

A MENYEGZŐMEGHIVÁSOK ÉS A LAKODALMI SZOKÁSOK RÉGENTE

A menyegzőmeghívások és a lakodalmi szokások régente

Jámbor eleink a hódoltság korában ugyancsak szenvedték a maguk és a mások szenvedéseit. Pusztítás, öldöklös, égetés járta nálunk állandóan. Gond, bu s inség tépte még a hatalmasabbakat is. Nem egy főemberünk nyögte akkor: ha az Uristen Lázár kenyerére juttatja, még azt is nyereségnek tartja!

E viharos időkben minden kis örömet, minden mulatságot kétszeresen élveztek az emberek. A szenvedő ott lop örömet, ahol lophat! S kereste is mindenki a helyet, ahol bánatos szive kissé megcsöndesedhetik. S vajjon akadt-e erre alkalmasabb hely a lakodalmas háznál? Hol áradott több vidámság a szivekből, mint itt? Hol lehetett több tréfát indítani, vigasságos éneket s borköszöntést hallani, mint itt? Aztán ha valahol, úgy itt nem somfánál főtt ebéddel szolgáltak, hanem ugyancsak jól megrakott asztalokon tálaztak.

Az efféle dolgok értenünk engedik azt a különös jelenséget, hogy *a legveszedelmesebb és a legszomorubb korszakban csapták nálunk a legvidámabb és a legzajosabb lakodalmakat*. Táncoltak déltől alkonyatig s napnyugtától virradtáig. Ittak s ettek sokat és huzamost. S kéthárom napig pihenőt sem tartottak a mulatozásban. Ebben az időben lön a menyegző egy-

értelművé a lakodalommal, ami — mint tudjuk — igazában vigan való lakást, lakomát jelentett.

A hódoltság korában a nemes lányok az ifjakkal egyetemben a főurak udvarában nevedtek. A megismerkedés és az udvarlás itt könnyen ment. Egykoru levelekben olvassuk, hogy nem egy urilány egyenest azért kívánczolt a főurak udvarába, hogy ott minél előbb férjhez mehessen. Ugy a XVI., mint a XVII. században az udvarlás csakugy történt, mint ma. Mindkét századból maradtak ránk szerelmeslevelek. Tudjuk azt is, hogy a főuri udvarokban nagy keletjük volt a virágénekeknek és a szép táncnótáknak. Olyik szerelmes ifju még másokkal is iratott ilyeneket a választottja számára.¹

A főuri udvarokban a menyegző mindennapi dolog volt. Erdemes megemlitenünk, hogy a lányokat a szülők megkérdezése nélkül az a főuri család adta férjhez, akinél nevedtek. A szülőknek csak a megtörtént eljegyzést s a menyegző napját hozták tudásukra.

A XVI. és a XVII. században gyakori volt az olyan házasság is, amit látatlanban kötöttek. Azaz hogy a vőlegény és a menyasszony előzőleg nem is látták egymást. Néha a lányokat már születésük első évében eljegyezték. Enyinghi Török Ferencnek a lánya például már születése után mint Nádasdy Ferenc mátkája szerepel. Zrínyi Miklósnak (a költőnek) a felesége: Draskovich Mária már gyermekkorában Frangepánnak volt a jegyese.

A leánykérésre mindig valamelyik előkelő s nagytekintetű urat választották, hogy a kérés

¹ Batthyány Ferencnek például Balassa Bálint irt verset.

foganatosabb legyen. Fiatalember vagy lányos apa erre a tisztre nem volt alkalmas. A fiatalember ugyanis gyakran a maga számára szerezte meg a lányt. A leányos apa pedig a maga lányát szokta volt kommandálni.

Ha a leánykérés szerencsésen megesett, hozálattak a hozomány megállapításához. A hozományt akkor böcsületes magyar szóval jegyruhá-nak hívták. Aztán írásba foglalták, mennyit mór-ingol az asszony a férj esetleges halálakor.

Ha az idő és a mód engedte, a kézfogást, a gyűrűváltást, az esküvést és végül az egyházi áldást külön tartották s mindegyikre külön hívták meg a vendégeket. Talán innét van az a régi szokás, hogy a lakodalomra négyszer hívták meg a vendéget. Mikor Bejczy alispánt csak egy levéllel hívták lakodalomra, 1571. december 6-án ezt írta Batthyáynak: Régente négy levéllel hívtak menyegzőre; akit kétszer hittanak, az oda nem ment; azért efféle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek!

A XVI. és a XVII. században az igazi házasságkötés otthon, a lakodalmas háznál történt. Ha kézfogás, gyűrűváltás és esküvés megtörtént, a feleket mindenki házastársaknak tekintette. Az egyházi esküvés azonban még csak ezután következett. Ezt azonban csupán a már megkötött házasság megáldásának tekintették. Innét van, hogy igen gyakran a lakodalom (nuptiarum solemnitatis) már jóval az egyházi áldás előtt megtörtént. Csak például említjük, hogy Forgách Imre a lakodalomra hívó levelében maga írja, hogy a gyűrűváltás, esküvés és az elhálás megtörténvén, a menyegző (nuptiarum solemnitatis) ekkor és ekkor fog végbemenni.¹ Frangepán Far-

¹ Az 1583. évben, második házassága alkalmával írja ő maga a lakodalomra hívó levelében.

kas írja 1641. augusztus 31-én, hogy Katalin nevű leányát Zrinyi Péternek adta házastársul. Gyűrűt — írja — már előbb váltottak s az esküvés is megtörtént (*solito juramento inviam praestito*). Hátra van még a *sacramentum*, vagyis az egyházi áldás, mely október hó 27-én leszén Károlyvárosban.¹ Draskovich Gáspár írja 1646 január 12-én, hogy leányát Zrinyi Miklósnak (a költőnek) adta házastársul. A gyűrűváltás és az esküvés — írja — már megtörtént. A *sacramentum* vagyis az egyházi áldás február 12-én leszén.²

Rákóczi Ferencnek nővére: Juliána 1691-ben ment nőül Aspremont grófhhoz. Ez év nyarán Aspremont gróf mindenünnen kapja a gratulációkat megtörtént házasságához. Pedig az egyházi esküvés ekkor még nem történt meg. Kollonits kardinális csak a következő év január 31-én jelenti, hogy már az egyházi esketés is megtörtént.³

Amint ez adatok világosan mutatják, az igazi házasságkötés és az egyházi áldás közt nem egyszer hosszú idő tölt el.

A ladodalomra hívó levelek olykor maguk is elárulják, hogy a házasság megkötése nem a templomban, hanem otthon történt! Épp ezért a lakodalmat nem az egyházi áldáskor, hanem a kézfogáskor és esküvéskor tartották. Viczay Sándorné Hagymássy Orsika írja 1624 július 24-én lakodalomra hívó levelében, hogy Éva nevű

¹ Körmendi levéltár. Missiles.

² U. o.

³ Nemzeti Múzeum kéziratára. 1692 január 31: »dominus Aspremont iam spiritualement quoque copulam cum domicella Rakocziana consecutus est« etc.

leányát Eszterházy Pál légrádi főkapitánynak igérte örök házastársul. »*Mely házasságnak megerősítésére kézfogásuk napját augusztus hó 11-re*« tűzte ki. Mivel pedig — írja — az ilyen dolog az atyafiaknak és egyéb jóakaró uraknak jelenlétével szokott végbemenni, kéri, hogy a szokásos lakodalmi vacsorán s másnap az ebéden Batthyány uram a feleségével és gyermekeivel együtt jelenjen meg.¹

Solya György uram írja lakodalomra hívó levelében, hogy leányát: Annokát a nemes és vitézlő Pandur Mátyás vajdának adta. Tisztességes kézfogásuk farsang vasárnapján, február 26-án leszén Légrádon. Ismerőseit s jó barátait azért hívta a lakodalomra, hogy barátai és atyafiai előtt tisztelködhessen és dicseködhessen. A vacsora — írja — vasárnap, az ebéd hétfőn leszén.²

Gersei Petheő László Czuky Annát jegyезvén el magának, menyegzői lakodalomra hívó levelében azt írja, hogy kézfogása november 16-án leszén. Az nap fölöstököm és vacsora, másnap pedig ebéd leszén.³

Ilyen és hasonló meghívó százával áll rendelkezésünkre. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a lakodalomra hívó leveleket okiratnak nem igen tekinthetjük. Számtalan esetben ugyanis

¹ Körmendi levéltár. Missiles.

² U. o. 1645 február 7. Batthyány Ádámhoz.

³ U. o. 1636. — Nádasdy Ferenc a feleségének egyik udvarló leányát: Cziráky Erzsébetet »örök házastársul eljegyezvén« Hevenyey Jánosnak, *kézfogásukat* 1649 július 4-ére rendelte. Az e napon tartandó menyegzőre hívja aztán a vendégeket (az nap vacsorára és másnap ebédre).

(külső okok miatt) a lakodalom már előbb megtörtént, vagy később esett meg, mint ahogy azt a meghívó levélben olvassuk. Sárkány Antal írja például 1551-ben: »Az menyeköző napját mikorra tették volt — az napnak előtte két héttel lett meg az menyeköző... Azért még az *menyeközőhivás* is nem úgy volt, az mint kellett volna.«¹

Zrinyi György 1568. november 23-án hármaskodalmra hívja a királyt és ismerőseit. Levele szerint Zrinyi Orsika Perényi Jánossal, Zrinyi Borbála Thurzó Elekkel és Zrinyi Margit Homonnai Drugoth Miklóssal köt házasságot. A hármaskodalmi menyegző — írja Zrinyi — január 9-én megy végbe Monyorókeréken.²

Bár Zrinyi György újabb levelet nem bocsátott ki a lakodalom ügyében, mégis tudjuk, hogy a hármaskodalmi menyegző nem történt meg. Zrinyi Orsika ugyanis 1570-ben tartá menyegzőjét Bánffy Miklóssal (tehát nem Perényivel) s Thurzó Elek nem Monyorókeréken s nem is január 9-én, hanem Bajmócon, január 17-én ülte lakodalmát.

Eszterházy Pál maga kezeirásával hívta volt a vendégeket »házasságának lakodalmi vigasságára«. A lakodalomnak levele szerint kisasszonyhava 23. napján kellett volna meggesni. Eszterházy Pálnak azonban táborba kellett szállania s így a lakodalmat előbb megülte.

A lakodalomra szóló meghívók legnagyobb része egyazon kaptafára készült. A legtöbbje azt írja, hogy az napon vacsorára, másnapon ebédre várják a meghívottakat. Néha azonban kenet-

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. 1151. július.

² Körmendi levéltár. Missiles.

teljes hangon irt meghívókkal is találkozunk. Bethlen Péter és Illésházy Kata lakodalmára például az öreg Bethlen valóságos erkölcsi prédikációval hívta meg ismerőseit, irván imigyen: »Mivel ez világ és az emberi nemzet megtartására, terjedésére isteni bölcsességtől rendeltett állapotok közül majd a legszükségesebb, tündöklőbb és nagyobb erejű az szent házasságnak rendi, ugymint az melyből mind az paradicsomi fegyhetetlen életnek néminemüképpen megmaradt szikrácskája kifénylik s mind az gyarlóságtól származó némely indulatok megakadályoztatnak és nemcsak ez világi emberi társaság, de a mennyei győzedelmes gyülekezet is sokasodik. Melynek mint szent dolognak szeretetire az keresztyén embernek igyekezni úgy kívántatik, a mint hogy az emberi társaságnak megtartására a szent rend egyáltalában szükséges« stb. (1632.)

Miután több oldalon imigyen elmélkedett, a meghívó végén aztán jelzi a lakodalmi vacsorát s a másnapon való ebédet.¹

A lakodalomra hívó levélre természetesen válaszolni kellett. Ha az illető megígérte eljövetelét, az örömszülők hálálkodva köszönték, hogy »szerelmes leányuknak derekasan keresztyénül egybenszerköztetésekor« jelen kíván lenni.

Meg kell jegyeznünk, hogy a XVI. és a XVII. században az urak a királyt is mindig meghívták a lakodalomra. A király aztán arany- vagy ezüst-serleget küldött ajándékuul s képviseltette magát a menyegzőn.

Amíg a menyegzőhívás imigyen folydogált, otthon készültön készültek a lakodalomhoz. Meg-

¹ Thurzóné Czobor Erzsébet is ilyen hangon hívja a vendégeket lányának lakodalmára,

választották a koszorúslányokat, a fő nyoszolyó-asszonyt és vicéjét. Aztán fölkérték a legkiválóbb urak egyikét feleségével együtt a *főgazdai és főgazdasszonyi tiszt* viselésére.¹ Vőfélynak és táncosztónak mindig a legjobb táncos ifjut tették meg.

A kastélyokban pedig fontak, szöttek, varrtak és himeztek. Az aranyprémmel cikornyázott ingvállak, a tarcsalos szoknyák, az árnyékvarrásos patyolatkendők, az aranycsipkés előkötők, a paszománnyal hányott mentécskék, a gyöngyös beretromok stb. erősen készültek. Nagy költséggel és különös gonddal készítették a menyasszony jegyszoknyáját. Sok dolgot adott az ugynevezett *felimegek* készítése. Ezeket se-lyemmel és aranyfonállal himezték, a gallérukat és az ujjukat pedig aranycsipkével cifrálták. A *hazai szokás szerint a menyegző alkalmával ilyen drága felimegeket osztottak szét a férfiak között*. Az egykoru levelek gyakran ejtenek szót erről a szokásról. Nádasdy Tamás írja például Szluny Anna lakodalma előtt: »Számptalan üngöket kell adni a számptalan vendégnek.« (1559.) Zay János a nővérének lakodalma előtt szintén sürgette az ingek készítését, írván: »Immár erre idején kell gondot viselni, hadd varrnának öngöket; mert avval sok késedelem leszen s minden ember rajtam praktikál.«² És Zayné nem-

¹ Batthyány Ferenc bán írja 1564 szeptember 13-án Nádasdynénak: »Én Isten akaratjából szombaton odamegyek Monyorókerékre és oda várom az menyegzősöket; mert engemet tön Zrinyi uram főgazdájává!« — (Az én főzésemhez sem gondolok semmit — írja — nem hogy a máséra gondolnék.)

² Zay-ugróci Zay-levéltár. 1571.

sokára jelenté: »Azmi ingek itthon vannak immár arannyal bétöltettem, de selyem nincsen, kivel fel kellene varrni.« Ugyanő azt is megírja, hogy kacuka, hosszú suba kell a menyegzős lányoknak.¹

Homonnay uram még női rokonait is ösztökelte az ingek varrására, mikor lakodalma, vagyis tisztessége napja közeledőfélben volt. Zrinyi Doricának például imígyen irt volt: »Mivel pediglen hogy ide az mi földünkre ilyen törvénnyel élnek, hogy az menyegzőben inget kell osztani: kívántatik az, hogy akkorra egy-néhány inget csináltassunk jóidején olyakat, hogy kikkel meg se csufoltatnánk; mert azokkal idegen országból urak és főemberek lesznek.«²

A férfivendégek közt tehát drága, himzett ingeket osztottak szét, miket akkor mellény helyett hordottak. A lányok majd mindenütt koszorut (pártát), az asszonyok pedig gyűrüket kaptak. A koszoruk avagy párták nem ritkán aranyfonállal kötött gyöngyökből készültek. A gyűrüket jobbra készen vették külföldön, leginkább Velencében.

A menyegzős nép jobbra együtt indult a lakodalmas házhoz. Török csaták, szabad hajduk és haramiák kóboroltak mindenfelé s a menyegzős népnek nem ritkán fegyverrel kellett utat nyitni. Bizony megesett, nem is egyszer, hogy egyik-másik gavallér sebekkel borítva érkezett a lakodalmas házhoz. De az ilyesmi senkit vissza nem tartott! Valami ellenállhatatlan vágy vonzotta az ifjut és az öreget

¹ Ugyanott.

² Körmendi levéltár. Missiles, 1593.

egyaránt a lakodalomra. Tudjuk jól, hogy jámbor eleink nem voltak idegenek a víganlakástól; a borítalnak is szívesen ereszkedtek. De mégsem ez, hanem a tánc csábította őket a menyegzőkre. Soha a táncnak nagyobb keletje nem volt, mint a hódoltság korában; soha annyit nem rop-ták a táncokat, mint ekkor. A lakodalom előtt még a vén emberek is gyógyitgatták köszvényes lábukat, hogy egyet-kettőt ugorhassanak. A vén Batthyány bánt 1562-ben már ágyra veté a köszvény, de mégis készülődött a Mérey kisasszony lakodalmára. »Adnék kétszáz forintot, — írja — ha Mérey uram leánya menyegzőjén táncolhatnám! De nem igen kezdtem készen állni hozzá!« Batthyány Ferenc még súlyos betegsége idején is azon törte a fejét, hogy Czobor Imrénnek ő lesz a leánykérője s a lakodalmán a táncosztója. (1625.) Minden nagyobb lakodalom után folyt a kérdezősködés, ki mit és kivel táncolt? Országh Magdolna írja például 1564-ben Zrinyi lakodalmáról Thurzó Erzsébetnek: »Arról is tudakozik kegyelmed, ha én ott kegyelmed egészségeért táncoltam volna? Kettőt táncoltam ott. Az melyik szebb volt, azt kegyelmed egészségeért táncoltam. Az másikat magamért. Mindazkettőt pedig a vőlegénnyel táncoltam.« Ehhez még hozzáteszi, hogy a főmenyegző péntekre esvén, a pénteknek tisztességet adtak s így az asszonyok sok cipellőt nem szaggattanak el a táncban.

A hódoltság korában főasszonyaink házastották el a szolgálóikat is, adván nekik páriára és szekrényre való pénzt. Aztán a lakodalmat is kiszolgáltatták. S a lakodalmon az urak is résztvettek és táncoltak is. Megesett akárhányszor, hogy holmi szegény szolgálóleánynak gróf volt a vőfélye, s igen hatalmas urak táncoltak a la-

kodalmán.¹ Ezt a demokratikus szokást a külföldi írók, kik nálunk megfordultak, csodálattal emlegetik.

A táncon kívül a régi lakodalmaknak egyik vonzó szokása volt az *énekesek és a muzsikások alkalmazása*. Vigasságos énekek nélkül a lakodalmom meg nem eshetett. (Sok ilyen régi lakodalmi ének maradt ránk!) Bizony a lantosokat sem tolták ki az ajtón a lakodalmas házból! Sőt mézes pogácsával csalogatták oda. Bethlen Gábor fejedelemről tudjuk, hogy nem valami jó lábon állott Eszterházy Miklóssal, de azért a lakodalmára mégis elkérette annak híres hárfását.

Ami magát a lakodalmat illeti, az (amint tudjuk) vacsorával kezdődött. Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy 40—50 asztalnál szorongtak a vendégek. A rendet a zöld pálcás főgazda és a vicegazdák tartották fenn. Az első pohárköszöntést a főgazda tartotta a násznagyra és az új házásokra. Aztán egyik köszöntés a másikat követte. A poharat mindenkinek fenékgig kellett kiürítenie. A vacsora után kezdődött a táncosztó vőfély szerepe. Ő rendezte a táncot. Az első táncot a násznagy járta a nyoszolyó-asszonnyal, a másodikat a vőlegény a menyasszonnyal, a harmadikat a vőfély a kis nyoszolyóval.

Miután a szokásos táncokat mind eljárták, a menyasszony visszavonult, fehérbe öltözött s haját lebecsátotta. Aztán visszatérve járta a nász-

¹ Eszterházy László írja 1647 március 5-én Batthyány Ádámnak: »Tegnap palatinus uram *adta* el egy szolgáló lányát sekretáriusának. A várbeli asszonyokkal együtt eleget táncoltunk. Engem *vőfénnyé* tettek. Ennekem is kellett táncolnom. Vesselényi, Erdődy, Schlick grófok stb. is ott voltak.« (Körmendi levéltár. Missiles.)

naggyal a *menyasszony táncát*. Erre elbucsuztaták őt szülőitől s a vőfély több ifjuval egyetemben az ugynevezett fáklyatánc kíséretében a hálókámba vitték a menyasszonyt s átadták a vőlegénynek.

A szülői hatalom ugyan nagyrészt már akkor megszűnt, mikor a leányt megmátkásiították, de a végleges elválás mégis a menyasszonytánc után történt. Ettől kezdve már a vőlegény volt az ura és parancsolója.

Másnapon az ebéden az új asszony már főköztöben jelent meg a férjével. Elhalmozták őket köszöntéssel és ajándékkal. Ebéd után ismét folyt a tánc, amíg meg nem fáradtak.

Szokás volt nálunk, hogy a főúri lányok jegyszoknyájukat a menyegző után valamelyik egyháznak ajándékozták. Nem kicsi dolog volt ez, mert a jegyszoknya néha ezrekbe került. Értjük tehát, miért folyt olykor verseny az egyházak között egy-egy szoknyáért. Csak például említjük, hogy Batthyány Ádám generális leányának lakodalmakor többen kérték a menyasszony szoknyáját. Jakusith Franciska nagyszombati apátnő például imígyen írt volt Batthyáynak: »Az édes kisasszony emlékezetéért az menyasszony szoknyáját adja nagyságod az mi szentegyházunkhoz... Hogyha az édes kisasszony menyasszonyszoknyáit más szentegyházhoz ígérte volna nagyságod, bár csak az alsó szoknyájára tegyen méltóvá minket.«¹

Mivel egy-egy hatalmasabb főúrunk lányának a lakodalmán rengeteg sok ember jelent meg s mivel sokat ettek-ittak és sok ajándékot kaptak: egy-egy ilyen menyegzőnek a kiszolgáltatása egész vagyonba került. A hatalmas Báthory György írja leányának, Báthory Erzsébet-

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1650 január 15.

nek lakodalma előtt, hogy lehetetlen az országgyűlésre felmennie: mert a lakodalmi készülődések mindenét fölemésztik!¹ Zrinyi György Kristóf nevű fivérének kiházásítása alkalmával szintén azt írja, hogy teljesen pénz nélkül van; mert nagy pompát kellett kifejtenie! (In celebratione dictorum sponsallicorum eam reverentiam exhibere, quae debetur in tali solemnitate praestare amicis etc.)²

Végül meg kell még emlitenünk azt a jó szokást, hogy törvényeink nem engedték meg a lányoknak idegen országbéli urakhoz való adását. Ennek a szokásnak köszönhetjük, hogy főuri rendünk akkor még együtt érzett és együtt élt a nemzetünkkel! Azaz hogy el nem osztrákosodott. Csak például említjük, hogy Balassa András mostohaleányát egy lengyel hercegnek jegyezte el s ezért hűtlenségi pörbe fogták! (1587.) Széchy Margit lánya a cseh Lobkowitz-Popelhez ment nőül s ezért édesanyja kitagadta és kiátkozta őt.

¹ Cs. és kir. állami levéltár. Hung. 1574.

² U. o.

A kalandor

XI.

A KALANDOR

A kalandor

Magyar krónikáink nem ismerik Kenyérkosár Balázs vajda uram vitézi tetteit. Nem is csoda: titokzatos ember volt ő, ki ha a véletlennek gonosz szerencséje beköszöntött hozzá, nemcsak nevét, hitét, de alakját is megváltoztatta. Leggalább kilencszer esett ez meg rajta s még okos birái sem tudtak eligazodni a sok néven meg hivatalon, melyet ez világi életében viselt vala. Olyan kalandorféle ember volt ő, amilyen a XVI. században elég találkozott. Nem félt az Istent, egy polturára sem becsülte a császárt. Teljes lévén haraggal mindenféle törvény iránt, le-lerázogatta azok terheit válláról. Az ellenséggel szemben erős volt és bátor. Vére hullásáért és hősiességeért egész tarisznyára való írást kapott; noha ő szivesebben vette volna, ha pénzzel rakják meg azt s nem hitvány betűkkel. A jóban ökigyelme semmi jót nem látott, a rosszban nem talált semmi rosszat. Épp oly vitézi dolognak tartotta, hogy az udvari kamara üres kincstára számára vitt ezüstöt néhány kóborló hajduval elragadta, mint azt, hogy egyetlen naszáddal kilenc török sajkával győztesen megharcolt.

Rácnak született az istenadta, de mint annyi sok társa, ő is megmagyarosodott.¹

Hiába! magyar volt akkor még a vitézek nyelve! A szomorú viszonyok mellett is élt és gyarapodott a magyar nyelv, mintha csak a XV. század fénye és varázsa ekkor fejtette ki végső

¹ A Tatára telepített naszádorok között szerepel először Istanadta Balázs néven.

erejét. Kenyérkosár Balázs különben törökül is jól beszélt s lefoglalt írásai között egész csomó török levelet találtak. Ez írások nyilvánvalóvá tették, hogy sok előkelő törökkel összeköttetésben állott s osztályosa volt titkaiknak.

Mint naszádos vajda jóideig Légrád mellett édegélt, de háborus időkben megjárta az egész Dunát s olyan veszett híre keletkezett, hogy ellenség és jóbarát egyaránt ész nélkül szaladt hajója elől. Mikor Miksa megvásárolta a töröktől a békét, Balázs vajda szomoruan vezette révbe a naszádját. Immár nem mondhatta, nem kiálthatta — amint a háboruban szokta —, hogy az övé, amit szemmel lát, lábbal nyom. A téllenség, a végházbeli törvény, no meg aztán az örökös pénzhány megutáltatták szabadságra nevelt uri személyével régi mesterségét. Otthagyt a Légrádot s még balog kezével sem vetett süveget tisztjei felé. Hogy sanyaru sorsán lendítsen egyet, egyenesen Bécsbe ment. Ott már mint Ormanich Iván, két betanított társával az udvari kamarához ment s elmondá, hogy az oklicsi összedült kolostor-templom pincéjében temérdek drágaság rejlik. Mint tiszt es ember jól tudja, hogy ezek a kincsek egyedül őfelségét illetik, azért nem is nyult hozzájuk. Csak beszéde igaz voltának bizonyosságára hozott magával néhány arany- és ezüstpénzt.

A kamara, üres lévén kincses tárháza, mód nélkül megörült a rejtett kincsnek. Azonnal kétszáz tallért adatott Balázs vajdának, azaz most Ormanich Ivánnak s husz lovast rendelve mellé, elküldé a kincsekért. A lovasok el is értek Oklicsba, de Balázs vajda nélkül. Őkigyelme ugyanis hátat fordítván nekik, száraz gégével, tömött erszénnyel nekiment az első csárdának s kedvére hajtogatta a kupákat. Miután vagy két karika bort magába szitt, urimódra felöltözött

s a németadta szép holdas lován uj élet után nézett.

Sok furcsa kaland után Vácra szakadt fel s aztán Pocsoly Borbély Balázs név alatt *révlátó* lett. Az volt a dolga, hogy a titkos árukkal evező hajókat meglássa. Balázs azonban háromévi szolgálata alatt egyet sem látott meg. A révlátóság ilyen módon igen szépen jövedelmezett neki, azonkívül becsülete nőttön-nőtt a törökök előtt. A busás jövedelmet azonban fölemésztette a folytonos ivás. Hozzá hasonló ivót még a kilenc iskolákon forgott városi bíró sem ismert. Mig a huzamos ivásnál másokkal a bor játszott, ő mindig a borral játszott s józan maradt. Hogy újabb jövedelemre tegyen szert, ő, aki az egész fejrénpet legalább egy egész kontignációval alább becsülte, mint más szegény ember, házasságra adta fejét. Görcs Pannának hívták azt a szerencsés leányzót, kire a nagyhirű Balázs vajda szemét vetette. Három napig tartott a lakzi s miután torkig itták-ették magukat, Balázs szemefényével elindult a kis faluból, de nem hazafelé, hanem Esztergomba, az ő régi urbarátjához, a béghez. Természetes, hogy itt tovább ittak. Hogy a menyecskének is legyen valami öröme, a bég hollóköves karkötőket, szép szederjes gránátokat, fehérvöves (gyémántos) reszketőket, drága muszlineket rakott elé. Balázsnak a bortól, a menyecskének a drágaságoktól ragyogott a szeme. Az alkut tehát hamar megkötötték; a beglerbég husz aranyat olvasott Balázs markába az asszonyért. Akik tudósok voltak a dologban, mondták, hogy az asszonynak nem volt kedve ellenére a férjcsere.¹

¹ A Komárom városi jegyzőkönyvek több ily esetet említenek. Némelyik háromszor-négyszer is házasodott, hogy feleségét jó pénzen eladhassa.

A második feleségét — Komjáti Zsuzsit — mondja az egykoru vádoló irás — tizenöt aranyért adta el Balázs a budai janicsároknak; »azonkívül még háromszor nősült odaalá (t. i. a hódoltságban) s mégsem vala asszonyember az házánál«.

Pocsolyi Borbély Balázs, a révlátó, tán tovább is üzi vala ezt a mesterségét, ha véletlenül ki nem tudódik. Balázs vajda nem várta be a törvénytárat, hanem a törökök közé szökött Esztergomba, hol a szandzsákbéggel jóbarátságot tartott. Itt tudta meg, hogy a bég ki akarja raboltatni Guta községét. Balázs vajda jól ismerván Guta tájékát, s így a bégnek följajnlotta szolgálataát. S miután a zsákmány harmadában megegyeztek, elment Gutára, hogy ott kissé körültekintsen.

Guta mezővárosa a XVI. századig nem ott volt, ahol manapság, hanem a Vág balpartján. Mikor Esztergom török kézre került, Guta önkényt meghódolt. A török azonban a megállapított sarcon kívül annyit vett rajta, hogy a város megbánta a meghódolást. A bajon úgy segítettek, hogy közös megegyezéssel lerontották összes házaikat s a Vág tulsó (jobb) partján — ahol ma van — építették föl.¹ Erre fölmondták a töröknek a hűségesküt s meghódoltak Rudolfnak. Mindezt Forgách István komáromi főkapitány-helyettes részletesen megírta leveleiben.² A török néhányszor megkísérelte visszafoglalását, de a rengeteg nádas és lápság között úgy eltévedt, hogy még a Vág partjáig sem juthatott. Egy alkalommal sikerült egy gutai parasztot elfogniok. Ezt kényszerítették, hogy a lápok között

¹ Forgách komáromi naszádos kapitány jelentései Gutáról. (Közös pénzügyi levéltár Hungarica.)

² U. o.

átvezesse őket. De hiába kinozták a szegény parasztot, nem a városba, hanem a legveszedelmesebb lápból-lápbá vezette őket. Aki ott nem veszett, az visszafordult; a gutaiak meg haldokolva találták meg megmentőjüket a nádasban. (Ezt is Forgách István jelentette.)

Amit a gutai ember nem tett meg, arra vidáman vállalkozott Balázs vajda. Vagy ötven jó török vitézzel megindult a kalandra. Déleste értek a beláthatatlan nádasok tövébe. Amint besötétedett, Balázs vajda bevezette őket a lápok rejtekébe. Egyik fordulónál a lesbeállított gutaiak, meg Balázs, vad orditozás között hirtelen a törökökre csaptak. Ész nélkül rohantak vissza a meglepett lovasok, azaz hogy rohantak volna, mert néhány ugrás után az ötven lovas alatt leszállt a láp és elnyelte őket a víz. Akik még vergődtek imitt-amott, azokat csodaszép rendben lekasabolta Balázs. Így állt bosszut a bégen, amiért visszaküldé eladott feleségét. Másnap már ötven török ruháját és fegyverét árulgatta Guta piacán.

Jól tudván, hogy egyideig nem lesz tanácsos a törökök között mutatkozni, szekeret vett magának s két szép deres-szabásu csikóval a császár földjére ment. A multak kedvéért most Cserdi Pócos Balázs név alatt állott szolgálatba. S ki élte javát a Dunán töltötte, most szekerével kereste kenyerét. Sok hivatala között ez volt az egyetlen, melyet igazi nevén sohase tudott megnevezni, lévén ökegyelme »obristen-proviant-amts-verwalters-furwesens-corporal«. Tehát csak szekérmesternek hívta magát. Az volt a dolga, hogy nyulós, ecetes borokat, romlott, penészes kenyeret s más effélét szállított öfelsége vitézei számára. Szidta is a császárt eleget, amiért ilyenekkel tartja jó vitézeit. Szidta még jobban, mikor harmadfél évig hiába várt zsoldjára. Végre

is, hogy segítsen magán, mikor szekerét posztóval rakták meg, megszökött az egész szállitmánnyal. Miután imitt-amott tuladott a posztón, Galgóczra ment, mivel ott sok régi cimborája kereskedett. Gyakran fölkeresvén a helyeket, hol pincés borokat mértek, borittában el-elmondott egyet-mást vitézi életéből. Még a posztó elemeléséről sem feledkezett meg. A vidám kalandokat örömmel hallgatták az ismerősök; sajnós, akadt olyan is, aki elárulta a regélő vajdát.

Egyszerre csak azon vette magát észre, hogy börtönben ül. A község nagy örömmel jelenté felsőbb helyen, hogy aki tucatszámra falta be az öreg bünöket s kinek fejére a kamara, meg a haditanács ugyancsak öntögették a párlugot, végre kézrekerült! Siettek is, hogy kihallgassák a nagy bünöst. Balázs vajda persze a legtöbb kérdésre nem tudommal felelt.¹ A posztólopást azonban nem tagadta; de szerinte öfelsége jobban megcsalta őt, mert a posztócsomagokra a legjobb s legdrágább szövetek neveit irták, pedig valamennyi hitvány daróc volt. A szegény katonákat akarták becsapni s őt csalták meg; mert a posztó értékénél jóval többel adós neki a császár harmadfélévi hű szolgálataért.

További kihallgatásra nem került a sor. Mig odafent gyűltek a jelentések s tanakodtak a teendők felől, azalatt Balázs vajda szépen odább állt. Ez egyszer nem is kellett magának fáradoznia szökése ügyében. A galgóci vásáron összegyűlt marhatözsérek, meg botoslegényeik (hajtók) szétszedték a börtönt s vállaikon vitték ki a »nagy, derék és vitéz Balázs vajdát«, aztán lovat adtak alája s még ki is kísérték a városból. Az ördög apostolainak nevezett hajtók, avagy hajduk az efféle csinyt nem egyszer megcselekedték.

¹ Országos Levéltár: Neoregistrata. 1587.

Balázs vajda bölcs óvatosságból ez eset után néhány évig mitsem hallatott magáról. Mikor azonban minden elcsöndesedett, Istenadta Nagy Balázs néven visszafoglalta régi birodalmát. Azaz hogy ismét naszádos lett. Hol Győrben, hol meg Komáromban szolgált. Rövid idő alatt ismertté tette nevét mindkét városban; mert nem volt korcsma, ahol ő nem verekedett és nem volt kaland, amire ő nem vállalkozott. Kiütvén a hosszú török háboru, a dunai hajóhaddal ő is Esztergom alá ment, s itt fejezte be életét. A vízi-csatában hőiesen küzdött, de egy golyó elvitte a balkezét.

Aztán a törökök kezébe került, akik, mint régi ismerősüket, lefejezték. Fejét kopjára tűzték s Esztergom palánkja előtt állították fel.

Balázs vajda hősi halálát töviről-hegyire leírják özvegyei. Öten voltak ezek s öten kértek vitéz fejük érdemeiért az udvari kamarától kegydíjat! A kamara csak az öt özvegy folyamodásából tudta meg, ki is volt igazában az a Balázs vajda!

A komáromi péntökösök

Attól tartanak, hogy a jámbor alvást a szent-
betokok példájára a péntökösök is valami
szent igazságnak vagy felkutatásnak válik. Itt
előre hírvé tesszük, **XI.** a magány péntökösök

A KOMÁROMI PÉNTÖKÖSÖK

talosa, vagyis a bűntudat végrehajtása magány-
péntökös ez is meg. Ezért az egyházi, külön-
a bűntudat péntökösök között is péntökösök
hívták. Valószínű péntökösök tenni lehetnek az
életük, mint az illede a klasszikus bűntudat
végrehajtása. Mivel a klasszikus bűntudat
vél minden testi-lelki életét péntökösök, külön-
juttak ki, a péntökösök a szent, külön-
fenn nagy volt. Többnyire klasszikus bűntudat
voltak ezek, akik olyan vértelme voltak, hogy
még bűntudat nem is tartanak. Itt az életük
péntökös a szent, külön-
szentek, akik a szentek nagy bűntudat, a
leánykérésben lévő szentek, akik a szentek
bolond elméleti bűntudat a szentek bűntu-
tyuk között az életük maguk, külön-
mondják, a lelki életük között. az egy-
egyedül bűntudat, akik a szentek a szentek
szentek a szentek. Mindenek a szentek
szentek bűntudat a szentek.

A komáromi péntökösök

Attól tartunk, hogy a jámbor olvasó a szombatosok példájára a péntekösöket is valami szent szerzetnek vagy felekezetnek véli. Hát előre hírre tesszük, hogy a szegény péntekösök nevén itt olyan elítélt embereket kell értenünk, akiknek a fejére pénteken olvasták rá a bölcs bírák szentenciáját. A komáromi bevett szokás szerint a törvénytevő bírák uraimék széket szerdán ültek, de a törvénybéli orvosság kiszolgáltatása, vagyis a büntetés végrehajtása mindig pénteken esett meg. Ezért az olyanokat, akikre a büntetést pénteken mérték ki, péntekösöknek hívták. Valakit péntekössé tenni tehát annyit jelentett, mint az illetőn a kimért büntetést pénteken végrehajtani. Mivel a halálos ítéleten kívül minden testi fenyítéket pénteken szolgáltattak ki, a péntekösöknek a száma meglehetősen nagy volt. Többnyire kisebbrendű bűnösök voltak ezek, akik olyan vétekekkel vétettek, amit ma bűnnek nem is tartanak. Ilyesek voltak például a csacsogó, bosszúból pörlődő bohó aszszonykák, akik a nyelvükkel nem bírtak; a leánypártában levő szüzek, kik ifju tüzzel és bolond elmével lévén, könnyen a pajkos legények kezére adták magukat; aztán a lélekmondók, a lélekkel káromkodók, no meg az agyafurt latrok, akik mindétig a más buzájába metszették a sarlójukat. Mindezek a város kemény fenyítékje szerint péntekösökké tétettek.

S ha egyszer a város piacán a porciójukat föl-szedték, jámboroknak őket többé senki sem tartotta. Tisztességük-vesztett személyek voltak ezek, kiket megjámborítani még a bírák uraiméknak sem állt módjukban.

A komáromi piacon, más kulcsos városok példájára, kényelmes és magas köpellengér állott. Oldalain inas-vaskarikák lógtak, hogy a bűnösöket oda bilincselhessék. A pellengér mellett kaloda, rostély vagy kalicka, aztán csiga, vasbolha s más efféle átkozott szerszám is bővesen akadt. Az egész berendezést — igen találóan — teátrumnak is hívták. Ebben a városi teátrumban előadást minden pénteken tartottak. A szereplők a péntekösök és a hóhér legényei voltak; a nézőközönség a város népéből telt ki. A városi jegyzőkönyvek a tanuink, hogy sok megható színjáték, sok tragédia játszódtott le itten. Hiszen a szegény szereplők szenvedése néha a fél város szemébe könnyüt csalt. Hogy szórva-hintve vidám jelenetek is akadtak, mondanunk sem igen kell. A pajkos legények ugyanis a hóhérrel néha olyan játékot játszottak s annyi csalafintaságot tettek, hogy a város kicsinyje-nagyja kacagott azokon.

A teátrumot, vagyis a pellengért a tizenhat—tizennyolcadik században olyan fontos intézménynek tartották, hogy a városi tanácsnak sokkal több gondja volt rá, mint az iskolára. A dolog így volt rendjén! A teátrumban ugyanis a felnőtteket fenytgették és oktatták, az iskolában csak a gyermekeket. Illő volt tehát, hogy a teátrumra több tekintet legyen, mint az iskolára. S mivelhogy a dolog így volt, természetesnek kell tartanunk, hogy nem a tanítót, hanem a hóhért hitták mesternek! Ez a mester (vagyis a hóhér) belső ember volt és igen tekintetes perszóna. A fizetése is nagyobb volt, mint a

tanítóé. Jobban is tartottak tőle, mint a tanítótól. Ő volt a teátrum főrendezője.

Tisztesség és böcsületes méltóság adassék a komáromi birák uraiméknak, a törvénytevéseben ők soha meg nem fáradtak. Amint mondani szokták, vigyázóké a törvény, s ökigyelemők folytonosan vigyáztak, örködtek és figyeltek. S mivelhogy drága pénzen szép pellengért is állítottak, gondjuk volt rá, hogy az hiába ne álljon ottan. A törvénybéli orvosságot tehát rendre osztogatták. Péntekösnek való mindig akadt, hiszen a perpatvaros állapot és a szóbeli marcalkodás napirenden volt. A birák uraimék tehát kényük-kedvük szerint törvényhez szólithatták az ügyeseket és a bájosakat. S ha egyszer az ilyenekkel szembe kerültek, fő-főgondjuk volt, hogy a bűnt a lelkén senki el ne vigye, hanem hogy meg is bűnhödjék érette. »Embereknek erkölcstelenségek miatt — írják a komáromi birák 1636-ban — az nagy Istennek haragja rajtunk napról-napra növekedőben vagyon. Isten parancsa, hogy az birák a gonoszságot kigyomlálják!« Ámbátor nem valószínű, hogy a komáromi birák az Istentől külön parancsot vettek a gyomlálásra, de azért mégis veszett kedvvel gyomlálgattak. Mivel azonban az igazi gyomot nem jól ismerték, sok hasznos füvet is kitéptek. Tisztükben járt a dolog, könnyen megtehették.

A jámbor, eszes és vigyázó birák rég az örökkévalóság tengerébe pottyantak már, tehát haragnéven nem vehetik, s minket péntekössé nem is tehetnek, amért itt az ő gyomlálgatásuknak a módját föltárjuk. Különben is nem rossz szándékból tesszük ezt. Hiszen negyedszázad óta emlegetjük őket és sok szép szót ejtettünk már róluk; hisszük, hogy az alábbiak is az ő isteneségüket és az ő törvénytudásukat emelik a magasba.

Szerdai nap vagy, a közönséges gyülekeznek a napja. A törvénytevő bírák széket ülnek. Hej de sok embernek a szájában keserűre fordul ma a falat! Egymásután jönnek a pörösök és a pörtjelentők. Az isterázsa a tömlőből a bűnösöket is kifogják és a bírák elé viszik, hogy őket péntekösökké tegyék másnak is a példájára! A főbíró, aki egyszemélyben valamennyi céhnek az atyamestere, szép sorjában szólitgatja az ügyeseket. Előállott a szép Böndő Panna is, s megigazitván patyolat-előruháját, illetén szókat szólt vala: Nemes és tisztelendő városi bíró uram és mind tizenkét törvényszékülő bírák és esküdt uraim! Isten sok jókkal áldja meg kigyelmeteket mind fejenként. Pört jelentek! Ilyen feleletem vagy. Erre Panna asszony nagy tisztességtudással előadá, hogy Csup Jánosné Erzsók asszony Istentől és felebarátjától idegen lévén, őt az utca népe előtt olyannak hirdette, akit a legények a buzában hordoztanak. Nem jámbor asszony vagy — kiáltá reá Csup Jánosné. — Rideg (nötelen) legényekkel gazdálkodtál mindéig. Péntökösnek való asszony vagy! Kiseprűztetlek Komáromból!

A szép Böndő Panna — mint maga mondja — kövéváltan hallgatá e gyalázatos szókat, miket életéért föl nem vett volna. Nem tartottak engem — mondá a bírának — mint Erzsók asszonyt a padláson. Jámbor és tisztességbeli asszony volnék, s a jámborokat nem szokás a városból kiseprűzni. Hitemhez és tisztességemhez nem illők az ő szavai. Az egy fejemnél drágább marhám nincsen, de ha a fejem is elesik, nincs mit tennem; leteszem, rakják rá a törvényt. Erzsók asszony pedig adja bizonyosságát, hogy én olyan rossz asszony vagyok. S ha nem adja, dijon maradjon, mert a visszamondással (visszavonással) be nem érem!

Bírák uraimék szörnyűködve hallgatták az

istentelen szókat, amikre Erzsók asszony vetemedett. Mindjárt azon melegiben bizonyásra bocsátották az ügyet. A tanuk némelyike látomást, másika meg hallomást vallott. Akadt olyan is, ki erős tudományt tett. Erzsók asszony ügye és igazsága tehát szakadóban volt. De éppen azért, mivel hogy a mentsége csak tettetés s nem valószínű volt, Böndő Panna ellen erősen nyelvelt. A bíró eleget csigette őt, eleget ajánlotta neki, hogy a neheztelést a szívéből kivetné. De Erzsók asszony nem vette be a jó szót. Mit tudsz te ahhoz, bíró! — kiáltá dühösen — ami szót Pannára ejtettem, reá is keritem.

De bizony nem tudta reá keríteni. Mivel azonban a bírák uraimék néminemüképpen homályban voltak, egyelőre csak ilyen végzést hoztak: »Csup Jánosné Erzsók asszony azelőtt is kétséges személy volt, ki miatt a bírák uraiméknak alkalmas időtől fogva nem kicsiny bujok és főtörések volt, purgálja magát, hogy büntetlen!« (1638.)

Bár a bizonyágszedésre elég időt kapott, Erzsók asszony purgációja mégsem vált be. Díjon maradott, azaz hogy nyelvváltságra ítélték. Mivel pedig fizetni nem tudott, péntekössé tették, azaz hogy a hóhér kezére adták.

Jöve azután a bírák elibe nemes Thaly János, a komáromi nemzeti őrség seregdeákja, aki Torzsa Ágotát paráznasággal vádolta. A dolog úgy esett, hogy Ágota a kertben gyomlálgatván, Beczkói Györggyel nevetközött és enyelgett. Amint a szomszédok a nyájas szókat hallották — komáromi szokás szerint — a sövényből egyszerre négy-öt asszony vigyázó feje előtűnt. Ágota mitsem tudván a leskelődőkről, Beczkói Gyurival a házba ment. A szomszéd Tóth Sára ekkor lélekszakadva rohant a községházába s a nagy esetről hirt tett a tömlőctartónak. Ez aztán a legényt azonnal megfogta. A szerelmes-

pár a bírák eleibe kerülven, Ágota őszintén megvallotta, hogy a szerelemre volt ugyan akaratja, de a bünt el nem követte. Bár a beszédett tanubizonyyságok sem raktak rá semmi bizonyos bünt. a bírák csupán a gyarló gyanúság alapján ilyen törvényt mondtak a fejére: bár homályos a dolog, Ágota pénteken a prédikáció alatt a pellengetben legyen. Aztán a hóhér üssön tizenhatot rája és bucsuztassa ki a városból tizenkét mérföldre. Ha ennél közelebb a város táján megfogják, fejét veszik vagy a Dunába vetik.¹

Ezeknél sulyosabb esete akadt a szegény Kun Pannának. Azzal vádolták őt, hogy a varázsláshoz tudott, s hogy bűjöléssel és bájolással szerelemre hajtotta a legényeket. Az egyik tanu — a bírák leirhatatlan rémülésére — azt a vallást tette, hogy őt Kun Panna varázsló kutya képiben megvesztette. A másik tanu abban látta a boszorkányságot, hogy tőle péntökös üngöt kért. Az egyik szerint Panna néki azt ígérte, hogy ha a füvek kigyűnnek, meggyógyítja. A másik szerint, akiket Panna orvosoltatott »magokon esett nyavalyák miatt heptikálni láttatnak«. Akadt olyan tanu is, aki hite szerint vallotta, hogy Panna »kutya képiben egy éjjel reá ment és meg'eszté«. Az ördög mesteriségét látták abban is, hogy az egyik tanu, mikor Panna küszöbét átlépte, a lábát kificamította. A bírák uraimék sulyos esetnek vették azt is, hogy Panna a szomszédasszonyát zsirfogni megtanította.

A beszédett bizonyyságok világosságot gyujtottak a bírák uraimék fejében. Kun Pannát tehát, mint embervesztőt, kinek tudós hatalma

¹ A jegyzőkönyv szerint Torzsa Ágota azért kapott ilyen enyhe büntetést, mert — mint a bírák maguk mondták — »homályos az dolog«.

vagyon másnak megrontásában, elsőben csigára (kinzásra), aztán fejevételre ítélték. A halálos ítéletet azonban nem hajtották rajta végre.¹

A komáromi eszes, vigyázó és éber biráknak nemcsak boszorkányokat, de kanboszorkányokat is sikerült felfödözniök! Ilyen volt például a »förtelmes« Rancs András. A bűjösök és bájosok törvénye szerint neki is meg kellett volna halnia, de a bíróság különös kegyelemből péntekössé tette őt, mondván a fejére ilyen szentenciát: »Minthogy három bizonyság által világosan megbizonyodott, hogy Rancs András azt mondotta, hogy ő az embert úgy is meg tudja kötni, az mely kötisnek halál lenne az vige, de úgy is, hogy meggyógyulna; mely nyelveskedésért az boszorkányok és bűjösök és bájosok ellen kondált törvénynek büntetését megérdemelné: mindazonáltal diversis ex rationibus az nemes törvinyszék ily súlyos törvényeknek büntetésétől recedálván, ex specialis sedis gratia Rancs Andrásnak egyéb büntetése ezuttal nem determináltatott, *hanem ötven pálcával keminyen megcsapattatik.* És az városból az csapás után mindgyárást menten menjen ki és többül Komárom városában bejönni ne merészeljen. Mert érdemlett büntetését el nem kerüli, ha külömben cselekedni tapasztaltatik.«

A szegény jó Kocsis Benedekné Piroska asszony is erre a sorsra jutott. Nem volt néki más hibája a meleg szíven és a szerelmes természetén kívül. A birák uraimék azonban a szerelemnek halálos ellenségei lévén, Piroska asszonynak is kimérték a lencsét.

¹ Az 1693. évben Tassy Zsuzsannát boszorkányság miatt elégették; mert »nemcsak az embereknek, hanem az állatoknak is istentelenül ártani merészelt«.

A szegény Piroska nagyon kedvelt asszony lehetett Komáromban, mert az egész város könyyezve kísérté őt végső útjára. Utolsó óráján — írja a városi jegyzőkönyv — az egész ötet követő nagy sereg nép előtt visszavonta az egyik tanura tett vallomását. Hamis szó jött ki az ajkán, — zokogá Piroska — mert ő nem látta, hogy a tanu tejet fejt volna a fából, ellenkezőleg, ő vette el a tehénnek a tejét.¹

Hozák vala Gáspár Péter uramat a birák elébe. Vidám és nevetgetős ember volt ökegyelme mind józan, mind boros állapotjában. Most is mókával és tréfával próbálta magát purgálnia. Az volt a bűne, hogy az estvéli dobolás után részegen ballagván hazafelé, hamis hirrel fölverte a várost. Gáspár gazda ugyanis széles jókedvében teli torokkal üvölté az éj csöndjébe: jön a török, jön a tatár. Bár csak ő maga jött, s ő is imbolyogva és tántorogva, azért a városi isterázsák ész nélkül rohantak a toronyba; veszettül dobolni kezdtek, félrevonták a harangokat és kilőtték a puskáikat. Aztán fegyverbe szóliták a város népét. A jámbor céhek szerszámos népe csak úgy pörén szaladt az utcára. A sötétben aztán egyik a másikat püfölte; az egyik futott, a másik szaladt, de valamennyi félt és kiabált. Gáspár gazda nagy lelki gyönyörűségére olyan zajdulás, olyan zürzavar támadt, hogy csak az Isten mentette meg a várost az emberhaláltól.

A birák uraimék szerint ez a komédia hallásra is iszonyu cselekedet volt Gáspár Pétertől. A törvény előtt hiába is mentögette magát Péter gazda a részegségével, a birák kimondták a

¹ III. számú jegyzőkönyv, 1630. E vallomásra mondja a jegyzőkönyv: »az ki egy dologban nem igaz, másban sem az«.

maraszságot, azaz hogy Gáspár uramat péntekössé tették. »Kegyelemből« csak három pálcára, azaz száz botütésre ítélték őt. A mester a következő pénteken (1648-ban) becsülettel rá is olvasta. S mikoron Pétör gazda kékre vert testtel a pellengérről levánszorgott, a kiabálástól ugyancsak elment a kedve. Bizony-bizony olyan volt ökigyelme, mint az általszakadt eb, mely még az ugatást is rösteli.

Ugy Bocskay járása után — nem tudjuk mi okból — a komáromi szabó-céh mestereinek meglehetősen rossz hire támadt. Egymásközt civakodtak, a többi becsületes céh előtt meg kevés becsületük volt. Az 1607. évben történt, hogy Csonthó Gál uram a bor mellől fölkelvén, hazafelé ballagott. Bandukolása közben belébotlott Kelemen György uramba. Hol lakoztál György uram? — kérdé Csonthó. — A jámbor szabókkal lakoztam, — felelé Kelemen György. — Elég istentelenekkel ittál, — mondá Csonthó, — ha azokkal ittál!

A becsületes szabókra ez oly nagy sérelem volt, hogy — mint Kelemen mondá — semmi díjért föl nem vették volna. Ezért Csonthó ellen pört jelentett, bár ez váltig kérte őt, ne busitana bírót e pár szóért. Ez a pör még »le sem szállott« (meg sem szünt), mikor a szabók ügye megint a bírák elé került. Ezuttal — nagy szó ez! — maga a szabócéh tett panaszt Szabó Ferenc céhmester ellen »néminemü macskának megölése miatt«. Ez a nagy eset ugy történt, hogy Szabó Ferenc uram a műhelyben a céh macskáját a singgel szerével ütötte. A macska az ágy alá futott. — Vigyétek ki a kutyamalacozta dögöt, — kiáltá Szabó uram a hadvezérhez illő hangon — mit rusnyálkodik ottan! A macska akkor még eleven volt, de mire az inasok az udvarra vitték, kinyikkantotta a párját.

A törvényhez szólított Szabó Ferenc uram ez eset miatt majdhogynem péntekössé lett. Szerencsére a céhbeli jámbor főemberek eszökbe vetették, hogy ez a céhre is sérelmes lenne, azért tehát Szabó Ferenc mellé állottak. Ily módon ökegyelmére semmi bizonyos nem rakódott. A beszédett bizonyságok is inkább mentették, mint súlyosították őt. Ezért a bírák »elmetszették a törvényt« (megszüntették az eljárást) és a felek között csökött vetettek, azaz kimondották, hogy aki a céhben a békességet ellenkező szóval fölbontaná, csöki (birsága) neki száz forint legyen, melynek fele a bíráké, másik fele a megálló félén.¹

Szabó Ferenc ily módon megmenekült a pell'engértől. De hogy a bírák uraimék hiába ne tanácskoztanak légyen, legalább azt meghagyták, hogy a szabóinasokat, amiért gazdájuk ellen vallottak, jól megvesszőzzék.

Említettük már, hogy a komáromi bírák különösen a szerelmesek ellen indítottak gyakori háborút. Ugy látszik, hogy ökegyelmők mindenféle szerelemnek esküdt ellenségei voltak. A lánynak és a legénynek nyájas beszélgetése is untig elegendő volt arra, hogy a törvény elé kerüljenek. A város jegyzőkönyvei világosan hirdetik, hogy a legtöbb péntekös a szerelmesek közül került a pellengéne. Tehát a szerelemnél veszedelmesebb dolog alig akadt Komáromban. Szendy Fruzsina

¹ Az ítélet szórul-szóra így szól: »Annakokáért az mi intésünkre s több uraimék is, kik az békességet velünk egyetemben szerették, a feleket békességre vitték. A céhmesterek elmetszették az törvényt s egymást mi előttünk szépen megkövették. Ha ki az egyességet megszegi 100 frt. a csöki, melynek két része a bíráké, egy pedig a megtartó félén.« (1617.)

és Mihály deák például (1646-ban) boldog jegyesek voltak. Már gyűrűt is váltottak. Mivel azonban szeretkezésen fogták őket, majdhogy péntekösökké nem lettek. A bírák csak bölcse számításból büntették őket ötven forinttal. A városi torony ugyanis épülőfélben volt, de mivel a bírák elegendő pénzzel nem rendelkeztek, a szerelem díjából építtették a tornyot. Szendy Fruzsina 50 forintját is erre fordították.

Bizony-bizony a bírák uraimék az asszonyi renddel nagyon rövidesen bántak el. A leányt, aki anyját szidalmazta, agyonkövezésre vagy kézlevágásra ítéltették. Az asszonyt az ura szakállának a szagztatásáért három pénteken száz botütéssel büntették. De a férjnek hatalmat adtak, hogy a feleségét megverhesse és veréssel oktassa. Az 1641-ik évben például a bírák ilyen törvényt hirdettek ki: »Ha az asszony az urát méltó vereségre ingerelné és okot adna rá, ami ilyenkor az urától rajta esik, szenvednie kell!«

Azonban ha valamelyik férj kelleténél jobban ellátta volt a feleségét, bizony a bírák megbüntették. Ezért ülte például a tömlő.öt 1641-ben Horváth György uram. Mikor kegyelemért esedezett, a bírák ezt a szentenciát mondták a fejére: »Azmi sanyaru és hidegséges fogságot szenvedett, azt most egyéb büntetés nélkül szenvedje s ha elegendő ok nélkül, méltatlan veri az feleségét, három pénteken minden törvény nélkül megpálcáztatva száz-száz ütést szenvedjen.« E szigorú büntetéssel ellenkezik az az ítélet, melyet Fazekas Péter és felesége ügyében adott ki a bíróság 1634-ben. »Péter uram — mondja a szentencia — megbüntetheti a feleségét, de részegségében ok nélkül nem tartozik háborgatni. Az büntetésben penig az mértékletességet megtartsa; testében és csontjában meg ne rontsa, hanem úgy tanítsa, oktassa és büntesse az

asszonyt, azmint tisztességbeli házasságiakhoz illik. Feleségének szomorúságára ne légyen.«

A bírák a szerelem mellett a káromlást is iszonyu bűnnek tartották, tehát a káromkodókat is rendre üldözték.

Az 1648. évben Nagy János uram, nem férven a bőrébe, a saját lelki tanítóját: a pápista pátert ördögadta lelki hóhérnak mondotta. E hallásra is iszonyu vétek a szemfüles bírák fülébe esvén, a szegény Nagy Jánost a törvényhez szólították. Nagy János uram a szék színe előtt minden módon igyekezett magát elégségesképpen purgálnia. Sajna! a bírák a hallott bizonyásznak nyakát szakasztják vala. Megérdemelné — mondják a bírák az ítéletben — a kövel való agyonverést, meg hogy nyaka csigáján a nyelvét kivonják! Ha a bírák e napon véletlenül nem az irgalom köntösét hordották volna, bizonyos, hogy Nagy János uramnak a nyelvét megregulázták volna. De így irgalomra lágyulván, csupán péntekössé tették őt, száz botütést (azaz három pálcát) rendelve törvénybéli orvosságnak.

Bizonyos dolog, hogy Horváth János uramat is az ördög tüzelte, mikoron az urnak 1666. esztendejében a helvéciai konfesszió levő reformátusok előtt a nyelvével imigyen okoskodott: »Micsoda az ti hitetek? A pogánynál is alábbvaló! Jobb hitők van a törököknek, hogy sem a kálvinistáknak!«

A törvény színe előtt Horváth János uram hirtelen megváltoztatta a kálvinistákról mondott szentenciáját. Jámor és igaz hitnek mondá a református vallást, mely a nagy Isten dicsőségét Komáromban is utólérhetetlen magasságra emelte. Nem szidta ő — ugymond — a kálvinista vallást sohasem. Mindössze csak annyit mondott, hogy a kálvinistáknak nincs ünnepjük, sem bőjtjük.

A szemبéli bizonyágok azonban reákerítették

Horváth uramra a gyalázatos szókat, miért a bírák őt is péntekössé tették, a közönséges piacon száz botot rendelve számára...

Ime, ilyen módon támadtak és gyarapodtak Komáromban a péntekösök. A bölcs bírák minden szerdán gondoskodtak arról, hogy péntekre elegendő szereplő jusson a pellengérre, azaz, hogy a teátrumba. Ezért a nyelvükmosó anyókákat, a szerelmes asszonykákat, a leánypártában levőket, a pajzánkodó rideg legényeket, a pajkos latrokat és az egyház ellen vétőket nagy buzgósággal avatták péntekösökké. Még azt a komáromi kereskedőt is ilyenre tették, aki debreceni embert hordozott a szekerén. A bölcs bírák ugyanis azt tartották, hogy hamishitű mind és rossz ember az olyan ember, aki a magafélét (földijét) elhagyja és más embert hordoz a kocsiján.

Elérkezvén a péntek, vagyis a teátrum napja, a reggeli dobolás után a pellengér tája hamarosan megélénkül. Gyűltün-gyűlt a nép. A szereplőket, vagyis a péntekösöket a tömlőcből kifogták s nyakon kötve vagy láncra vetve a piacra vezették. Egyik nyelves asszonyt a kalickába tették, a másikat a kalodába zárták. Ezt a legényt kövel a nyakán a pellengérhez láncolták, amannak a nyakába táblát vetettek, szép cifra betűkkel ráírván a bűnét. A pellengérre is fölvittek néhány asszonyt és leányt s koldusokat állítottak melléjük, akik a bűnüket megkiáltásák. És ezeknek a szerencsétlen péntekösöknek a reggeli dobolástól a prédikáció végéig így kellett állaniok a járók s kelők előtt! Véget érven az istentisztelet, a nép a piacra tódult. Odajöttek a bírák és az esküdt uraimék is. Kezdődött az ingyenes színjáték. A mester (hóhér) marokkötésben cipelvén a mogyoróbotokat, az isterázsákkal együtt a pellengérre ment. Aztán sorjában lefogták az asszonyokat s lányokat. A ruhájukat az isterá-

zsák tartották, a hóhér meg rájuk verte a kimért botütést. Az elítéltek sikoltozása, jajgatása, a hóhér és az isterázsák káromlása tölté be a piacot. A nézők jórésze, különösen az asszonyrenden levők, a megkínzottakkal együtt sirtak. De olyanok is akadtak, akik kacagásra fogták a dolgot s vihogva nevetgéltek. Elvégződven a botozás, a veréstől elbágyadt s szégyentől gyötört asszonyokat és leányokat a pellengérről levitték. Most a szeretőtartás miatt elítélt leányokra került a sor. A hóhér a szerencsétleneknek a homlokára tüzes vassal bélyeget sütött!

Aztán a legények és a meglett férfiak következtek. Az ilyen péntekösökre (majdnem kivétel nélkül) egyhuzamban százat vertek. Ugyancsak embernek kellett lennie, aki egyszerre ennyit megbirt.

Véget érven a botozás, a hóhér az amugy is csuffá tett asszonyok és leányok fejére szalmakoszorút vetett (néha meg kocsiba fogta őket), aztán a Vigasztaló közire menő utcán át kiveszszőzte a városból. A kiűzötteket nem ritkán a város egész népe sirva-könnyezve kísérte. Hiszen rendesen utoljára látták a szerencsétleneket.

Es ez az embertelen, durva és lelketlen eljárás három századon át divott nemcsak Komáromban, de a többi városunkban is. Így festettek azok a sokat emlegetett régi jó idők! Bizony vakok vezették akkor a világtalanokat. A pápisták és a kálvinisták rideg és kérlelhetetlen aszkétizmusa virágkorát élte. És mind a két felekezet azon fáradozott, hogy az emberből kiirtsa azt, ami benne emberi. Ezért a legcsekélyebb botlását is kegyetlenséggel üldözte. Ebben persze nem a birák voltak bűnösök és tudatlanok, hanem a kor, mely a birákat szülte.¹

¹ Az összes, itt felhasznált adatok Komárom város jegyzőkönyveiben találhatók.

XII.

ERGO LIMITÁLJUNK

Ergo limitáljunk

Bizony-bizony nem hiába emlegetik öregeink a régi jó időket ebben a mostani drága világban! Mégis csak másként ment akkor a világ sorja, mint most. Olcsó élet, sok és jó dolog kevés pénzért — ez volt akkor a rendes állapot; ma bizony épp megfordítva áll a dolog; drága pénzért is kevés és rossz élelemhez jutunk. Ki tehet róla, mikor manap még a legutolsó kofának is van annyi hatalma, hogy a vevő rovására maga szabja meg árucikkeinek árát. Az iparos, a kereskedő, a termelő annyiért adja a portékáit, amennyiért neki tetszik, s hiába panaszkodik a vevő, ez ellen nincs orvosság. Akár jó a termés, akár rossz, a pékek mindig kicsiny és drága süteményt árulnak. Haj! de nem így volt ám az régen! Volt az ilyen eljárás ellen városaink és megyéink kezében egy hatalmas fegyver, úgy hitták, hogy *limitáció*. A kereskedő, az iparos, a kofa stb. akármit árult legyen is, csak a limitációban megszabott áron adhatta el cikkeit. A közönség zsarolásának tehát ily módon eleje volt véve.

Limitációt az időhöz és körülményekhez képest évenként többször is tartottak. Ha bő termés volt, ha élelemszükség állott be, ha az iparosokra valami miatt megneheztelt a közönség, vagy ha üres volt a város kasszája és egy kis pénzt szerettek volna benne látni: felhangzott a tanácsban a sok emberre veszedelmes jelszó:

»*ergo limitáljunk*« s a bajon a legtöbbször segítve volt.

Mivel maga a limitálás csak a fogyasztóközönség javára szolgált, a bölcs városi tanácsok úgy csinálták a dolgot, hogy a városi kasszába is jusson valami. Ezért a limitáció alkalmazásával a megállapított árhoz még *aufslágot* is rendeltek. Ezt az *aufslágot* aztán az eladóknak a város kasszájába kellett fizetniök. Komárom városa például nem bírván a tanítót és a harangozót fizetni, — amint a jegyzőkönyv írja — »az három státusok az husra *aufslágot* vetni kinszerítették.« Eszerint a mészárosok minden font hus után félpénzt a város kasszájába fizettek.¹ Ugyanez történt a boreladásnál is, csakhogy a borgazdák már minden eladott csöbör után 40 pénzt fizettek a város üres kasszájába.

A limitálás a dolog természeténél fogva igazában az árdrágítás megakadályozására szolgált. Eppen ezért a limitációnak, vagyis a hatóságilag megállapított áraknak áthágóit keményen büntették. S a kegyetlen büntetéseknek meg is volt az eredményük. A hatóságok sikeresen vették föl a harcot az árdrágítókkal.

Árdrágítók mindig voltak, de nálunk más néven nevezgették őket. Valamikor ugyanis kufároknak, előslegvásárlóknak, komplároknak, cs. héseknek, kuszméreknek, fiséreknek, kupeceknek stb. hívták őket. Az ő felekezetükhöz tartoztak a himpellérek is, akik a böcsületes céheken, kívül kontrarmesterséget üztek. Az árdrágítókat szolgálták az ugynevezett marhagyűjtők, göbölyszedők, bórgyűjtők is. Amint e nevek mutatják, az árdrágítók felekezete már a letűnt századokban is igen népes volt. Pedig hát a nevezetteken kívül az árusembe-

¹ Komárom város jegyzőkönyve, 1787.

rek, a hátas, nyilas és kádas kalmárok, meg a nyilvető sátorosok közt is mindig akadtak olyanok, akik, ha módját ejthették, derekasan fölverték a portékájuk árát. A megyéknek és a városoknak tehát ugyancsak résen kellett lenniök, ha az árdrágítók mesterkedéseinek gátat akartak vetni. És ők résen is voltak s amennyire emberi-leg lehetséges volt, meg is akadályozták az árdrágítást. E célra hatalmas fegyver volt a kezükben, úgy hívták, hogy *limitatio*, azaz árszabás. Minden ipari és élelmicikknek megszabták a törvényes árát s jaj volt annak, aki a törvényes árnál magasabban adogatta portékáját. Az ilyen bizony a pellengérre került s a városi nép nagy gyönyörűségére olyan százat vertek a farára, hogy soha el nem feledte. Mivel a limitációt sokan úgy játszották ki, hogy hamis mértéket használtak, ezeket is könyörtelenül megbotozták. Komárom városának egyik, kétszáz év előtt kiadott limitációja mondja például: »Ha pedig a legények közül akár nemes, akár sereg, akár városi renden legyen az, ha rajta tapasztaltatik, hogy hamisan mérné a hust, tehát ahányszor csak rajta tapasztaltatik, publice a piacon megcsapatatik száz pálcával.«

Még rosszabb soruk volt a pékeknek. Ezeket, ha csak valamicskével kisebb süteményt vagy kenyeret árultak, a vízbe vetették. Ez a szokás még a tizennyolcadik században is járta. Az 1721. évi limitáció mondja például: »Cipó limitációja a régi marad, — addito hoc — hogy 25 pénzes kenyér legyen 13 font és fölyebb ne süssenek. Ha pedig ezen limitáció valaki által violáltatik, tehát elsőben ha rajta tapasztaltatik, külömben konfiskáltatik. Másodszor, ha tapasztaltatik, a *péket régi mód szerint hajókra felállítván, Dunába bétetik!* Sütő asszony kenyeire először elvételik, másodszor piacon a theatrumon (pellengéren) föl-

állittatván s nyakára kötvén kenyerét, bíró uram által rendölendő bizonyos ideig ott fog állani.«¹

A hivatalos limitációknak köszönhetni, hogy az élelmicikkek ára még a sulyos időkben is igen kicsiny volt. A XVI. és XVII. században a husnak és a szalonnának fontja rendszeren 1—2 krajcár volt. A XVII. század végén már általános volt a panasz a nagy drágaság miatt. Az 1693. évi limitációk szerint például a kilenc latos nagy zsemlyének ára egy krajcár, a kétfontos kenyérnek ára két krajcár volt. A marhahus és a szalonna fontját öt és fél krajcáron mérték. Egy akó sör 1 forint 35 krajcár volt. A dunai pontynak és harcsának fontját öt krajcáron adták. S uramfia, abban az időben ez árak miatt keservesen panaszkodtak!

A limitációk nemcsak az árakat szabták meg, de a céheket is kötelezték, hogy elegendő élelmicikkről gondoskodjanak. Az 1699. évi komáromi limitáció például kimondja, hogyha pénteken és szombaton nem lesz elegendő hal a piacon, *»régi szokás szerint a fő céhmester harmadmagával ragadtassa meg a céhmestert, s mindaddig tartassa fogva a tömlőc fenekén, miglen egyik pinteokről a másik pinteke, bővesen és elégségesen víza, tok vagy másféle kötelek hal nem lesz, midőn annak ideje lesz.«*²

Mondanunk sem kell, hogy a limitálás a vendégfogadókra is kiterjedt. Az ételek árát ezekben sem volt szabad drágábban adni, mint ahogy azt a limitáció megszabta. Csak például említjük, hogy Csongrád megye 1813-ban a vendéglői árakat imigyen limitálta volt: egy porció leves, bármiféle legyen is, 2 krajcár; a marhahus a hozzávalóval egyetemben 4 krajcár; a becsinált 8 kraj-

¹ Komárom város 1721. évi jegyzőkönyve.

² U. o. 1699.

cár, a sertéshus 8 krajcár, egy negyed csibe, liba vagy kacska 8 krajcár. A limitáció szerint a pecsenyékhez ingyen saláta járt. Ha — mondja a nevezett limitáció — társaság ebédel a vendégfogadóban, akkor három tál éték fejenként 10, hat tál éték pedig fejenként 30 krajcárba kerül.

A napoleoni idők ez árszabása világosan mutatja, hogyha lassan is, de folyton emelkedtek az árak. Nem csoda hát, ha jámbor eleink már ekkor is a régi jó időket emlegették.

A drágulás miatt az ugynevezett remekes ebédeket is alább kellett szállítani. Valamikor ez az ugynevezett mesterasztal rogyásig rakva volt étellel. De a XVIII. században a városi tanácsok a drágaságra való tekintettel ezt is a »*minimura*« redukálták. Ezután aztán a mesterlegény felszabadulásakor a remekes ebéden csak ezek a fogások szerepelhettek: 1. Kolbászos leves. 2. Tehénhus tormával. 3. Savanyukáposztahussal. 4. Rizskása tyukhussal. 5. Bárányhus citromos lével. 6. Fehér pecsenye, csibe, malac és sült lud. 7. Saláta. 8. Fánk.

Amint látjuk, a »*minimális ebéd*« még mindig eléggé tisztességes volt!

A limitálás nemcsak az élelmicikkekre, hanem mindenre kiterjedt. Ha valaki bort akart csapraaverni, előbb nem tehetette, míg a bíró a törvényes kóstolást meg nem ejtette. Azért a borgazdának a kimérés előtt egypohár bort kellett a bíróhoz küldenie. (Ez volt a *látópohár*!) A bíró megitta a bort s aztán kimondotta, hogy hány krajcáron adhatja pintjét a gazda. Ez a szokás az egész országban járta.¹

A limitáció kiterjedt az iparcikkekre is. Pon-

¹ Néhol ezt a teendőt külön alkalmazottak, az ugynevezett borbírák végezték.

tosan meg volt szabva, mibe kerül az ezerráncu somogyi pendel, a tányéros bugyogó, a zsinóros pruszlik stb. Az árszabások szerint egy francia »pantalló, lájbli, jánkli és frák« együttvéve alig néhány forintba került. Ami a hatóságoknak nem tetszett, annak készítését a limitációk alkalmával egyszerűen megtiltották. Csongrád megye például a széleskarimájú kalapok készítését tiltotta meg. Az 1813. évi limitáció mondja: *»Az ugynevezett zsványkalapok illendőségét felülhaladó karimájukkal egyedül gonoszságok elkövetésére rejtekműl s titkolásul szolgálván, illetén kalapoknak készítése elvételük s elvesztésük fenytéke alatt szorosán megtiltatik.«* Bács-Bodrog megye meg a rác ötvösöket tiltá el a munkától; mert rossz ezüsttel dolgoztak. Majd minden városunkban tilalmazták a női divat tulkapásait. Akik például »fejtetőre épült filegóriában«, lószőrrel kitömött bofanában (turnürben) és cafrangos kalapban jártak, még a templomból is kivezették. Akik a templomokban kivágott ruhában jelentek meg, azokra a hajduk kendőt borítottak. Majd minden városunkban eltiltották a nőket a váll- és a mellfüző viselésétől, »mivel az asszonyállatoknak egészségükre és szép formájukra nem kis kárral értetik meglenni.«

A hatósági limitációknak s a velük járó súlyos botbüntetéseknek megvolt a kívánt eredményük. Az árdrágítók száma mód nélkül megapadt. Inkább csak ott dolgoztak, ahová a hatóságok keze nem ért. De még itt is csak nagy titokban üzték a mesterségüket.

A limitáció csak egy téren nem hozta meg a kívánt eredményt. A husellátás dolgában kevésre mentek a limitációval. A szarvasmarha árát nem lehetett limitálni, mert az folyton változott. Ellenben a hus árát limitálták. Így aztán a mészárosoknak igen sokszor olcsóbban kellett adniok

a húst, mint ahogy ők vették.¹ Sok mészáros tehát tönkrement vagy fölhagyott a mesterségével. Ekkor — a XVII. században — kezdődnek nálunk a községi mészárszékek. Az ugynevezett székbírák és huszlátó mesterek szerzik a marhát s a város kiméreti a polgároknak. Debrecen városa volt az első, mely ily módon igyekezett megakadályozni a hus drágulását.

A XVI. és XVII. században a marhakereskedés volt az ország legfőbb jövedelmi forrása. Az alföldi tőzsérek (marhakereskedők) akkor még kizárólag született magyarok voltak. Őket még a kincstár is országfenntartó elemnek mondotta. Tanult, jóra való emberek voltak ezek, akik bőséges jövedelmükből iskolákat és templomokat építtetnek az Alföldön. Ezeket a tőzséreket sohasem találjuk az árdrágítók között. De az országos vásárok alkalmával az igazi árdrágítók a marhainditáskor tizenöt mérföldre is a tőzsérek elé mentek s foltszámra vették meg tőlük a marhát. Aztán hamarosan nyereséggel tuladtak rajtok. Egy és ugyanazon marha ugyanazon vásáron ötször-hatszor is cserélt gazdát s természetesen mindig drágább és drágább lett. Hogy az árdrágítók ezen munkáját megakadályozzák, az ugynevezett *előslégvásárlást* szigoruan betiltották. III. Ferdinánd király ez ügyben magyarnyelvű kiáltványt (Ruef) is bocsátott ki. A tőzsérek tehát tartoztak a marhát a vásárokra hajtatni. Ott azután az *összességgel való vásárlást* betiltották. A vásár elején csakis kicsinyben volt szabad vásárolni, még pedig elsősorban a mészárosoknak. A mészáros azonban a vett marhát lábon többé

¹ Innét van, hogy a külföldi nagyobb városok hatalmas összegekkel támogatták a mészárosokat. Nürnberg, Augsburg, München, Bécs stb. néha 20—30 ezer forintot is adott mészárosainak.

el nem adhatta, hanem ki kellett mérnie. Idegenek a hetivásárokon csak akkor vehettek, mikor a helybeliek már bevégezték a vásárlást. A komplárok, kuszmérek, csihések stb., akik az idegenek számára szokták a marhát összevásárolni, kemény vigyázás alatt voltak. S ha rajtacsípték őket, ugyancsak p. ísan büntették.

Mindezen intézkedéseket a vásárbírák és a látómesterek szigorúan végrehajtották. Azaz, hogy a rendeletek áthágóit azonnal elfogatták. S akit egyszer rajtacsíptek az árdrágításon, annak ugyancsak kimérték a lencsét. A szokásos megcsapáson kívül ugyanis még áruit is konfiskálták.

A régi magyar trombitások

XIV.

A RÉGI MAGYAR TROMBITÁSOK

A régi magyar trombitások

A török világ lovagias korszaka elmúlt. A prometheuszi tűz, mely a XVI. században a nemzeti eszme hőseit és vértanuit nevelte, kialudt. A lantosok, kik végházról-végházra, kastélyból-kastélyba járva a vitézi énekeket szerzették és nótájukat pöngették, elnémultak. Dalaik, mik egykoron a magyar ifjúságot lelkesítették, felejtve voltak. A hosszú háboru után a XVII. század hanyatlása köszöntött be minden nyomorúságával és szenvedésével. Mondhatatlan szűk idők jártak nálunk. A végbeli vitézek rongyban csühödő koldusokká váltak, akik jobbára a kenyérért s nem a hazáért harcoltak. Az erkölcsi elvadulás s a gazdasági romlás évről-évre fokozódott. A régi szabadság is pusztulófélben volt. A védelmünkre küldött császári hadak elnyomóink lettek s az udvar a nemzet ezernyi sebére olaj helyett epét öntött. Jobbjaink kétségbeesve látták a nemzetet fenyegető veszedelmet, de intő szavuk süket fülre talált. A legtöbben ugyanis nem arra gondoltak, hogy az ország megbontott kerekeit pántozzák, hanem azon törték a fejüket, hol és miként juthatnak egy-egy jó naphoz. S minél súlyosabb idő nehezedett ez országra, fiai annál többet nyultak a búfelejtő pohárhoz. Ittak boruk fogytáig s a pohárköszöntéseknek se hossza, se vége nem volt. A »vigan lakástól« nálunk senki idegen nem volt s bár mindenki tudta, hogy a tobzódásnak termése mindig balsze-

rencse; keresve-keresték az alkalmat, hogy kitombolhassák magukat.

Már a XVI. században mód nélkül járta nálunk az ivás és a tánc. A XVII. században, az általános hanyatlás e korában pedig még jobban lábra kapott. Pázmány Péter írja a maga koráról: »A több vétkek között azért rontotta és pusztította Isten a mi szegény hazánkat; mert a szabadulásáért annyi részegítő köszöntések lettek, hogy ha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittak Magyarország szabadulásáért: nem kellene sem vizözön a török veszedelmére, mind borbán halnának meg!«

Bethlen Miklós Thököly Imre fejedelem apjánál lévén látogatóban, erről a következőket vetette papírra: »Késmárcra menénk gróf Thököly Istvánhoz, kinek Telekyvel igen szoros barátsága volt. Szörnyű vendégség, részegség, muzsika, tánc, vadászat, mulatság telék el tovább egy hétnél; mert Thököly István ebből a rosszból Magyarországon minden urakát, sőt egyéb rendeket is meghaladott. Józanok is voltunk ugyan néha én és Teleky Mihály; de a gazda és a többi vendége kívülöttünk minden istenadta nap részeg volt és gyakrabban kétszer is napjában.«¹

Ha az akkori politikai és társadalmi életet ismerjük, az efféle jelenséget nem nehéz megértenünk. Hiszen az elkeseredett és a szenvedő ember ott lop örömet, ahol lophat; abban keres feledést, amiben talál. S a búskomorság receptje nálunk mindig az volt, hogy hegedű hangjával, hoptánc porából, Bacchus jó borából öt-

¹ Bethlen Szelepcsényi érsekről is azt írja, hogy naponkint leitta magát.

hat pintet kell bevenni! És semmiféle orvosságnak nem volt oly keletje, mint ennek!

Ha jó kedvük támadt eleinknek, táncra perdültek. Ha bú és gond nehezedett rájuk, táncot roptak. Ha borittukban muzsikáltatták magukat, a mulatozásnak tánc volt a vége. Táncoltak farsangban és böjtbén, keresztelőkor és karácsonykor, menyegzőhiváskor és lakodalomban. S ha valamikor ez országot táncosországnak hitták, úgy ez legjobban a XVII. századra illik.

Ezernyi rendeletet hoztak nálunk a táncolók ellen, de semmire sem mentek velük. Ünnepszegők és »egyház napján táncolók« azért seregével akadtak. S ezek közé adták magukat a hazai török vitézek és földesurak is, akik ugyancsak járták a táncot a magyar lányokkal és asszonyokkal. Nem csoda aztán, hogy magyar részről a fényes portát kellett kérni, tiltaná el a török urakat a tánctól.

Abban a korban bizony még a halálra beteg is kész volt a táncra s aki maga nem járhatta már, legalább az ágyból nézte és biztatta a táncolókat. Jellemző e korra, hogy a táncosztói tisztességet többre becsülték bármily kitüntetésnél. Valamikor azt az ifjut ünnepelték, arról szerzettek éneket, aki a törökkel győzelmes bajt vivott, míg a XVII. században a táncosztóknak jutott ez a dicsőség. Hiába! Nagyot fordult az idő kereke és véle együtt az emberek gondolkozása. Pedig sok magyar ember mondhatta el ekkor magáról: »megnyomta a csörsz ökre a lábamat; másképpen kezdik a táncot fujni s nekem is úgy kell járnom!« — A tánchoz természetesen muzsika is kellett. S mivelhogy mindenki és mindenütt táncolt, bizonyos, hogy sok muzsikásunk volt. Annál különösebb, hogy régi muzsikásainkról, eredeti táncnótáinkról úgy szólván semmi írott emlék nem maradt ránk.

Szórva-hintve lappang csak egy-egy sovány adatcska a bizalmas családi levelekben. Aki tehát muzsikásaink multjával foglalkozik, az bizony a meleg kásának csak a tarlóját fuhatja. Néhány értékes adattal mégis szolgálunk itt. Sok-sok ezer levél átolvasása után akadtunk rájuk; de megérdemlik a rájuk fordított munkát.

A táncnótát nálunk vonták és fújták. Tehát a vonó- és a fuvó-muzsikaszerszámok járták leginkább. A fuvószerszámok között a tárogatóval vagy a *török sippal* találkozunk először. A XVI. század derekán ez szorítja ki a dudát, mely eddig huszárságunk hadi muzsikája volt. A török siposok még a XVII. században is jobbra csak mint *hadi muzsikások* szerepelnek. Az egykori iratok külön említik az ugynevezett nyiri siposokat, akik a XVII. század derekán országszerte elhíresültek. Még Zrinyi Miklós számára is ilyeneket szereztek, mikor a török nagyvezér ellen indult. »Had fujassuk meg — írja 1663-ban Vitenyédi — a fővezér előtt, lássa, hogy a nyulakkal együtt féltünkben nem akarjuk magunkat a vízbe ölni.«

A XVII. században terjed el nálunk a trombita, még pedig nem a katonaságnál, hanem a főuri kastélyokban. Jámbor eleink ezt a muzsikaszerszámot mód nélkül megkedvelték. Egy-egy jó trombitásnak többet fizettek, mint a skólamesternek. Aztán a trombitások az urak asztalánál ettek; lovon jártak; naponkint három meszely bort kaptak. Csupájuk, láböltözetük is rendesen kijárt nekik. Ha az ur mezőre szállt, a trombitások lovon kísérték. »Vigan lakáskor«, vagyis mikor a vendégek a bornak és a táncnak ereszkedtek, ők muzsikáltak. Uri menyegző trombitás nélkül ritkán esett meg. Azt tartották, hogy a trombitások muzsikája nélkül a farsangi fánk is iztelen.

Akinek nem volt jó trombitása, az a másét igyekezett elhitegetni és elszerződtetni. Ha ez nem sikerült, akkor legalább kölcsönképpen igyekezett trombitást szerezni, uri parolájára fogadván, hogy idejében visszaküldi. Aki menyegzőre indult, a trombitását is magával vitte (már tudniillik ha volt neki) s ilyenkor aztán ugyancsak nagy tisztességgel fogadták őt.

Idősb Bethlen István uram galibás vén ember volt már, de mikor trombitaszónál mulathatott, ifju legénynek érezte magát. Az 1631. évben Batthyány Ádámtól kapott kölcsönben egy jó trombitást. Aztán ilyen mentséggel mentette magát: »Hogy pedig édes öcsémuram az kigyelmed trombitását eddig meg nem küldöttem, kigyelmed embertelenségemnek s idegenségemnek ne tulajdonítsa, hanem minthogy én is ifju legénynek tartom magamat, mind mezőn, s mind annak fölötté palotában is az jó pohárboroknak emelgetése között kedvesen való sipolásában nem keveset gyönyörködtem s kigyelmedben való erős bizodalmától viseltetvén, hogy ennyi ideig itt mellettem mulattattam, hamit azzal vétettem, kigyelmedtől, mint szerelmes öcsémuramtól bocsánatot várok.«¹

Az 1644. évben Batthyány a sógorának, Erdődy György grófnak ígérte volt egyik jó trombitását. Erdődy azonban hiába leste a várva várt trombitást. Batthyány azzal mentette magát, hogy csak borittában tette az ígéretet s eszébe sem jut trombitásától megválnia. Erdődy erre ujra irt a trombitásért. »Lám — ugymond — kigyelmednek egész sereggel jobbnál jobb trombitási vannak, egyet könnyen nélkülözhet. Nem vélem édes sógoruram s el sem hitethetem magammal, hogy kigyelmed valójában irná azt,

¹ Körmendi levéltár. Missiles, Várad, 1631 aug. 23.

hogy boros korában ígérte volna nékem az egyik trombitásának öccsét s most már nem jutna eszébe. Hanem inkább azt gondolom, hogy vagy tréfálódik szokott confidentiája szerint, vagy pedig próbálni akar talán, ha hamar kétségbeeshetem e jó ajánlása és atyafisága felől.«¹ Hát bizony Erdődy uram hiába várt az ígért trombitásra. Másfelé fordítá az a lova száját s gazdájával Zrinyi Péterhez tartott, ahol szép kompánia gyűlt egybe és muzsikaszóval ugyancsak mulattak.

Csáky László meghallván, hogy Batthyány Zrinyi Péterhez készül, sietős levélben arra kérte őt, hogy hozzá is beforduljon s farsang lévén, az muzsikásit is, egy vagy két trombitását is hozza magával.

Az anyák a fiaiknak azzal szereztek nagy örömet, ha jó trombitást fogadtak nekik. Poppel Éva asszony például 1627-ben fogadott egyet. A fia erre menten így írt volt neki: »Azt hallom, hogy nagyságod jó trombitást fogadott. Igen örömet hallanám fujása ha jobb lenne.«

Batthyány Ádám írja 1628-ban édesanyjának: »Venne nagyságod két trombitát az trombitások számára; mert nem leszen trombitájok, ha az Dunán túl megyek. Egy olasz hegedűt is venne nagyságod; mert én igen jó hegedűt fogadtam az Hegedüs Jancsi helyében, *magyar hegedős, de nem tud az magyar hegedőn vonni, hanem az német hegedőn tudja csak vonni!*«¹

Ime e pár sor értenünk engedi, hogy a magyar hegedű teljesen különbözött a német és az olasz hegedűtől. Így vagyunk a többi muzikaszerszámunkkal is.

Hol az egyikről, hol a másikról írják, hogy

¹ U. o. Vép, 1644 április 29.

² Körmendi levéltár. Missiles.

magyar mesternek a munkája s elüt az idegen szerszám formájától.

Mivel a XVII. század derekán még csak kevés trombitásunk volt, nem minden uri kastélyban találkozunk az efféle muzsikással. Csak a leggazdagabb főuraink ejthették módját, hogy drága pénzen jó trombitásokat szerezzenek s neveljenek. Mert hát nevelték is a muzsikásokat. Az állandó udvarnép között mindig ott találjuk a vár könyvében azokat, akiket lantosságra oktattak; akik mint hegedős inasok vagy mint trombitás inasok ették az ur kenyerét. Nádasdy Ferenc udvarában 1648-ban az ilyeneken kívül tizenegy magyar főtrombitás szolgált.¹ Szalonok és Németujvár kastélyaiban majdnem ugyanennyi trombitással találkozunk.

Akiknek nem telt trombitásra, azok jobbára hegedősöket tartottak. Ha jól vonták, ezeket is nagyra tartották. Bizony gyakran megesett, hogy a hegedősöket is elcsalogatták. Volt is emiatt sok csetepaté. 1629. évben például Megyeri Zsigmond uramnak (Zrinyi Miklósunk nagyműveltségű barátjának) a hegedőse Batthyány udvarába szökött. Megyeri a nádorispánhoz fordult panaszával s követelte a hegedősét, akit gyermekségtől fogva felnevelt. A nádorispán Török Jánost küldi Batthyányhoz a szökött hegedősért s megizente neki, hogy akárki is ott tapogatja, az hol sérelmének fájdalmát érzi. Nekünk is van hegedősünk muzsikásink közt — írja a nádorispán — inkább azt engedjük át Batthyány uramnak, hogy Megyery uram szüntelen való molesztációjától menekdjünk!²

Ime Eszterházy Miklós Megyery uram hegedősét igyekezett visszaszerezni. Ő maga pedig

¹ Országos Levéltár: Nádasdy-számadások.

² Körmendi levéltár. Missiles.

megtette, hogy a más hegedősét hiteztette el »*alattomban szabásun*«. A dolgot jómagam így adjam elő Batthyáynak: »Lakonpakra menvén, ott találám kegyelmed egyik hegedősét. Kérdém, miért nincs kegyelmednél? Felelé: elbocsáták. Én meg marasztottam őt lakodalom szükségére. Kérem kegyelmedet hozza el magával Gábort is az hárfást és az cimbalmost is és maga kegyelmed se maradjon ki közülünk?«¹

Az efféle mentegetődzésre abban az időben azt szokták mondani: »*esmerném szabásu volna*«.

Akiknek nem volt módjukban más muzsikását elszöktetniök, azok bizony még lakodalom idején is fűhöz-fához kapkodtak, hogy muzsikust szerezzenek. S ilyen esetben rendesen olyan urakat hívtak a lakodalomra, akik muzsikások nélkül nem szükkölködtek. Turcsányi Sándor például 1656-ban Batthyány Ádámot csalogatja lakodalomra, irván nékie: »Az muzsikásokból pedig fölötte igen megszükkölködtem. Kérem nagyságodat, méltóztassék azon megnevezett napra az nagyságod hegedősét és cimbalmosát ide Szentgrótra az szolgálatra elbocsátani.« Csáky László farsangra várván magához Batthyányt, megírja neki, hogy a szállásosztóját bocsássa előre, a muzsikásit és trombitásit otthon ne felejtse. Mondanunk sem kell, hogy az urak, akik muzsikásokat tartottak, jobbra maguk is játszottak egyik-másik szerszámon. Tudjuk például, hogy a főúri családok gyermekeit sok szép trombitanótára oktatták. A virginás mesterek is azon fáradtak, hogy az ifjak a virginál (a régi zongora) verését jól megtanulják. Sokan akadtak nálunk, akik a hegedőt is jól vonták s hozzá meg a táncot is járták.

¹ U. o. Fraknó, 1633 január 22.

XV.

LÓ, KOCSI ÉS HÓKÖS

LÓ, KOCSI ÉS HŐKÖS

Ló, kocsi és hőkös

A magyar lovasnép lévén, nem csoda, hogy mód nélkül szerette a lovat. A régi időkből egész sereg becéző szó, eredeti mondás, kedves dal maradt ránk, amik egytől-egyig őseink nagy ló-szeretetét hirdetik. Bizony még lóháton is édes volt nekik az álom. Tudtak is a lóhoz, mint senki más fia. S büszkék voltak »széltől fogant« paripáikra. *A magyar ember két dolgot nem tűrt: a lányát és a lovát nem engedte megszólni!* Nádasdy Kristóf, a jeles fővitész írja 1557-ben: »Az ló dolga szinte olyan, mint az leányé. Inkább akarnája az ember, hogy levágnák az inát, hogy nem mintha nem tetszenéjek és visszaküldenéjek reá. Azért én nem adom tanácsul, hogy minden decegért 300 forintot adjon tudatlan nagyságod.«¹

Régi szokástörvényeink a leányrablást és a lólopást egyazon büntetéssel sujtották. Azaz hogy úgy az egyik, mint a másik halált hozott a bűnös fejére. Hacsak a XVI. és XVII. század írott emlékeit lapozgatjuk, egész kis szótár kitelik abból a sok elfeledett magyar szóból, mely a lóra

¹ Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1557 január 15 a nádorispánhoz. A hős Horváth Markó 1555-ben lovat küldvén Nádasdy Tamásnak, megüzenet, hogyha a ló nem tetszenék, küldje vissza. Erre Nádasdy ezt felelte: »még ha rossz lenne, sem küldeném vissza; mert azzal a te kegyelmed lova meggyaláztatnék s énhozzám nem illenék, hogy én visszaküldeném«.

és a lótenyésztésre vonatkozik. A délceg (ménés) minden lovának, minden tulajdonságának jelölésére seregével volt magyar szónk. Irott emlékeinkben előbb szerepel a *délcegtanító*, mint az oskolamester. Ez a délcegtanító oktatta a lovakat oly módon, hogy az egyikből jó lépő, a másiktól járó vagy ugró, a harmadiktól meg hatalmas iramló legyen. Ez utóbbit becsülték legtöbbre. Amilyen lovassága (iramlása) volt a lónak, olyan árt adtak érte. A hódoltság korában egy-egy főlóért ezer tallérnál is többet adtak.¹ Rettentő pénz volt ez abban az időben. S bizony ma sem fizetnek többet a versenyparipákért. Így állván a dolog, könnyű megértenünk, miért kereskedtek főuraink is lovakkal. Balassa Bálint a költő is azzal lendített sorsán, hogy lovakkal kereskedett. Egyik tréfás levelében írja: »Az én roh lovamat és fakó lovamat tizenkétszáz forinton adám el egy német urnak. Én is vén cigányként cseréléssel élek ezután.«²

Eleink a lóvásárlásra mindig olyan embert küldöttek, aki ugyancsak értett a lóhoz. S mindig előírták neki, minő legyen a ló lovassága és természete. Rákóczi György fejedelem például 1643-ban ilyen utasítást adott emberének: »Én álám csendes lovat vegyen, olyat mindazonáltal, kinek lovassága is meglegyen valóban. A ló erős száju ne legyen: mert az erős száju ló merő ellenség.

¹ Csáky László 1676 január 1-én írja, hogy van ezer talléros paripája is. »Mást nem találván, kész lettem volna odaadni nagyságodnak.« (Körmendi levéltár. Levele Batthyányhoz.)

² U. o. 1593. levele Batthyány Boldizsárhoz. A cigányok már a XVI. században is nagy lócsiszárok és lótolvajok voltak. János deák írja 1560-ban Nádasdy Tamásnak: »Három lovat loptak el az cigányok; mire elérték őket, már elcserélték a lovakat.«

Kehes ne legyen, agg marha se legyen, hanem gyermekded ló, hét vagy nyolcadfü, rossz erkölcsű, felrugó vagy ki magát *megördöglené* s el nem menne ember alatt, olyat ne találjon venni, vagy *farkacsavarót*; mert ur alá illetlen és gyalázatos a farkacsavaró ló.«¹

A részeges Tahy Bernátról írva hagyták, hogy korának egyik legjobb lóismerője volt.

Egy ízben a nádorispán küldte őt lóvásárlásra. Bernát uram talált is alkalmas főlovat s meg is vette. »A ló — írja — gyermekded, szép, jó testű, jó lépő, jó termetű, egy nyereg-alja, nyakas, fara, lába s combja megvagyon.« Ennyi jó tulajdonsága lévén a vásárolt paripának, Tahy Bernát a *lóáldomást* ott helyben mindjárt meg is itta.

Batthyány Boldizsár főlovat keresvén, Pálffy Tamáshoz, a palotai főkapitányhoz fordult. Ez kijelenté neki, hogy csak *középlovai* vannak! Egyet ajánl is, irván róla: »ez jó erős zömök ló, nem igen öreg, de bizony lovassága jó vagon. A bégnek igen kedves lova volt: semmi vétket nem ismertem sem szájában, sem járásában.«

A hódoltság korában igen nagyra tartották az erdélyi lovat. De még ennél is többre becsülték a török lovat, mely »haragos és veszedő« volt ugyan az ember alatt, de száguldani pompásan száguldott. S mi kellett több a katonáembernek? Im ezért tartották a török lovat a legjobb katonaparipának. Ha a végbeli vitézek valamelyik hazai török ur istállójában ilyen lovat tudtak, addig nem nyugodtak, míg azt meg nem szerezték. Mert hát nem utolsó dolog volt ám az ilyen agárparipán pipiskedniök! Persze a török lóhoz törög nyereg illett. Azaz, hogy a

¹ U. o. Rákóczi-levéltár.

kápájának és sügyellőjének párduebörből, farmatringjának és hermetiszijának bagariabörből, hevederének teveszörből kellett lennie. A kenyelvasának meg kéknek kellett lennie.

Ha a török lóra török nyereg illett, mondanunk sem kell, hogy a tatár lóra meg tatár nyereg és szerszám kellett. Ilyet adtak az ugynevezett *szajka-paripákra* is.

Jámbor eleink a török és a tatár lovat annyira szerették, hogy még akkor is nagy árt adtak érte, ha tetem volt a lábán, vagy ha megnyilasták. A hazai kovácsok ugyanis e két nyavalyából hamar kigyógyították.¹

Török lovat azonban nem volt könnyű szerezni. A török szultán ugyanis már a XVI. században nagy tilalmat vetett a ló kivitelre. Mikor Thury Márton veszprémi főkapitány a fehérvári béget kérte meg egy jó török ló szerzésére, ez a szultán tilalmával állott elő. Aztán a többi közt ezt írta: »Az féle kedves ló, kivel ember egy országbéli fejedelem előtt dicsekedhetik, nem minden istállóban találtatik és ahun vagyon, onnét nehezen adják ki.«²

A hódoltság korában a paripát (herélt lovat) nem sokra becsülték. A fővitézek és urak alá nem paripa, hanem főló kellett. A paripákat csak a közvitézek használták.

A hódoltság korában a főlovakat nagy gondal tartották. Gazdáik még a testamentumokban is megemlékeztek róluk. Ha valamelyik fővité-

¹ A hályogot is tudták gyógyítani. Vas Mihály írja 1570-ben, hogy a lóról a hályogot háromszor vesztette el, de most fekete hályog esett rá. Talán a császár kovácsa meg tudja gyógyítani. (Körmendi levéltár. Missiles.) Gyakran szerepel a *kaptatete-mes* ló is.

² Cs. és kir. állami levéltár. Turcica, 1572.

zünk meghalt, főlovát és fegyverzetét a király a maga számára foglaltatta le. Ha a vajda vagy a soltész meghalt, paripáját a földesura örökölte.

Mondanunk sem kell, hogy nem mindenkinek kellett a sebesen iramló fölő. A vénebb emberek és az asszonyok a lépő lovat szerették. Ezt poroszkának hívták. Olykor a *kacola* szón is ilyen jámbor erkölcsű, nem rettegő, járólovat értettek. Ifju ember az efféle lovakra nem igen ült. Batthyány Ferenc írja 1537-ben unokaöcsésének: »Im az ángyod lépő lovát: poroszkáját küldöttem. Nem tudom, micsoda lovakat kezdel kívánni? Mikor én te korodban voltam, nem kívántam poroszkán jártomat, hanem ki feljebb ugrott, afélet kívántam. De talán végre az királyné kerlickájába fogsz kívánni jártodat!«

A csikót a XVI. században jobbára vehemnek hívták. Még az ötödfü csikót is vehemnek nevezik. János deák írja 1560-ban Nádasdynak: »Az hat him vemhet rég befogattam. Az kacolavemheket anyjok közt hagytam.«¹ A vehemlovak tanításáról a ménestartó gazdák gondoskodtak. Csak mikor már teljesen betanított volt a ló, a garabó csikós akkor választotta el a méneses lovaktól.

Amilyen nagyra becsülték az urnak való fölövet (»aminön a vezérek szoktak járni«), épp oly keveset adtak az ugynevezett hitvány, terhes paripákra, lovászlovakra, a görbe kablalovakra, a ludtalpu lovakra, meg aztán az olyan lóra, amelyik mindkét lábával csöbörbe hág. Az efféle lovak bizony a hódoltság korában is potom áron keltek. Ellenben a hintós lovakért már szép pénzt adtak. Természetesen a hintóba fogott ló is csak akkor volt értékes, ha semmiféle hibája nem

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Ugyanitt olvassuk 1549-ben: »vehemlovakat árpán tartják«.

akadt s amellett »jó lábos és sebesen iramló« volt.

A kocsiba vagy a szekérbe fogott lovat aszerint nevelték és nevezték, amilyen alkalmatosságot kellett vonnia. Így voltak nálunk kocsis, szekeres, fakószekeres, lektikás, kolyás stb. lovak. Az ígáslovakat csigás vagy béres lovaknak hívták.¹ A hódoltság korában a kocsis szót még nem a mai értelemmel használták.

A mai kocsisnak régente *szekérvezető* volt a neve. Akármilyen lett légyen is az alkalmatosság, a szekérvezető mindig nyeregben ült s úgy kormányozta lovait. Még az ígáslovat is így hajtották, de az ilyen lóra pajzán nyeretget adtak.

Mondanunk sem kell, hogy a hódoltság korában az utazás csakis tengelyen történt. Minden vidék e célra más és más fajtájú alkalmatosságot használt. Eszerint nálunk rendkívül sokféle kocsi és szekér akadt. Az alföldi homokban, a tengelyig érő sáros utakon nehéz, vasas kocsikat nem használhattak. E célra tehát a nagyon könnyű és vasazatlan fakószekeret alkalmazták. Ez a fakószekér már a középkorban is járta az Alföldön s a hódoltság korában szélteben használták. Teljesen megfelelt a mai könnyű parasztkocsinak, csak hogy vasazás nem volt rajta. Mondanunk sem kell, hogy a fakószekéren nehéz terhet nem szállíthattak. Amikor a haditanács Magyarországtól élésszekereket követelt, Nádasdy Tamás imígyen irt volt Batthyáynak: »Nem érti a hadakozó tanács, hogy az mi földünket különben rendelte az Uristen. Nincs itt a polgárnak (jobbágynak) közönséggel olyan vasas szekere,

¹ A régi conscriptiók csigás kocsit, csigás kocsist és csigás lovakat emlegetnek. (115 f.)

mint Németországban: sem olyan zabos lovai mint ott!» (1558.)

Megírja aztán Nádasdy, hogy nehéz terhet elbíró szekeret hiába keres az ember nálunk a falvakban. Másunnét kell az ilyet szerezni!

Nádasdy nem mondja meg, mi is az a zabos ló? Tehát nekünk kell megmagyaráznunk. A mieink a zabos lovon a nagy és a nehéz német kocsis-lovat értették. A magyar ló ennél jóval kisebb és könnyebb volt.

A könnyű fakószekérnek nagy fogyatékosága volt. A rossz utakon vasazatlan kerekei hamar eltörtek. Aki tehát hosszabb utra övezte fel magát, vagy jó csomó kereket fogadott bérbe, vagy utközben váltott kereket. Erdélyi János uram írja 1559-ben Nádasdynénak, hogy »nagy sok kerekek törésével jöttek: huszonnégy kereket fogadtanak bérbe!«

A fakószekértől lényegesen különbözött az ugynevezett *bakószekér*, melyen a magyar rezet szállították külföldre. Nehéz, vasazott szekér volt ez. Ilyenformájú lehetett a sóhordani való szekér s a *furmány-* és a *fukar-szekér* is. A XVI. században többször szerepel a »*thazi*« szekér;¹ de közelebbit erről nem tudunk. A lekötözött kalmár-szekér, aztán a *költöző-szekér* a hódoltság korában ezrével szerepel. A költözőszekér ernyővel volt ellátva. A török és más ellenség elől menekülő lakosság használta ezt a költöző-szekeret. Nagyobb háború alkalmával százával vonultak az ilyenén szekerek az országutakon. Írott emlékeink gyakran ejtenek szót a törkölyhordó szekérről. A mustot és a szinbort ezen hordták

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1560-ban Mezölaky írja: »mostan Vénekre vannak az *thazi zekerek* ... az *thazi zekereket* azért nem küldém«.

kádakban a dézsmáló helyekre.¹ A vámszedők irásaiban szerepel a *gozdozó szekér*, melytől 40 dénárnyi vámot szedtek.² A *deszkahasító szekér*, mint gépely szerepel a Felvidéken.³ A vámhivatalok irásai számtalanszor emlegetik a kanizsai vásáros szekeret, aztán a csetneki, a mármarosai, az erdélyi, a *betléri* szekereket.⁴ XVI. századi levelekben fordul elő a *rak-szekér*, a vasas szekér. Későbbben emlegetik a *hetelő-szekeret*, az ökör után való szekeret, az erdőre való fél-szekeret, az éléses társzekeret, a nyári szekereket, a pornói szekeret, a kétkasu ernyős szekereket, a *bival-taligát*, a csigás szekereket stb.

Bethlen fejedelem szekerei között említik ezeket: »leeresztő hintó, konyhakocsi, *pohárszékkocsi*, *innyaadó kocsi*, jeges kocsi, éléses társzekér, ajtónálló-szekér, fűhordó szekér, tábori szekér«.⁵

Bizonyos dolog, hogy eleinknek halottas szekereik is voltak. Fogaras 1656. évi összeírásában olvassuk: »*Ernyős szekér* deszkával bélelt, feketére festett, kin a szegény idvezült Rákóczi Zsigmond testét vitték volt Fehérvárra. Vasas kesefája és vasas hámfája is megvagyon. A benne lévő fakoporsó bontakozott.«

A hódoltság korában a posta is működven nálunk, *postálkodásra való szekerünk* is elég volt.

¹ Orsz. Levéltár. Urb. et Conscriptiones 30. f. 43. nr. Hrabócz 1623: »*currus mercenarum* vulgo törkölyhordó szekér«.

² U. o. 12. fasc. 1660. Urb. Kapu. Ugyanitt szerepel az ebédhal-szekere.

³ U. o. 26 f. 6. nr. XVII. század kelet nélkül.

⁴ Köz. pénz. ltr. Miscellanea. 15.454. fasc. 1600.

⁵ Országos Levéltár. Lymbus 153. Memoriale kelet nélkül.

A XVI. és XVII. században a szekér, a kocsi és a hintó szót össze-vissza használták. Szám-talanszor megesik, hogy még a diszhintókat is egyszerűen csak szekereknek írják. A régi koronázatokról ránk maradt hivatalos utasítások például még a nagy diszhintókat is egyszerűen csak szekereknek írják. Az 1655. évben Eleonóra koronázásán igen sok főuri dáma vett részt. Mind-egyik nagy hintóban hat hölgy ült. A hivatalos jelentés a hintókat így sorolja fel: »Első szekér Palatinusné asszonyom szekere; harmadik szekér: Nádasdy né asszonyom szekere« stb.

A régi összeírások olykor másképpen is nevezik az ilyen szekeret. Közönséges például a hintó-szekér és a börszekér elnevezés. Perényi György írja 1591-ben: »Kegyelmed csináltasson nekem egy börszekeret, olyat, hogy az közepiben, az kiket ablakinak hinak, két-két ember ülhessen egymás mellett. Az béllése belül sárga bőr legyen és jóállásu szekér legyen.«

Gyulay Adviga írja 1555-ben, hogy hintó-szekerének tengelye eltörött s most kocsin jár.

Ugy a XVI., mint a XVII. századi összeírásokban gyakran szerepel a *leeresztő hintó* (*currus pensilis*), valamint a *lógós kocsi*.¹ Ez utóbbi is bőrös és fedeles volt. Mindig külön említik a »sétáló két embernek való hintót«, a kétkerekű *lektikát* (*laftikát*) és a kis *kólyát*.²

A különféle kocsik között a hódoltság korá-

¹ Közös pénzügyi levéltár. 15.029. fasc. 1549. Várdy Pál érsek hagyatékában volt: »*currus seu kocsi, currus mediocris pensilis, currus onerarius. currus unus kólya*«.

² Nádasdy Tamár írja 1550 október 28-án: »Küldd elém az én kis szolgálmat, az egyik társzekeret és egy kocsit.« (Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.)

ban leggyakrabban emlegetik a *karrétát*,¹ a kasos kocsit, a *pohárszék-kocsit*, a konyhakocsit, a jegeskocsit, az innyaadó kocsit és a csigás kocsit.

Nem érdektelen dolog tudnunk azt is, hogy a különféle kocsikba és szekerekbe hány lovat fogtak? Ez természetesen az utak minémüségtől és az urak módosságától függött. Mikor igen nagy volt a sár, harminc-harminckét lovat is fogtak a hintóba! Rendes körülmények között azonban a magyar ur hat lovat fogatott kocsi-jába is, meg a szánjába is. A XVI. századi regestumok legalább állandóan ezt írják. A megyék főispánjainak és alispánjainak is hat ló járt, ha utra keltek. (A többi megyei tisztviselő csak négy lovat követelhetett.) A magyar főasszonyok is a hatos fogatot kedvelték s rendszeren azon utazgattak.

Lassan-lassan a hatos fogatot háttérbe szorította az ugynevezett hőkös. Így hitták régen az ötös fogatot. (Elöl három, hátul két lóval.) Ma már a hőkös szó teljesen feledésbe ment s csupán a hők, hőke-hóka, hőkken szók járják még az Alföldön. De egykoron a hőkös igen népszerű dolog volt. Azt tartották nálunk, hogy *csak a hőkös az igazi és az eredeti magyar fogat!* Ezért nemcsak a főuraink, de a tehetősebb kereskedők is hőkösön jártak. Csak az asszonyaink maradtak hivek a hatos fogathoz.

Nálunk minden hintót és kocsit tagbaszakadt, erős *csatlósok* kísérték. Ha a kerék eltörött, vagy ha a kocsi a sárban megfeneklett, ezeknek kellett a bajon segíteniök. Ilyenkor természetesen a csatlós és a kocsis (szekérvezető) ugyancsak megeresztette a nyelvét s a szenteknek volt mit

¹ Batthyány Boldizsár írja például 1588 augusztus 22-én: »legelőször is az mit irsz az karréta felől, avagy az kocsi felől«.

hallgatniok! Hiszen tudjuk, hogy a kereketörött kocsisnál senki jobban nem káromkodott! (Hogy akkori szóval éljünk, sok *vissza való misét* mondott.) Ha nagynehezen kiemelték a kocsit, siettek az első utbaeső kastélyba, hogy a torkukról a rozsdát lemossák s hogy új kereket szerezzenek.

A csatlósok helyébe idővel a fullajtárok vagy fellajtárok (vorläufer) léptek. Amint a csatlósok, úgy ezek is gyalog kísérték a kocsit. Szótáraink tehát helytelenül mondják a fullajtárt *vorreiter*-nek. Mondanunk sem kell, hogy a fullajtárok intézményét a németektől vettük át.

Mivel a szekérvezető (kocsis) egymaga nem igen birt a hat vagy az öt szilaj lóval, fellajtár nélkül utra nem igen kelhetett. Dániel György uram írja 1545-ben Batthyánynénak: »Továbbá az szekérvezetőknek nincsen fellajtárjuk; igen nehéz oly embereknek hat lóval bänniok!«

A csatlósokon vagy a fellajtárokon kívül még huszárok is lovagoltak a kocsik előtt. Ha a kocsi bajba került, ezek is segítettek ugyan, de még sem ezért, hanem a pompa kedvéért alkalmazták őket.

Hosszabb utnál gyakran kellett lovat váltani. Némelyik főúrunk egy-egy ilyen utazásnál több ezer lovat vett igénybe. A Harrucker-család például Bécsből Gyulára s onnét visszautazván, háromezernél több lovat használt ez utra. S e háromezeren kívül majdnem ugyanannyi ló kellett a bagázsia-kocsikba s a huszárok alá.

Mikor a huszár kereskedőt lop

Az ember idővel a veszedelmet is megszokja s a halál félelme ismeretlen lesz előtte. A mi jó végbeli vitézeink tán éppen azért, mivel a halál mindéig dandárral járt körülöttük, nemcsak hogy meg nem ijedtek tőle, de keresték és pörbe szállottak ökigyelmével. »*Immár — írják 1565-ben az éhező gyulai vitézek — mi az veszedelemtől nem félünk, mert közte vagyunk.*« A körülvelt korotnai vitézek ugyanekkor vidám és nyugodt hangon jelentik, hogy hazájukért *vigan akarnak meghalni.* Az ilyenét mondások igazságát misem hirdeti jobban, minthogy a XVI. század második felében már főbenjáró vétséggel, sőt halálbüntetéssel fenyegették azokat a vitézeket, akik a portyázással, a bajviadallal és a lesvetéssel föl nem hagynak. De ha a végbelieket feleségeik kétségbeesett siránkozása, ártatlan gyermekeik jajgatása sem tudta a halálos viadaloktól visszatartani, akkor Rudolf császárnak széllel bélelt parancsai még kevésbbé! Hadakoztak, kopját törtek tehát tovább is, ha törököt láttak s ha ilyest nem láttak, gondjuk volt rá, hogy fortéllyal előcsalják. A császári tiltó rendeleteket meg fülök mögé bocsátották. Egyik végház népe szakasztott olyan volt, mint a másiké. Amit tehát Zrinyi Miklós hadi népéről írnak 1566 március 19-én, az igazában valamennyi végbeli vitézről szól. »Zrinyi uram szolgálai — írják — olyanok, mint az szemfényvesztő papok, az kik

néha árvizet támasztanak, néha isméglen, mikoron akarják, elvesztik. Ezek is mikoron akarják, azontul elszállítják.«¹

A török végbelieket a basák csakugy tiltogatták a harctól, mint a bécsi haditanács a mieinket. De bizony, ha alkalom kínálkozott, azért ők is rajtaroppantak a kóborgó magyar csapatokon s meg-megriogatták a megaggott palánkok lakóit. Ha emiatt Bécsből panasszal álltak elő, ők is ulákokat eresztettek a bécsi királyhoz. Egyik fél sem engedett a maga igazából, s mindegyik a másikat hibáztatta.

A tollharc és a szablyaviadal imigyen szakadatlanul folyt. Hiába volt minden törvény. A magyar és a török végbeliek egyformán kívánták a harcot és harcoltak, mitsem törődván azzal, tetszik-e ez Bécsben vagy nem? Ugy a tollharcban, mint a viadalban mindegyik fél azon igyekezett, hogy a másiknak orrába horgot vessen. Ha a fehérvári török daliák azt irták a palotaiaknak, hogy tőlük éppen semmit sem félnek, ezek viszont azt felelték, *hogy kigyelmetek soha annyi keveset nem félhetnek, hogy mi még kevesebbet nem félhetnénk.* Amikor a Kanizsa ellenében vetett végházak vitézei szemükre vetették a kanizsai törököknek, hogy csak ködben mernek előjönni, ezek meg azzal feleltek, hogy a magyar vitézek csak éjjel kóborolnak. »*Mi — írják a kanizsai lovas és gyalog agák — sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bizunk.* Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad (t. i. az Isten) és az anyának fiai és leányai megszaporodnak.«

A szóharcban meg a viadalban is mind a két fél azon mesterkedett, hogy a másikat nevetségessé tegye és rászedje. Egy-egy sikerült

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Ormányi Józsa levele.

tréfát vagy meglepetést még a győzelemnél is többre tartottak. Innét van, hogy a végbeliek még álmukban is örökösen a cselvetésekkel és a fortélyokkal foglalkoztak. Mivel mind a két fél csodafortélyllyal élt, ugyancsak vigyázniok kellett, hogy baj ne érje őket. A hadnagyok száján hangzott is elégszer a bölcs mondás: Addig ne lépjenek a vízbe, míg a kövit nem látjátok. De hát a ravaszság igen sokszor még a legnagyobb óvatosságon is tuljár.

Sikerült fortélyairól és meglepetéseiről különösen elhíresedett Hamza bég (akinek nevét Pest alatt egy falu is sokáig viselte), aztán Naszuf bég, akiről azt irták, hogy éjjel-nappal hamis praktikát forgat bozontos fejében.¹ Az utóbbi például 1555-ben a hős Magyar Bálintnak előre megizente, hogy gabonáját akár lábán, akár szemül találja, de elviteti. És Magyar Bálint hiába őriztette, hiába kaszáltatta le gabonáját, október hónapban ő maga jelenti, hogy *»jöllehet uraim váltig harcot tartottak,«* Naszuf bég mégis elvitette, ami kevés gabonája termett! A kölcsönt persze a mieink is visszafizették. Amikor például a budai basa az éhező tolnai őrségnek hajókon élelmet eresztett volt alá, a leselkedő hajduk éjjel elfogták a hajókat s mindent elvittek. De hogy a tolnai törököknek is jusson egy kis élelem, az üres hajókat fülledt szénával megrakták és lebocsátották. A komáromi vitézek hetekig leselkedtek a Vértésekben, hogy kilelessék az alkalmat, mikor viszik a fehérvári bég menyasszonyát a várakozó vőlegényhez. És a lakodalmas menetet sikerül meglepniök. A szép menyasszonyt a hozománnyal együtt magukkal vitték, de a kísérő vén-

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Itt Magyar Bálintnak a nádorispánhoz intézett levelei sokszor emlegetik ezt a Naszuf béget.

asszonyt a hintóval együtt elküldték a várakozó bégnek. Ezen az eseten persze hosszú ideig mulattak a végbeliek.¹

Gabelmann kiadatlan naplójában olvassuk, hogy a hajduvitézek arannyal és ezüsstel sujtott drága török ruhákban feszelegnek. Viszont a török katonák magyar ruhában leselkednek a cserjések tövében. Ha török a hadba szállott, rendesen nagy lármával tette ezt, hogy a végbeli magyarok a palánkjaikba vonuljanak; így ugyanis megtisztultak az utak s a törökök kényük-kedvük szerint rabolhattak.²

Amikor a budai basa a tizenhatodik században imigyen hadba szállott, a várban lakó zsidókat és cigányokat is mindig magával vitte. A tizenhatodik században ugyanis Budán igen sok és jómódu zsidó kereskedő lakott. Ezeket a török nemcsak türte, de védte minden erejével. Ha kereskedésre indultak, katonaságot is adott melléjük; ha követelései voltak, a török segített azokat behajtani. Az 1574-ik évben például Földessy István uram írja, hogy »volna majd harmincezer forinttal ide alá adós az Budán lévő zsidóknak«. S mivel fizetni nem tudott, a budai basa elzáratta őt.³ A török idők diplomáciai iratai szerint a szultánt a legnagyobb harag fogta el, ha egy-egy budai zsidót a végbeliek megkárosítottak vagy bántalmaztak. S jaj volt ilyenkor a török fogságban sinlődő magyar vitézeknek!

¹ Ezt a mulatságos esetet az egykoru német krónikák is elmondják.

² Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Trombitás Miklós írja például 1556-ban a törökökről: »Az is hire volt köztök, hogy (a basa) csak képmutatásért vonyatta volna ki az álgyukat, mintha ő várszállani akarna menni és ennek színe alatt rablást akar tétetni«.

³ Cs. és k. áll. Levéltár. Hung. 1574.

A hadbaszálláskor a budai basa a zsidókat nemcsak azért vitte magával, hogy az adásban, vásártartásban és a kótyavetyézésben segítségére legyenek, más dolguk is volt ökigyelmüknek. A csatákban ugyanis és a lesvetéseknél az alkalmas helyen föllállított zsidóságnak és cigányságnak torkaszakadtából lármáznia és kiabálnia kellett, hogy az ellenséget megtévessze. Akárhány tizenhatodik századi jelentésben olvassuk, hogy ökigyelmük ennek a föladatuknak becsülettel megfeleltek. A magyar végbeliek jól ismervén a töröknek ezt a szokását, minden áron a lármázó sereghaitók közelébe igyekeztek jutni. Egy-egy pénzes kereskedő nekik ugyanis többet ért a legkiválóbb bégnél is. Az elfogott kereskedőn ugyanis annyi sarcot vehettek, amennyit akartak. Aztán meg az ilyen kereskedők és kalmárok megfogása nem is járt oly veszedelemmel, mert hisz a fegyverforgatáshoz nem értettek. Mindössze csak a körülöttük lévő török vitézeket kellett eltéríteniök, aztán szabad volt a vásár.

Tisztesség adassék Szöcs (Zöch) Gergely uramnak, ő mint jámbor vitéz nemcsak ezt a szokást ismerte, hanem azt is tudta, hogy a budai zsidók között Mojzes a leggazdagabb ember. Erre a Mojzesre, vagyis inkább a pénzére vágyakozott Szöcs uram örökön-örökké. De hát Mojzes urat a török is megbecsülte s bárhova indult börgyűjteni vagy adósokat látni, a basa jó erős kíséretet adott melléje. Szöcs Gergely uram egri huszár volt ugyan, de sokat ólálkodott Buda körül s így Mojzesnek minden szokását, minden utját kitanulta. Miután ravasz fejében mindent bölcsen kigondolt, az 1567. év nyarán megjelent Forgách Simon borsodi főispán és egri főkapitány előtt és előadá neki, hogy a budai Mojzest akarja megfogni s a nyereségen kész megosztolni. Mivel nagy summa pénzről

volt szó, Forgách Simon az ajánlatot elfogadta s július 11-én Szőcs Gergely urammal megszerződött. »Ha ő — írja Forgách Simon — az budai Mojzest elhozhatja, valamibe megsarcol, harmadába annak megelégszünk. Az két részét neki engedjük. Ez köztünk való végzést igazán megálljuk és neki megtartjuk.«¹

Mivel a szegény Mojzes megfogásához huszárság is kellett, a dolgot a hadakozó tanácsnak is tudására kellett hozniok. Ez a bölcse kormányszék, amelyik csak úgy gyártotta a csatázások, lesvetések és a bajviadalok betiltására vonatkozó rendeleteket, most, hogy pénzszerzésről volt szó, azonnal beleegyezett Szőcs uram kalandjába, mindössze csak a megfelelő részesedést kötötte ki a maga számára.

Szegény Mojzes persze nem is álmodott róla, mi készül ellene, nem is sejté, hogy az ő ügyében még Forgách Simon főkapitány is Bécsbe utazott s ott a haditanácsal tanakodott.²

Szőcs Gergely uram Forgách népéből kiválasztván a játshi és tanácsos elméjü huszárokat, hozzáfogott a munkához. Észrevétlenül Buda vidékéhez jutván, Mojzes zsidót vagy maga csalta ki Ráckevére, vagy pedig megleste, mikor jön az oda. A mitsem sejtő Mojzes csakugyan kiindult Budáról, s Ráckevén halt meg. Aztán nem látta őt többé senki. *Szőcs Gergely uram ugyanis a maga furfangos huszáraival ellopta őt s Eger váráig meg sem állt a drága portékával.*³

Musztafa budai basa mikor megtudta, hogy

¹ A szerződés a Nemzeti Muzeumban, a Forgách-levéltárban van.

² Maga Forgách Simon jelenti ezt. (U. o.)

³ Musztafa basa 1567. év őszén már panaszkodik a leveleiben az árus zsidó ellopása miatt.

a leggazdagabb zsidóját ellopták, nagy haragra gyulladt. Ki is hallott valaha ilyest? Békesség idején, a békés kereskedőket éjjel lopják el, ez már csak világos frigytorés? És azonnal panaszos levelet küldött Bécsbe, s izibe kutatni kezdé, kik s hová vitték el a legpénzesebb zsidóját? Csakhamar megtudta, hogy Eger várában őrzik Mojzes zsidót. Erre aztán követelni kezdé szabadon bocsátását. Musztafa sürgetésére Bécsből csakugyan kérdést intéztek az egri kapitányhoz az ellopott zsidó ügyében. Onnét azonban az a válasz jött, hogy Mojzes nincs Egerben s ők nem is látták őt.

Az 1569. év február 9-én Musztafa újra megsürgette Mojzes elbocsátását. Biztosan tudom, — írja Bécsbe — hogy a Ráckevéről ellopott zsidót Eger várában rejtegetik. Nem fölséged, hanem az egri kapitány az oka, amiért idáig el nem bocsátották a szegényt. Kérem fölségedet, tegyen meg mindent, hogy a zsidót szabadon bocsássák!¹

A király erre biztosokat küldött Egerbe, hogy Mojzes zsidót kiszabadítsák. De biz azok Mojzesnek hűlt helyét sem találták. Hogyan történhetett ez, maga Mojzes elmondja a királyhoz írt panaszos levelében.² Fölséged — írja Mojzes — kerestetett engemet, de Forgách Simonnak gondja volt rá, hogy engem elrejtessenek. S mikor ez megtörtént, megesküdött, hogy engem sohasem látott, rólam semmit sem hallott. Pedig az ő szolgáló vitézei loptak el engem Ráckevé-

¹ Cs. és k. áll. ltr. Turcica: Musztafa basa levele: »porro judeum, quem ex Raczkevi surripuerunt elapso anno, Agriae nunc persuasum et certissimum hactenus servari« etc.

² U. o. 1569 február 16.: »Ich armer gefanger jude Mojses Kaufmann« etc.

ről s ide Eger várába hurcoltak, ahol megkínoztak. Aztán egy Turucza (?) nevű váracskába vittek, ahol Tiputi István nevű nemes elrejtett engem. Mikor fölséged emberei kerestek, engem ismét másuvá vittek. Majd meg visszahoztak Egerbe s én azt hívném, hogy fölséged emberei még itt vannak, éjjel-nappal ordítottam. Ennek az lett az eredménye, hogy láncot vetettek a nyakamba s olyan helyre vittek, ahonnan kiabálásom nem hallott föl. Karácsonykor végre Forgách elbocsátott. Embereivel egészen Fischament-ig kísértetett s onnét nem akartak Bécsbe bocsátani, nehogy fölséged tudomást szerezzen Forgách hamis esküjéről.¹

Eszerint Forgách végre mégis elbocsátotta Mojzes zsidót! Természetesen előbb jól megsarcoltatta ökgigymét. S amikor Mojzes a reá vetett sarcot megfizette, nem volt többé oka őt tovább is fogva tartani. Mindez napnál világosabban kitűnik a budai basa leveléből. Ez ugyanis igen rossz néven vette a királytól, hogy Forgách Simonnak, aki Mojzest elrejtette, büntetés helyett nagyobb tisztet adott.² Panaszos szóval írja tehát Bécsbe, hogy Mojzes zsidó már itt van Budán. A jászberényi bíró fizette ki érte a 9000 forintnyi sarcot.³

Hogy ez a fizetés nem mese, hanem megtörtént dolog volt, arról már Szöcs Gergely, a vén huszár is írást állított ki. Az 1569. év június 22-én ugyanis ezt írja ökegyelme: »En

¹ Forgách nem tett esküt, a biztosoknak csak annyit mondott, hogy Mojzes nincs Egerben, s akkor csakugyan nem volt ott.

² Az egri kapitányság helyett az ország hadnagyságát adta neki.

³ Cs. és k. áll. ltr. Turcica 1570 március 31. A budai basa Miksához.

Szőcs Gergely vallom ezt az én levelem rőndjibe, hogy az minemü zsidó Mojzes, az nagyságos Forgách Simon urammal kötött szerződés szerint, kinek nyolcezer forintban vagyon készpénzben sarcolása és két ezer forint áru marhába; az pénzből adok üneki ötezer forintot; négy ezerét az ü nagysága részére adom, azt egyik ezeret költségeiért. Az marhából adok másfél ezer forint árut. Ott fent ketten egyetemben ígértünk az hadakozó tanácsnak ajándékon ezer forint árut. Az ötszáz forint árát ü nagysága részére adom. Mely dolog nagyobb bizonyására adtam az én levelemet tulajdon kezem írásával és pecsétével Egren...«

Mivel Mojzes ellopátása a békesség idején történt, Musztafa budai basa természetesen visszakövetelte a Mojzes 9—10 ezer forintját.¹ A követeléséhez azonban nem fűzött valami nagy reménységet; mert hiszen ökigyelme jól tudta, hogy ami egyszer a végbeli vitézek kezére került, azt ember többé ugyan nem látja. Amint-hogy ez esetben is úgy történt...

Mikor az idő kinyilott s a vizek szépen alá szálltak, a budai zsidók kereskedésre csakugy kijártak, mint annakelőtte, de Mojzest soha többé nem látták köztük. Ugy látszik, azt tartotta, hogy elég volt a bőrét egyszer megváltania. Másodszor már nem kért belőle.

Mojzes váltságának a hire hamar elterjedt a végházakban. A szegény vitézek bizony gyakran álmodtak az olyan pénzes kereskedő felől. S ha módját ejthették, lestek is a Budáról kijáró zsidókra. Hiszen megérdemelték a fáradságot; mert a zsidó kereskedők zsirosabb sarcot fizettek, mint a szegény végbeli törökök! Azon-

¹ Cs. és k. áll. ltr. Turcica: Musztafa basa levele Miksához 1570 március 31. Buda.

ban a budai basák is résen voltak s a maguk zsidait nem engedték oly könnyen más ember kezére. Nyáry uram rendkívüli követ jelenti például 1582-ben, hogy a palotai vitézek három budai zsidót elfogtak. Egy negyediket Ráckeviről loptak el s ez most Rueber kassai kapitány kezén van. A budai basa emiatt haragra lobbanván, három keresztény embert karóba vonatott s azzal fenyegetőzik, hogy még hat keresztényt megölet a zsidókért! Én — írja Nyáry uram — kérttem a basát, hogy ne miveljen ilyen kegyetlen-séget. Rajta leszek, hogy az elfogott zsidókat elbocsássák.

A Ruebernél lévő zsidó ügyében — jelenti Nyáry — a szultántól már parancs jött a budai basához! Baj lesz ebből!¹ A zsidók különben hajlandók Rueber rabjáért kétszáz keresztény rabot adni, már t. i. olyan 40—50 talléros rabot!

Eszerint Rueber zsidója is megért tizezer tallért! Tehát bizonyos, hogy annak is nagyon gazdagnak kellett lennie. Nem csoda hát, hogy a budai basa annyira kardoskodott érte.

¹ U. o. Nyáry jelentése Ernő kir. herceghez kelet nélkül.

Petheő János uram esete

Kemény idők kemény embereket szülnek. A tizenhatodik század örökös háborúi, meg nem szűnő veszedelmei az emberek szívét kőnébbé tették. Még a halállal is játszottak s jámbor eleink szebben és könnyebben meghalni sohasem tudtak, mint a 16. században. Olyan időket éltek akkor, hogy senki sem tudta, mire kell másnap virradnia, s mivelhogy Isten csak a más adta, a holnapot meg ígérte, jámbor eleink legalább ezt a más igyekeztek kedvükre eltölteni. És nagy vigan lakoztak és ittak sokat és sokszor; mert úgy hitték, hogy a harcra a tüzet, a multra a feledést a borban találják; azt tartották, hogy a bor a szívüket megújítja, bánatukat enyhíti, gondjaikat kisebbiti.

A nagy viganlakozás és az örökös ivás okait a külföldiek nem értették. Ők csak azt látták, hogy a mieink akkor is mulatnak, amikor az ország nem különben maradott, mint az igen megszedett szőlő. És ökigyeelmük világgá bocsátották, hogy Magyarország vig mulatozás közt vész el. Hogy valaki bánatában, kétségbeesésében is mulathasson, azt persze a külföldi utazók nem sejtették, vagy talán nem is értették. Pedig hát az ilyen mulatozás a 16. században napirnden volt.

Egyébként meglehet, hogy eleink akkor is nagyokat isznak vala, ha a hazát veszedelem egyáltalán nem fenyegeti; mivelhogy a 16. század-

ban az ivás a legelterjedtebb nyavalya volt, ami nemcsak a mieinket, de más nemzetek fiait is igen-igen elfogta s még az udvaroknál is nagyon elterjedt volt. Elég bizonyosság erre, hogy a 16. század legderekasabb magyar ivói épp a bécsi udvarnál nevedtek s ott tanulták meg e mesterséget. Hogy többet ne említsünk, itt a bécsi udvar körében apródoskodott Kamariay Tamás és Petheő János is, akik a borszeretők és a borivók táborában valóságos kiskirályok voltak. Kamariay uramról írják például 1546-ban a nádorispánnak, hogy »igen kérkedik, s azt mondja, hogy *deákok között jó deák, vitézek között jó vitéz és király tanácsa és deliák között jó delia (dalia) és részegek között jó részeges!*« Ezt hallják a Báthory vitézei és vendégre hívják és Kamariayt ott annyira elrészegítik, hogy nem állhat lábán és aztán Báthory meghagyta, hogy lefektessék. És lefektetik. Aztán az ebek nyalták a képit és azt mondta: *lassan beretválj, Lőrinc, mert hogy borbélyjának Lőrinc neve volt!*

Gersei Petheő János uramról azt tanítja a történet, hogy ökigyelme szentelt vitéz, főpohárnok, kamarás, tanácsos, kassai, komáromi, sopronyi főkapitány, főispán stb. volt. Hogy ő is az udvarnál nevedett, egyik levelében maga mondja el, irván imigyen jómagáról: »az ki születésétől fogva mind éltig feles nép között és fejedelmek udvarában nőtt föl és megszokta az idestova járást«. Petheő János, amint tudjuk, kiváló katona és bátor vitéz volt. Nevéhez sok jeles hadi tett és viadal fűződik. De azért kifogást mégis találtak ellene. Így például 1558-ban Bécsben rossz néven vették tőle, hogy a szerencsi viadalban a Szapolyai pártján lévő magyarokat nem verette mind agyon. Ökigyelme erre imigyen felelt: »én nem szent voltam, hogy egy számár álla csontjával én magam mind meg-

ölhettem volna az ellenséget!« Ha odafönt a magyarok ellen zugolódtak, ő meg itthon a német katonákat ostorozta, akik szerint mihelyt ellenséget látnak, menten mennek, mivelhogy a futást már megszokták. Még az udvar ellen is talált kifogást. A főhercegek és a hercegek — írja — a birodalmi gyűlésen a török ellen indítandó hadak helyett menyegzők szerzésével töltik az időt!

De nem akarunk Petheő uram hadi és politikai pályafutásával foglalkozni, ámbár méltó volna ezen a téren is megismerkednünk vele. Ezuttal csak borközi dolgaira vetünk néhány szót. Petheő uram nemcsak a harcmezőn, hanem az italharcban is páratlannak tartotta magát. És pedig nem ok nélkül. Az egykoru levelek szerint ugyanis inni ugyan sokszor ivott, de részegnek őt soha senki sem látta, mivelhogy erősebb volt a legerősebb óbournál is. Mint minden ember, úgy Petheő uram is más ember volt borittában és ismét más józan korában. Petheő uramról a családi levelezések emlékül azt hagyták, hogy borittában veszekedett, mint egy házas asszony és káromkodott, mint a németfogta huszár. Ezen tulajdonságai miatt mint ivó cimborát igen veszedelmesnek tartották. Hogy nem ok nélkül támadt veszett hire, könnyen megbizonyíthatjuk. 1558-ban Petheő János házánál nagyobb társaság mulatott, azaz hogy ivott. Ott volt a többi között Császár Miklós is, akivel Petheő borittában összeveszett, s gyalázatos cimekkel illette. Császár Miklós erre Petheő házáat elhagyta, de az ajtóban feléje kiáltott: *»ha nem eb az anyád, utánam jösz!«* Petheő meggondolja a dolgot és másnap tizenkét lóval utána megy. Nyéken a mezőben eléri Császár Miklóst s így kiált rá: *»bestye kurafi, tudod-e mit mondtál? Azért hát eljöttem, meghalsz, bestye!«* Szegény Császár Miklós sza-

bódott erősen, mint ki a haláltól megijedt. »Hagyj békét, jó János uram, — szóla Petheőnek — mert a te részeged voltam és nem tudom, mit szoltam!« A mentegetőzés mitsem használt. Petheő Császár Miklóst letérdeltette és megesküdtette, hogy Sopronba jön és ott az urak meg a szolgák előtt kijelenti: »valamit Petheő Jánosra szolt, ebül, bestyéül és kurafiául hazudott benne«. Sopronban a polgárok közbenjártak Császár uramért, hogy olyan szidalmasul és rutul meg ne szégyenítsék őt, de hiába volt minden. Császárnak Petheő Jánost mégis úgy kellett megkövetnie.

Az ilyen esetek Petheő János asztalánál gyakran megesetek. Épp azért ökgigyelmének józan korában gyakran fájt a feje; mert a vérig sértett vendégek ha a bosszut rajta meg nem állhatták, legalább bajviadalra hitták ökgigyelmét. Ilyetén ügyes-bajos dolgainak aztán se szeri, se száma nem volt. A legnevezetesebbet közülök im itt adjuk.

Robles Menyhárt (Melchior Robles de Percyra), spanyol eredetű lovag és a szent Jakabrend vitéze a 16. század közepén hosszabb ideig katonáskodott Magyarországon. Honnét szakadt ökgigyelme hozzánk, nem tudjuk. Ez különben is mellékes. A fődolog az, hogy a magyar életet igen megszerette s félig-meddig magyarrá lett. Abban az időben ez nem is történetelt másképpen, ha valaki magyar huszárokat vezetett. És Robles Menyhárt rövid idei kassai kapitánysága után mindig száz huszárnak volt előljárója, vagyis hadnagya. Mint ilyen, a magyar nyelvvel és szokásokkal hamar elismerkedett. Az erdélyi fejedelem ellen indított hadban Petheő János főkapitány kardja alá került, akivel egy ideig jó barátságban élt és jókat iddógált. Tanuság erre Petheő János levelezése. Öki-

gyelme ugyanis Robles Menyhártról többször megemlékezik és szolgálatait dicsérettel emlegeti. Így 1558 január 22-én a többi közt így irt a nádorispánnak: »mindez dologért im Roblest küldtem fel őfelségéhez, azmit meg nem irtam, azt ő megmondhatja te kegyelmednek minden dolgot mint volt, mert ott volt mindenben (a harcmezőn) és mindent tud és bizony emberül is szolgált őfelségének, kit mástól jobban megérthet te kegyelmed«. ¹

A jó viszony azonban köztük nem sokáig tartott s nem is tarthatott; mivel Petheő uram nyelve borittában olyan volt, mint a boszniai kasza, amiről eleink azt tartották, hogy mindenfelé vág. Hol és mi módon sértette meg Roblest, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy egymástól halálos gyűlölettel váltak el.

Történt azonban, hogy az 1563. évi pozsonyi királyi koronázatra mind Petheőnek, mind Robles Menyhártnak fel kellett mennie. Akkor Petheő János már igen nagy ur volt és egyebek között a megkoronázandó királynak barátságával is dicsekedett. Ilyen hatalmas urral szemben Robles persze hasztalanul kereste az igazát. Talán nem is kereste; mert mint hevesvérű délvidéki ember, a bosszut az igazságnál többre becsülte, s így azon mesterkedett, hogy utat és módot leljen a Petheővel való számadásra. A sors kedvezett neki. Szeptember 18-án Petheő János Oláh Miklós érsek házába ment, ahol a rendek a királyi előterjesztések felett tanácskoztak. Petheő kissé korábban és egyedül távozott az érsek házából. Amint az utcán fegyvertelenül hazafelé lovagolt, Robles és kísérlője hátulról reá támadtak. Robles furkósbottal fültövön sujtotta Petheőt, felbérelt társa pedig puskával lőtt reá. Petheő két súlyos sebet

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.

kapott s vére bőségesen ömlött.¹ Ezzel talán nem sokat törődött volna, de mód felett bántotta őt a rajta esett gyalázat. Maguk a rendek is felzúdulnak a gaztett hallatára és elégtételt követeltek. Robles Menyhárttal azonban mitsem tehettek, mivel ökigyelme az orvtámadás után felbérelt társával együtt elvágatott s Madridig meg sem állt.

A rendeknek és Petheőnek panaszára az ügyet maga a király vette kezébe. Az 1563. év november 2-án császári heroldok járták be a főbb városok utcáit és dob- meg trombitaszóval hirdették ki a császári idézőlevelet, ami a Robles támadását töviről-hegyire megmagyarázta. »Robles Menyhárt! — mondá benne a király — te Petheő Jánost gonoszul, istentelenül, orvul és gyilkos módon támadtad.² Ilyen gázságot mi sem tűrhetünk. Petheő az ő becsülete védelmére megteszi, amit tennie kell. Három hó alatt tehát jelenj meg előttünk, hogy az ügyet elintézhessük. Szabad menedéklevelet állittatunk ki számodra.«³

Az idézésről Robles is tudomást vett, de eszébe sem jutott megjelenni. Maga helyett leveleket küldözgetett I. Ferdinándhoz s minden módon tisztázni akarta magát.⁴

A három hó elteltével a heroldok trombi-

¹ Cs. és k. állami levélt. Hung. Ferdinánd király nyomtatott patense (1564 április 10) mondja el e gyalázatos támadás részleteit.

² »Te, ea quae superius dicta sunt contra ipsum Joannem Petheő non bene, sed male, indebite, improbe et sicario modo patrasse.«

³ Cs. és kir. állami levéltár. Hung.

⁴ U. o. Copia d'una lettera de M. de Robles alla Mta Caes. 1564 juni 27. Ezt Madridból írta. Az előző évben, 1563 november 12-én kelt levelét Da Pheleppi-villából írta.

tái újra megszólaltak, de Robles sehol sem mutatkozott. A dolog harmadszor is megismétlődött, de megint csak Petheő János jelent meg, hogy Roblest vádolja.

Az 1564. március 4-én Petheő János elkeseredésében Miksa cseh királyhoz fordult, s őt a mindenható Isten szerelmére kérte, hogy a gyalázat bilincseiből szabadítsa őt ki, mert emberre nézve ennél gyászosabb és súlyosabb dolog nem képzelhető. Három ízben elhalasztották már az ügyében való döntést. Ez az ő nagy sérelmére vagy on.¹

Miksa király hajlott Petheő kérésére. Március 10-én őfelsége már meghagyta az udvari tanácsosoknak, hogy alaposan megvizsgálván Petheő ügyét, szolgáltatassák ki az igazságot.²

Ezenkívül — most már negyedizben — újra megidézttette Roblest. A császári heroldok újra bejárták a nagyobb városokat s trombitaszóval kihirdették, hogy Robles három hó alatt köteles őfelsége előtt megjelenni.³

Robles még erre az idézőlevélre sem jelent meg. Így állván a dolog, őfelsége 1564 július 24-én döntött az ügyben. Petheő teljesen tisztázván magát, újra szabad bejárást nyert a királyi udvarba. Robles részére pedig még egy utolsó határidő tűzetett ki a megjelenésre.⁴

Mivel Robles ezuttal sem mutatta magát, november 13-án felségsértés és hűtlenség bűné-

¹ Ob amorem dei omnipotentis — írja Petheő — obque memoriam foelicissimae et augustissimae coronationis suae dignetur mihi subvenire meque ex his compedibus, quibus nihil in humanis tristius et maius accidere potuit, eripere.« (Miksa királyhoz.)

² Decretum ad praesidem et consiliarios aulicos in causa C. Melchioris Robles. (Állami levélt. Hung.)

³ U. o. 1564 március 17.

U. o. Interloquutoria in causa Robles.

ben találták őt vétkesnek. Az ítéletet nyomtatott patensben is kiadták.¹

Petheő ekkor arra kérte öfelségét, hogy ezt az ítéletet a császári heroldokkal hirdettesse ki Pozsonyban, Prágában, Komáromban, Győrött, Gyulán, Egerben, Kassán, Szigetvárott és Szlavóniában. A spanyol királynak és a többi uralkodónak pedig küldesse meg az ítéletet.²

Petheőnek e kérését teljesítették. Ugy látszik, akkor Roblesnek a fülébe is eljutott elítéltetésének hire, mert életjelt adott magáról; sőt tán meg is jelent Magyarországon. Petheő János ugyanis 1564-ben azt írta volt egyik levelében, hogy Boldogasszony napján fog bajt vivni az ő halálos ellenségével! És erre a nagy napra, az ő tisztességének napjára, barátait is mind meghívja. Arról azonban mitsem ír, megtörtént-e s miként a bajviadal, s vajjon Robles volt-e, akivel vivni készült?

Bár Petheő János az udvarnál nevedezett s bár szabad bejárása volt az udvarba, mégsem bíztak benne. Magyar volt az istenadta, tehát kancsal szemmel nézték őt az udvarnál. Komáromi főkapitány lévén, e kényes és magas tisztségből is igyekeztek őt kiturni. Mivel egyszerűen elbocsátani nem merték őt, tehát német főkapitányt helyeztek a várba és őt meghagyták városi kapitánynak. Erről a szomorú ügyről írja Bocskay György Nádasdy Tamásnének: »Öfelsége Komáromba Petheő János mellé egy németet vetett, kinek neve Kielman. Ezt a dolgot Petheő János nagy kisebbségnek tulajdonítja magának. Mely dolgról panaszképpen nagy levelet írt az magyar

¹ U. o. november 23.

² 1564 november 23. »Mig a lélek bennem tart — írja Petheő — s mig a vérem lüktet, el nem feledem felséged kegyelmét.«

tanácsuraknak, ki majd három árkuson vagyon. Könyörög, hogy ne hagyják, hanem öfölségénél törekedjenek, hogy öfölsége ilyen kisebbséget ne miveljen rajta; mert öfölségének tisztességül szolgált volna. Mely dologban az urak az váradi pispeket választák és engemet öfölségéhez. Öfölsége ilyen választ tett: mivelhogy Petheő Jánosnak régen tudtára volna az, hogy az várbéli kapitány más lenne, azaz Kielman; mert az Petheő transzaktiójában csak az vagyon, hogy ü csak városbéli kapitány, az mint megtetszik az instrukcióban«.

Ez a királyi válasz egyáltalán nem felelt meg a valóságnak; mert Petheőt komáromi főkapitánynak nevezték ki s a várban lévő német katonaság is az ő kardja alá tartozott.

Petheő volt az utolsó magyar főkapitány Komáromban. E fontos várat magyar emberre többé nem bízták. Az országgyűléseken is hiába követelték a karok és a rendek, hogy magyar kapitányt nevezzen ki öfelsége Komáromba. Állandóan idegenekre — még pedig igen gyarló emberekre -- bízta a várat öfelsége.

A régi bánáti bálók

XVIII.

A RÉGI BÁNÁTI BÁLOK

A régi bánati bálók

Három királyok napja után dobszó és trombitaharsogás hangzott végig Temesvár utcáin. A nyilvános bálók császári kiváltságos bérlője járta meg embereivel az utcákat, tudtára adván mindenkinek, hogy öfelsége kegyes engedelméből megkezdődnek immár a *tartományi nyilvános bálók*. Aki tehát derék örömet akar magának szerezni, akassza a szögre gondjait s estére kelve siessen a város palotaházába; sereggel árulják s kínálják ott magukat a sokféle vigságok. Kiki lábán álltáig ehetik; a táncokat módjával rophatja; a hatlapu jószágot (kockát) kényére forgathatja.

Nem hiába verték hangos dobra e csábító szókat. Szájról-szájra, fülről-fülre hordozta azokat a hír szele. Másról sem esett hamarjában szó, mint a bálokról. Hogyisne! hisz a hétéves háboru kitörése óta még zárt társaságokban is tilos volt a tánc; elnémult a zene mindenütt s ürességtől tátongtak a vendégházak. Tüzelője mellett otthon busulhatott mindenki, gázolván a zavaros gondokban. Mert ha »a kemény státutumok ellenére, öfelsége bosszuságára s a burger-ság gyalázatára«, táncra, mulatásra vetemedett, minden irgalmasság nélkül a sötét tömlőcbe vették; sőt ismétlődés esetén 12 pálcával keményen megcsapták.¹

¹ Városaink statutumai sokszor ismétlik e rendeletet.

Az udvari kamara azonban végre valahára irgalomra lágyult, s öfelsége egyenes meghagyására kiadta a rendeletet a bécsi bálkomisszáriusoknak, hogy a betiltott tartományi bálakat léptessék ismét életbe. Mivel a temesi bánság is a birodalom tizenkét tartománya közé tartozott, tehát annak fővárosában. Temesváron is kihirdették a bálkomisszáriusok rendeletét.

A kegyes kamara — hogy saját szavaival éljünk — az egészségtelen éghajlat sujtotta bánáti lakók felvidámitására, s a sanyaruság terhe alatt nyögő adózók gyönyörködtetésére engedélyezte a bálokat. A jó bánátiak egy száraz mondasra elhitték neki ezt! Pedig hát a tartományi báloknak nem egészen a felvidámitás volt a céljuk!

Mivel minden tartományban csak a főváros számára adtak engedelmet bállok tartására, természetesen, hogy minden mulatni vágyó oda tódult. Ahol sok ember gyűl össze, ott némi jövedelemre is lehet szert tenni — gondolta a kamara. S nyilvános árverésen, csinos összegért bérbeadta a báltartás kizárólagos jogát. Temesváron *Drághi Döme* vette bérbe ezt a furcsa jogot.¹

Nehogy neve után valaki magyar embernek gondolja! Táncmesterségre akkor még nem vállalkozott magyar ember. *Drághi* uram beköltözött olasz katonai családból származott. Egyik előde, *Drághi István* az udvar részéről országos követségben foglalatoskodott Budán. Saját vallomása szerint ez utjában megtámadták őt az átkozott kurucok s ő oroszlán módjára megharcolt velük. Valószínűbb, hogy nyul módjára a hamarját futotta, mert hisz a kamarától kétezer forintot

¹ Az eredeti szerződés a Közös pénzügyi levéltárban található.

követelt annak fejében, hogy a kurucok elfogták s mindenéből kifosztották.

A jó Drághi István az örökkévalóság tengerébe pottyant, anélkül, hogy a kamarától csak egy fillért is látott volna. Érdemeit azonban eléggé méltatták, mert utódai könnyen hivatalhoz jutottak. Drághi Döme is nagyapai követelése révén kapta meg a bánáti tartományi bálók bérletét. Szép hivatalszámba ment az! Viselője tekintélyes személy volt a bánáti világ szeme előtt s a hír szele hordozta szárnyain a Drághi nevet.

Drághi uram a bérlet fejében megkapta a temesvári városház gyűléstermét, azonkívül két szobát és konyhát. Itt volt az ő hadiszállása s itt folytak le a bánáti bálók a bécsi bálkomisszáriusok előirta szabályok szerint. Három királyok napja után kezdődtek a bálók s hetenkint háromszor, hétfőn, kedden és szerdán tartattak. Este hétkor kezdődtek s reggel három óráig tartottak. Február hónaptól kezdve azonban reggel öt óráig szabad volt a tánc. Farsang utolsó napján, hushagyókedden csak éjjel tizenkét óráig engedték meg a mulatást. Aztán kezdődött a böjttel adózás és a hamvazás.

A bálók rendesen vacsorával voltak összekötve. Ilyen esetben a belépésért 1 forint 8 krajcárt kellett fizetni. Ha nem tálaltak vacsorát, 34 vasával vesztegették a belépő билетákat. Hogy a bálbérlo jó és elegendő italt adjon s hogy a megkívánt ételfogások meglegyenek, minden bál előtt *polizei commissio* vizsgálta meg Drághi uram konyháját. S jaj volt neki, ha minőség vagy mennyiség dolgában kifogásolnivalót találtak.

A bálokat és a báli rendet a bérlőnek ki kellett dobolnia. Megesvén a dobolás és a trombitálás, a bérlo a városházára sietett, hogy a szükséges intézkedéseket megtegye. Kiterítvén

az est sátorát, megelevenedett a városháza tája. A kivilágított termekből harsogó zene, dobverés hangzott ki, s csalogatta a vendégeket.

Bent a termekben megszűnt minden társadalmi különbség; egy renden tartották az urat a paraszttal, a főtisztet a legkisebb iparossal. Minden embernek joga volt a bálban megjelenni s mulatni, ahogy kedve tartotta. Azaz mégsem. A báli szabályok szerint az inasoknak livrében, s a szolgálóknak bubos főköttőben nem volt szabad belépniök; de ha fölcserélték e ruhadarabokat, ők is bemehettek. Pompára, pipeskedésre vagy kendőzködő mázolásra tehát nem volt szükség.

Bár a legkülönbféle rangu, állásu emberek vegyültek össze, ez a körülmény éppen nem vált a bálók kárára. A bálbérlnőnek a bécsi bálkommiszáriusokhoz benyújtott hivatalos jelentése szerint a bánáti bálokban igen jól mulattak, nevettek, kacagtak s tréfákat forgattak. A fiatalság frissen forgolódott a divatos német táncokban, majd apróléppel, majd szélvészkeént keringve. Az öregebbek pipaszó mellett a korsó fenekére nézegettek, vagy a kártyát és kockát forgatták.

Hogy az illendőség határait senki át ne lépje, muskatéros katonák állottak a nagy teremben isterázsát, s mint a duhajoknak s az izgágáknak seprűi, rendre kihajigálták a borosokat és a szemteleneket. Aki nagyban merészelt kártyázni, azt minden szó nélkül a tömlöcbe hurcolták.

Mikor elérkezett a záróra, sietve kellett mindenkinek távoznia, mert a tovább ott időzőt »módi szerint« kiigazították. Azonkívül a záróra meg nem tartása miatt a tartományi bálók császári kiváltságos bérlnőjét 100 arannyal sujtották. Ilyen esetek azonban nem igen fordultak elő. A jó bánáti svábok a tilalmasra nem indultak, s ha

egyet-kettőt botlottak is az udvariasságban, azt elnézték nekik.

Ilyen módon folytak a bánáti bálók. A közönség meg lévén velük elégedve, sűrűn látogatta. A bálbérlő megértvén, miként kell a jó emberek zsebéből kifütyyenteni a pénzt, napról-napra gyarapodott. 1773-ban már keveselték a farsangi bálokat s azért folyamodtak az udvari kamarához, hogy föltámadás után *husvét*i bálakat is tarthassanak. A kegyes kamara ezt is megengedte; de ugyanez alkalommal olyan ujításokat rendelt el, hogy ugy a bálbérlőt, mint a közönséget maga ellen zuditotta.

Az ugynevezett *aufslágot* eddig csak a marhaus fontjára vetette ki az udvari kamara, 1773-tól kezdve azonban a bánáti bálakat is részesítette ebben a szerencsében. Ez évben ugyanis a bánáti népiskolai alap javára minden báli belépőjegyre 10 krajcár *aufschlág*ot vetett ki. Nagy volt az elégületlenség e szokatlan áremelkedésre: szidták a kamarát, mint a bokrot s követelték az *aufschlág* eltörlését. Az elégületlenek élére Drághi uram, a bálók bérlője állott s ugyancsak alaposan lecsépülte a kamarát. Vége van neki, írja folyamodványában, de vége van a báloknak is. Ilyen méregdrága bálók csak a kamara számára, nem pedig a bánáti svábok számára valók! De nemcsak ő, hanem a kincstár is keserves kárát fogja ennek vallani! Azért ha a kamara nem óhajtja a bálók romlását, szüntesse be az *aufschlág*ot.¹

A kamara megfenyegette Drághi uramat, hogy ezentul jobban vigyázzon csuszamó nyelvére s meghagyta az *aufschlág*ot. 1773-ban tiz bál után 250 frt 10 kr. gyűlt be abból az iskola-alap javára.

¹ U. o. Hungarica 1773.

Az aufschlágnál nagyobb bajt okozott az 1773-iki új báli rend. Eszerint a bálokban ezután csak *álarcban* volt szabad megjelenni. Mindenki *tiszteletreméltó maskarának* köteles öltözni. Az emberi forma eltorzítása, a harlequin-nek, a denevérenek s a különféle állati alakoknak való öltözés, továbbá a papi ruhák viselése és fegyverek hordozása szigorúan tilos. Az álarcokat csak a bálteremben szabad föltenni. Aki az utcán álarcban jár, azt tömlöcbe kísérik, mivel csak az erdőket kóborló haramiák és a latorságra vetemedő zsiványok járnak álarcokban. A bálteremben az álarcokat bármikor szabad letenni vagy fölvenni, de a távozáskor már a lépcsőházban levegye mindenki, különben a tömlöc fenekére jut. Aki tiltott ruhában vagy csuf álarcokban jelenik meg, azt a muskatérosok minden szó nélkül kidobják. Orditozás az utcákon tilos!

E szigorú utasítások éppen nem rontották a bálók sikerét. A *general kommando* hivatalos jelentése szerint oly vigság, pajzánság és elevenség uralkodott a bálokban, hogy a *katonai dekorum* szinte pellengérre volt állítva!¹

Ami másnak örömet szerzett, a katonáéknak nem tetszett. Elhitették magukkal, hogy az újmódi bálók, a bálokban uralkodó vig állapot és öröm sértik az ő méltóságukat. A temesvári katonai parancsnokság tehát megindította a hajsztát az álarcos bálók ellen. Először csak azt követelte, hogy álarc nélkül, oldalfegyverrel is megjelenhessenek a bálokon. Mikor ez a kívánságuk nem teljesült, megbontották a bálók egységét. Kimondották ugyanis, hogy ők ezentul külön *distingvált katonai bálokat* adnak 34 krajcárnyi belépődíjjal s ide csak a művelt, megfelelő állású személyeket bocsátják be.

¹ U. o. a General Kommando jelentése. 1773.

A »tartományi adminisztráció« tiltakozott a katonatisztek terve ellen. Itt — írja öfelségének — eddig nem ismerték a társadalmi különbséget a bálokban, katona és polgár, ur és paraszt egyformán jól érezte magát a nyilvános bálokban. Most azonban a katonai merevség és hajthatatlanság tönkreteszi a multságokat s a multságokkal együtt a bálbérlet is. Az oldal-fegyver viselését lehetetlen megengedni; minden művelt államban leteszik azt a multságokban. Azt azonban talán ki lehetne vinni, hogy a katonák álarc nélkül is megjelenhessenek. Ha pedig ez lehetetlen, úgy minden hétfőn és szerdán legyen *distingvált*, 34 krajcáros katonai bál vacsora nélkül s minden kedden polgári bál 1 frt 8 kr. belépődijjal és vacsorával. Így meg lesz mentve a katonai dekórum s a tisztek a maguk ruhájában ugrálhatnak saját báljaikban.

Mondanunk sem kell, hogy a katonák kívánsága teljesült. Ezzel aztán vége volt a régi polgári bálnak s a közös vigságnak. A bálbérlet termei kongtak az ürességtől. Folyton fogyott a közönség s Drághi uram szeméből öreg csöpek hullottak, mikor a régi szép napokra gondolt.

Szelepcsényi György a portán

XIX.

SZELEPCSÉNYI GYÖRGY A PORTÁN

Szelepcsényi György a portán

Szelepcsényi György érsek nem azon történeti alakok közül való, akikkel az ember szeretettel foglalkozhatik. Hiszen a nevét még ma is kelletlenül emlegetik, a működését ma is átkosnak mondják. De mi mégis azt tartjuk, hogy a vele való foglalkozás nagyon is tanulságos, mert ha működésével elidegenítette is magát mitőlünk, azért a századának és a nemzetének fia maradt, s így szereplése azon kor minden dolgára érdekes világot vet. Különben is a szenvedélyek harca, a drámai cselekmények összeközlése, a jónak és a rossznak, a szeretetnek és a gyűlöletnek küzdelme lélektani szempontból is mindig érdekes. Szelepcsényi élete pedig az ilyenekkel nagyon is bőves. Aztán ökgigyelme nem is volt mindig olyan, aminőnek a történet őt ma ismeri. Az idők és a viszonyok változása ugyanis az ő jellemén és gondolkodásán is nagyot változtatott. Volt idő, mikor lelkes magyarnak, embertársait szerető türelmes embernek vallotta magát s szívesen dolgozott nemzete javára. Ő maga írja egyik korai levelében Rákóczi György fejedelemnek, hogy őt rákóczistának tartják s emiatt sokan követ vetnek reá. De ő békével szenved a lykesmit, mert *igaz magyar vérnek tartván magát, ennek a kevés maroknyi szép magyarságnak romlását kesergi a szíve*. Volt idő, mikor Szelepcsényi még a protestánsoknak is kedvébe erőlködött lenni. Örült, ha a protestáns

urakkal barátságot köthetett. Hiszen még a buzgó Lórántffy Zsuzsannával is szeretetreméltó hangon levelezgetett, s akadt más is, akitől meg nem vonta magát, ha a szolgálatját kereste. Vidám és borkedvelő ember lévén, kereste a társaságot s borittában és józan korában egyaránt jeles tréfáju és bőven beszédes embernek mutatta magát. Udvari összeköttetésével, nyájas modorával és szolgálatkészségével sok jó embert is szerzett, s úgy élte derekán bizony még a népszerűségből is bőven jutott neki. Kitünő gazda volt. Nagy öröme telt a mezei gazdálkodás minden ágában. Majorjai, kertjei, halastavai messze földön elhíresedtek; ménesei és gulyái párjukat ritkitották. Mindent megszerzett, aminek a gazdaság terén hasznát remélhette; még a hazai sertésfajok is mind feltalálhatók voltak majorjaiban. Ez utóbbiakról ő maga írja: »minden majoromban különféle szőrüeket adok; az szőkéket más majoromban, az bontákat másban és az tarkákat, avagy babosakat s feketéket is másban. Hadd legyen ilyen majorságom is különféle«.¹ Virágzó gazdasága nemcsak az örömet, de a jövedelmét is növelte. Volt mit másoknak is adnia, s ő szívesen segített a szenvedőkön és szívesen áldozott nemesebb célokra. Nem csoda hát, hogy sok szegénynek a szeme nézett reá! Ugy szegrőlvégre maga is a szegénység jóakarójának tartá magát.

Sok jó tulajdonsága mellett rossz is bőven akadt benne. Ez utóbbiak különösen agg korában vesznek rajta erőt. A jellemzilárdság amugy sem volt erős oldala, s élte alkonyán egyenest álnoknak és kétszinűnek mutatja magát. Az udvar előtt alázatos és meghunyászkodó, a saját

¹ Körmendi levéltár. Missiles. Batthyány Ádám-nak írja ezt.

nemzetével szemben felfuvalkodott. A régi nyíltság helyett az alattomoság ver fészket a szívében; — ez pedig, mint tudjuk — merő antagonista az erőnek. A bécsi abszolutizmus bábjaává lesz és segít bilincseket forrasztani a lelkiismereti szabadság megnyögözésére. Nem látja, nem érzi, hogy ő a nemzetének csufjává lett, akit a bécsi politika csak arra használt, hogy »ebet ebbel marasson«! Gyűlölettel üldözi, akiket előbb magasztalt. Gyanakvó lesz mindenkivel szemben; titkolgatja igazi érzéseit, s csak részegségében árulja el, mi lakozik igazán a szívében. Mind e változás sok bajt s még több gyűlöletet szerzett neki. Bár mindenki tudta, hogy ökgigyelme — mint kovács kezében a fogó — csak vak eszköz a bécsi udvar kezén, azért mégis mindennek a nyelvére esett. Nemcsak az üldözött protestánsok üvöltöttek reá, hanem a jobbérzésű katolikusok is lator-elméjü embernek, nemzete ellenségének kiáltották ki őt. Szóval Szelepcsényi, mire haja őszbe elegyedett, teljesen elvesztette nemzete becsülését. Azaz, hogy búval és gonddal gyalázatot vásárolt magának.

Férfikora delén, mikor még senki sem sejté, áldás, avagy átok kíséri-e működését, a királynak és az ország rendjeinek bizalma sok fontos és életbevágó politikai ügy elintézésével tüntette őt ki. Mestere lévén az ékesszólásnak s a nyelvekhez is tudván, diplomáciai küldetés is gyakran érte őt. A követjárás akkor nálunk mindennapi dolog volt, hiszen a hódoltság ügyei, aztán az erdélyi viszonyok folytonos tárgyalást kívántak. A követek tehát jöttek és mentek. Szelepcsényinek is bőven kijutott a követjárásból. Mint rendkívüli követ a fényes portán három ízben is megfordult; azonkívül Budán is több ízben járt ilyen minőségben. Ha valami fényes eredmény nem is járt küldetése nyomában, azért te-

hetsége szerint igyekezett a személyéhez fűzött várakozásnak megfelelni. Gyors emelkedése mutatja, hogy enemü érdemét a legfelsőbb helyen is kellően méltányolták.

A portai követség abban a zavaros időben nemcsak fontos politikai küldetés, de egyuttal veszedelmes vállalkozás is volt. A hosszú ut ezernyi bajától megválva, Konstantinápolyban nem egyszer tömlöc várt a követeinkre. Nem sokat használt nekik itt a pecsétes levél, mert a török, — mint a régi magyar közmondás tartja — amit a hidon fogadott, a szárazon meg nem állta. A hamis praktikáju basák könnyen találtak okot arra, hogy a követekkel kényükrekedvükre bánjanak. A következményektől meg nem igen tartottak.

Szelepcsényi mindezt nagyon jól tudta s így egyáltalán nem titkolta, hogy a portai követség nem az ő inyére való dolog. A jelentésében maga megírja, hogy az életét is féltette, de mint főhajtó jobbágy uralkodója intő szavára mégis megindult. Az útjának a célja volt egyrészt a békesség ügye, másrészt meg Schmidt Rudolf portai residens (követ) kicserélése. Schmidtnak eltávolítását a magyar rendek követelték, mert sok volt a rovásán. Izdenczy András rendkívüli követünket például az ő intrikái juttatták Konstantinápolyban tömlöcbe. Szelepcsényi tehát méltán tartott e veszedelmes embertől s joggal hitte, hogy az ő élete ellen is fenekedni fog.

Szelepcsényi portai követsége minden egyéb körülménytől eltekintve, közjogi és politikai szempontból is figyelemreméltó jelenség volt. Nem egyedül ment a portára, hanem magával vitte Greifenklau Sándort, az ujonnan kinevezett állandó portai követet is. Amig ez utóbbi az utasítását Bécsből kapta, addig Szelepcsényinek a

magyar rendek adtak külön írásbeli utasítást. Szelepcsényi tehát mint Magyarországnak külön követe indult Konstantinápolyba!

Miután az oltalomlevelet (a hattí serifet) kezébe kapta, 1643 március havában népes kísérettel együtt hajókon megindult. A bevett szokás szerint Esztergomban a bég ágyulövésekkel s zenével fogadta a követséget. Majd a szokásos mulatozás után három naszáddal és utnyító kísérekkel Budára vitette. Szelepcsényi Greifenklau Sándorral együtt március 16-án ért Budára.¹ Itt is zajos ünnepélyes fogadtatás várt reá. A budai basa (Musa) másnap fogadván a követséget, a királytól küldött ajándékokat igen jó néven vette. Greifenklau rezidens maga írja a jelentésében, hogy *Szelepcsényi kanonok igen ügyesen forgozódott a törökök között s a basa udvarnépével magyarul tárgyalt és beszélgetett!*

A követség március 28-án ért Belgrádba, ahol szintén barátságos és ünnepélyes fogadtatásban volt része. Innét kezdve lóháton és szekereken folytatták az utat. Április 23-án értek Konstantinápolyba. A nagyvezér 29-én fogadta először Szelepcsényit és Greifenklaut. A tárgyaláson jelen volt Szulfikár aga, ez a magyar renegát, akit Szelepcsényi már régen ismert s kivel meglehetősen jó viszonyban volt. Szulfikár aga segítségével a tárgyalás simán folyt le s a nagyvezér jóakarata jeléül kilenc drága kaftánt ajándékozott a követségnek. S mikor Szelepcsényi és társai szállásukra tértek, a nagyvezér huszonöt emberrel virágokat, mindenféle gyümölcsöt, bort és ételmet küldött nekik. Szulfikár aga a nagyvezér

¹ Jelentései a volt cs. és k. állami s udvari levéltár Turcica című gyűjteményében vannak.

megbízásából naponként meglátogatta Szelepcsényit s vele hosszasan tárgyalt.

Május 10-én (vasárnap reggel) a szultán fogadta a követséget. Szelepcsényi és társai ez alkalommal a nagyvezértől kapott kaftánokat öltötték magukra.

A szultán előtt Greifenklau beszélt. Ezt a beszédet Szelepcsényi halkán magyarul mondá el Szulfikár agának, aki viszont törökül tolmácsolta a szultánnak. Öfensége közömbösen s némán hallgatá a beszédet s csak hébe-korba billentett egyet a fejével. Ezzel aztán a fontos kihallgatás véget is ért. Most már csak a nagyvezérrel kellett Szelepcsényinek tárgyalnia a rezidens kicserélése és a fennforgó politikai ügyek dolgában. Az utolsó kihallgatása alkalmával azonban majdnem bajba került. Ökigyelme ugyanis látván, hogy a nagyvezér hamis praktikát forgat a fejében, körmönfont ravaszsággal igyekezett belőle a valóságot kicsalni. A nagyvezér azonban nem ment lépre, hanem tüztől gyulladt tekintettel fordult Szelepcsényi felé s üvöltve kiáltá: hitvány eb, mit kívánsz még tudni? Nem szimatoltál ki eleget? Még egyszer mondom, ha a királyod követet küld ide, mi is küldünk Bécsbe!

A nagyvezér e kifakadása oly sértő volt, hogy a jelenlévő dragomán nem is merte Szelepcsényinek szó szerint lefordítani. Ökigyelme csak később tudta meg, minő szó érte őt a fogadtatáson.

Szelepcsényi elvégezvén dolgát a portán, június 8-án Schmidt rezidenssel együtt utnak indult. Budáról lóháton Tatába, innét pedig Komáromba utazott. Utjáról szóbeli jelentést tett öfelségének.

A hosszú és kellemetlen ut fáradalmait még ki sem pihenhetette, mikor értesére adták, hogy rendkívüli követi minőségben újra Konstantinápolyba kell indulnia. A király 1643 október 1-én

1600 frtnyi utiköltséget utalványozván számára, meghagyta, hogy késedelem nélkül induljon, mert küldetésének célja semmi halasztást nem tűr.

Miután a királyi diploma elkészült s a szokásos módon vontaranyba takarva, aranyzsinórral átkötve Szelepcsényi kezébe került, a követség megindult. December 9-én ért Szelepcsényi és kísérete Konstantinápolyba. Ezuttal nagyon rosszkor jött. Magyarországból ugyanis az a hír érkezett a portára, hogy a mieink kilencszáz lovon való vitézzel megtámadták Esztergomot. Mivel a támadás békesség idején történt, Musztafa nagyvezér éktelen haragra lobbant. Bosszuját aztán az épp akkor megérkező Szelepcsényin tölté. Ahelyett, hogy követet megillető módon fogadtatta volna, még azt sem engedte meg neki, hogy Greifenklau rezidens házában szálljon meg. Ehelyett Musa budai basa üres palotájába vitette s ott őriztette őt. Másnap aztán fogadta. A hivatalos jelentések szerint Musztafa nagyvezért soha ily dühösnek és őriöngőnek nem látták. Vérbenforgó szemmel, durván támadt Szelepcsényire az esztergomi megszállás miatt. Hát ez nálatok frigy-tartás? — kiáltá. — Mit keressz itt? Öfelsége levelét hoztam — felelé Szelepcsényi — többnemű megbizással egyetemben. Nem kell nekem az irástok, — kiáltá a nagyvezér — jó lesz, ha összeszeded a sátorfádat s holnap elmész a fenébe! Szelepcsényi erre távozott s Greifenklau rezidens lakására ment. A nagyvezér azonban rögtön érte küldött s miután jól lehordta őt, Musa budai basa palotájába vitette s ott egy nyomorult szobába elzáratta. Ez alkalommal a nagyvezér az állandó rezidensnek (követnek), Greifenklau uramnak is megmondta, hogy menjen a pokolba, nincs itt semmi szükség rezidensre.

Eközben az elzárt Szelepcsényit meglátogatta Szulfikár aga, a nagyvezér bizalmasa és magyar

tolmácsa. Szelepcsényi csak most merte a királytól küldött ajándékokat előszedni. E szép ajándékok Musztafa nagyvezér haragját is elsimították. A dér-dur gazdából egyszerre nyájas és mosolygó háziur lett, aki szívesen fogadta Szelepcsényit. A békesség ügyében azonban Szelepcsényi mégsem boldogult, mert holmi pusztai ígéreteknél egyebet nem kapott, De ő ezzel is meg volt elégedve s örült, hogy ép bőrrel indulhatott hazafelé. Szegény Szelepcsényi, — írja Greifenklau rezidens — azt hiszi, mindent elvégzett, pedig a követségének az eredménye az a két majmoni (tengeri macska) és két karamáni (széles farku) birka, amiket magával vitt.

Ez bizony nem valami fényes eredmény! De hát nem Szelepcsényi volt az egyetlen portai követ, aki ily dib-dáb semmiséggel tért vissza a portáról! A sors különben neki is nem mindennapi elégtétellel szolgált. Musztafa nagyvezér ugyanis, aki miatt Szelepcsényinek annyi szégyent és bút kellett látnia, életével lakolt. Szelepcsényi épp az utra övezte fel magát, mikor a szultán Musztafa nagyvezér megfojtását elhatározta. Ünnepeles divánt tartott a vezérbasáival s mikor javában tanácskozott volt, hirtelen elkiáltá magát: »hol a hóhér? Jöjjön be és végezze a dolgát«. Musztafa tudván, hogy az ő halálos ítélete hangzott el, feltaszítván az előtte állókat, eszeveszetten rohant ki a tanácsteremből. Az udvaron lovára kapott s szélvészféleg vágatott a palotájába, ahol eltorlaszolta magát. A szultán testőrei és a hóhérok azonban nyomon követték őt s bezuzván az ajtót. Musztafa kereséséhez fogtak. A nagyvezér üldözői elől a háztetőre menekült s onnét az utcára ugrott. A szegény esés közben a fejét bezuzta s véres fővel szaladt tovább. Musa budai basa palotája felé menekült, ahová ökigyelme kevéssel előbb Szelepcsényit záratta

el. Épp a kapu előtt érték őt utól az üldözői. Körülfogták őt s felolvasták neki a szultán ítéletét. Musztafa darabokra tépte a szultán írását és öklével védte magát támadói ellen.

Az egyik katona erre csákányával a nagyvezér karjára sujtott, mire a hóhéroknak sikerült az istrángot a nyakába vetniök. Erre két oldalról vonni kezdték s ki hol érte, ott rugta és ütötte a fuldokló nagyvezért... Mindez az utcán nyilvánosan történt. Soha idáig nagyvezér ilyen módon és helyen nem végezte még az életét. Musztafa holttestét aztán elcipelték s bemutatták a szultánnak. Sirját és sírfömliratát már előre elkészítette volt Musztafa, s a szultáni rendeletre oda temették őt. Miután udvari személyzete nagy részét megfojtották, vagyonát is zsákmányra vették.

A megölt Musztafa Törökország egyik legnagyobb államférfia volt; éleseszű, komoly, ravasz, nagy tapasztalatu és szerencsés kezű férfi, aki hadi és politikai ügyekben ritka szerencsével és nagy sikerrel kormányozta az országot. Albániai születésű, keresztény anyától származott férfiú lévén, a kereszténység sok jóindulatot tapasztalt részéről. Épp emiatt a halála nagy csapás volt a Törökországban élő keresztényekre. A portai követ jelentése szerint a halálát a szultán anyjának és a háremhölgyeknek köszönhette. Ezek ugyanis rávették a szultánt, hogy az ő jelenlétükben kényszerítse a nagyvezért halálos ellenségének: Siliktár basának megkövetésére. És Musztafa nagyvezér kénytelen volt Siliktár basa előtt földre borulni és kezét megcsókolni. A furcsa jeleneten kacagott az egész háremvilág. A porig alázott Musztafa azonban bosszut forralt. Sikerült a janicsárokat fellázítani, akik aztán Siliktár basa fejére halált kiáltottak. A szultán azonban ügyet sem vetvén

a janicsároknak rezgelődésére, Musztafa nagyvezért fojtatta meg.

Szelepcsényi már kitette a lábát a törökök közül, mikor ez a dráma véget ért. Az 1644. év február 13-án már Budán tárgyalt Musa basával. Itt is igen hüvös választ kapott, úgy hogy az ég szerelmére kérte a basát, ne bocsássa el ilyen hideg szóval. Kárba vezett a könyörgése. A basa nem hajolt a kérő szóra. Emiatt Szelepcsényinek még ez év április havában újra Budára kellett mennie, hogy a békesség ügyében jobb választ csikarjon ki a basától. Ez félig-meddig sikerült is neki. A basa ugyanis a többi között ezt mondá Szelepcsényinek: »Boszniai vagy te is, én is; bosnyák őszinteséggel esküszöm neked, ha a portára követet küldetek, még mindent szépen rendbehozhattok!«

Szelepcsényi erről a budai utjáról hosszú jelentésben számolt el. Az udvar ezuttal nagyon meg volt vele elégedve: de maga Szelepcsényi már torkig volt a követjárással, s nem kért többé az efféle kitüntetésből.

Régi ujsághirek

A török világban ujságjaink ugyan nem voltak, de az emberek azért minden ujság után kapva kaptak. Hajszolták, hintegették a híreket. A kíváncsiság ösztökélte valamennyiüket s ki hogyan tudott, úgy szerzett híreket. Aztán menten tovább adta azokat. Nem hiába mondogatták, hogy szárnyon jár a hír, bizony eljutott az oda is, ahová a duvad nem talál, a keselyű szeme nem lát. Jó iramu lovakon száguldva vitték a leveleket s a levelek kézről-kézre jártak; a benők lévő hírek szájról-fülre szálltak. Aki e kor roppant levelezését lapozgatja, majd minden levélben olvashatja, hogy híreket kérnek s hírekkel szolgálnak. Mondanunk sem kell, hogy a leveleken kívül akadtak még hirhordozók is, akiknek mesterségük volt a hírek hintegetése. Róluk szól a régi magyar mondás: sok *temondádót forgatnak az emberek*. Róluk mondogatták azt is, hogy a hazugok regimentjében magas tiszt illeti őket. Mert hát nagyon is értették, mint kell a szót imide-amoda csigázniok, hogy mindenkinek a fülét megvizskettesse.

Az utazás a hódoltság korában sem volt ritka. Az emberek jártak és keltek. Még akinek dolga sem volt, fel-felrugaszzkodott a szomszédjához, hogy néhány pohár bor mellett megerezze fékét a beszédnek. A főbb közlekedési utak mentén fekvő kastélyaink ez időben népesebbek voltak a vendégfogadóknál is. S gazdáik

bizony nem panaszkodhattak, hogy a küszöbjük megmohosodik. A hős Forgách Simon írja 1587 április 6-án Pálffy Miklósnak: »Az lengyel határnál lakom. Mindenki nálam száll meg. Erdélyi ur, magyar meg lengyel vagy ismer, vagy nem ismer, engem el nem kerül. Igen reá szoktanak s költségem nem kevés megyen reá, gonoszakaróim pedig másra magyarázzák. De az emberség nem mutatja, hogy házamból valakit, afféle jövevényt kiverjek... Báthory Boldizsár lement Erdélybe. Ő is ide házamhoz jött volt s itt vetkezett le az olasz ruhából és magyar ruhába öltözött. Zsiga a fia is vele volt.«¹

Sok-sok olyan kastélyunk volt, mint Forgách Simoné s mikor a hideg melegre tért s a földet serkentgette a nap ereje, egyik vendég a másikat érte. Igaz, hogy a legtöbbje csak úgy ugorhati módra jött és sokáig nem mulatott, de azért hikkel jól megrakva távozott. S az ilyen találkozóhelyen összeszedett hírek csakhamar mindenfelé elterjedtek. S minél tovább szállt a hír, annál többet toldtak hozzá. A szunyogból aztán hamarosan elefánt lett. Az 1571. évben például Prágán felül nagy jégeső volt. Mire ennek híre a Dunáig ért, már azt irták, hogy olyan jégdarabok estek, »mint egy magyar süveg, egynéhány is még olyan, mint egy cipó, egynéhány pedig, mint egy lud hossza!« S a jámbor atyánkfia, aki ezt írta, szentül hitte, hogy a prágai kő-eső csakugyan ilyen volt. Hiszen jómaga jelenti, hogy egy szál kétsége sincs benne!

Különös jelenség, hogy minél badarabb, minél hihetetlenebb volt valamelyik hír, annál több hívője akadt. Az idők mivolta hozta magával, hogy az emberek a szertelenségeken kapkodtak. Az 1657. évben a pozsonyi katolikusok hirdették,

¹ Pálffy senioratus pozsonyi levéltára.

hogy látták az ördögöt, amint barátkámzsában, övig kihajolt a luteránus templom ablakából. Ez a badar hír mindenfelé hitelt talált. Bécsben külön ujságlapot nyomtattak a dologról s minden olvasó rajzban is láthatta az ördögöt. Pedig az ördög ur nem igen tekintgethetett ki a pozsonyi templom ablakából, mert erős vasrostély és külön receforma vasrács fődte a templom ablakait.

Ebben a korban az efféle hihetetlen hirt *gyermekhirnek mondották*. Egy sorban állt véle az ugynevezett *tót hir*, melyre szintén keveset adtak.¹ Mindenki félt az ugynevezett török hírektől, melyek százszerosan tulozva terjesztették a fenyegető veszedelmet. A török hirnél is rosszabbnak tartották a tatár hirt. Erről írja 1647-ben Sándor prédikátor Batthyány generálisnak: »Ez után ha valaki *tatár hirt* viszen az Rábán által, ajándékozza meg nagyságod az farát száz pálcával. Akkor meggondolja, ki szava után hazudjon.«

A szemmel látott, megbizható hirt *bizony hirnek* mondották. Ha az efféle hir felemelő, szivvidító vagy lelkesítő volt, *aranyhirnek* hívták. Az aranyhir olyan volt, mint a szinméz, mely maga szokta magát nyalatni. Hogy *cigányhir* is bőségesen akadt nálunk, mondanunk sem kell.² Hiszen nemcsak a cigányok hányogatták nálunk a sok kalafintát: hazug és nyalka emberek is akadtak, akik a pajkosak módja szerint vakon vitték vesz-

¹ 1568 április 22-én írják: »Thury György uram hire és Majthényi Lászlóé szinte olyan, mint az tóté, azki az bokorba száz farkast látott volt s végre egy sem volt.«

² Révay Mihály 1576 március 7-én levelet irván Batthyány Boldizsárnak, jelenti hogy hir szerint a lengyelek a törökkel féltőkben megegyenesedtek. Ez — *ugymond — zsidó hir*.

tére a könnyenhivőt. A cigányhírről mondogatták eleink, hogy a füstje nagyobb a pecsenyénél; s ösztövérvé lévén a pecsenye, igen kevés zsirja csepeg!

Amint látjuk, a különféle hírekben nem volt hiány. S akármilyen lett légyen is a hír, az emberek kapva kaptak rajta, még ha annyit sem értettek belőle, mint az égi dörgésből. A XVI. és a XVII. század levelei természetesen oly hírekkel szolgálnak, amik azon kor fiait lekötötték. A vallási villongások idején például majd mind efféle hírekkel találkozunk a levelekben.

Hadas időkben leginkább a háborus hírek járták. A politikai üldözések korában a nemzeti sérelmek és a szenvedések leírásai töltik be a leveleket. De akármilyen természetűek is ezek a hírek, mindig érdekesek s műveltség-történeti nézőpontból pedig igen gyakran fontosak is. Mutatóul szolgálunk egynehánnyal.

A vallási villongások korában írja Enyingi Török István Batthyánnak a következő nagyszombati hirt:

»Kegyelmednek azt irhatom, hogy az elmúlt vasárnap akart kardinális uram valami komédiát praesentáltatni, kinek nagy állásokat is csináltak vala deszkákból s az komédiának az vége az lett volna, hogy miképpen égették meg Luther Mártont az pokolban testestül-lelkestül. Valaki, az ispánja Luther Mártonnak, tudtára adta (a kardinálnak), hogy ha gondot nem visel magára, vasárnap megégetik. S még szombaton 12 órákört, mikor szinte ebédre sok vendégi jöttek volna kardinál uramnak, neki gyújtotta az kardinál konyháját s onnét a tűz az pap házában akadt és égett száz ház el. Gyermekek is égtek s asszony-emberek is... Az szegény régen meghalt Luther Mártonnak ugyan nem lehetett volna több és nagyobb öröme, a mennyi szomorúsága

az kárvallottaknak volt. Könyes szemmel siratták az égést...¹

Eszterházy Pálnak Pálffy Istvánhoz irt levelében olvassuk, hogy Wandár Máté Bujákban »az katolikusok szentegyházából az oltárt földig lerontotta, az benne való régi szentek relikviáit mind edényestől azt kert karójára föltette, mondván, hogy az pápisták Istenét karóra tette! Onnét levevén, az tűzben égette meg tulajdon maga akaratjából.«²

A Zrinyi-család véres tragédiája előtt a mura-köziek nagy félelemben voltak. Veszedelmes felhők tornyosultak föléljük s ők szegények istenkedtek és esedeztek, hogy innét vagy amonnét segítséget kapjanak. Árvai Mihály uram levele szerint akkor a következő eset történt: »Szemmel látott dolog, hogy e napokban a csáktornyai várból feles kigyó, öreg és apró kijöven, a vár árkában levő jégen először viaskodván, mardosták egymást. Azután egyig mind eldermedtek ugyanott az jégen. Nagy szerencsétlenségnek magyarázzák sokan, holott hasonló csoda történt Érsekujvárott is esztendővel előbb, minekelőtte megvette volna az ellenség! Mindazonáltal az Isten fordítsa jóra!«³

Amint tudjuk, ez a nagy szerencsétlenség csakugyan elkövetkezett.

Petheő Pál uram jelenti 1621-ben, hogy két árkuson bécsi hireket kapott. »Oly nagy hazugságok vannak benne, — írja Petheő — hogy még a hajam szála is borzadozott! Azt írják, — ugymond — hogy Bötlehem (Bethlen) öfel-

¹ Körmendi levélt. Missiles, 1610 szeptember 24. A dolog Nagyszombat városában történt.

² Pálffy senioratus pozsonyi levéltára.

³ Körmendi levéltár. Missiles, 1668 február 25. Árvay Mihály levele Dobrádról Batthyány Borbálához.

sége 4000 hajduját Széchy György Érsekujvárott mind levágta s a fizetésükre küldött 35.000 tal-
lért elragadta. Hát bizony — írja Petheő —
Széchy György magamagát sem meri mutatni,
hada sincsen s a hajduktól úgy retteg, mint a
tüztől!»

Petheő uramnak azt az ujságot is megírták,
hogy a dán király a német császár mellé állt
s vele szövetkezett. »Ez is gyermekhir — írja
Petheő — mert az király az császárt nem szol-
gálja.«

A hirhedt Ábele, a magyaroknak e dühös
ellensége 1685-ben Trencsénbe jött. Onnét a
szomszéd megyébe kellett volna mennie, de félt-
vén a bőrét. Trencsén megyétől katonai kíséretet
követelt. Somogyi Ferenc uram levele szerint
Trencsén megye Ábelének azt adta válaszul, hogy
a megyére német adóban hétezer porciót vetettek.
Ebből négyezret Ábele elvihet magával. Ezen-
kívül a megye más kíséretet nem adhat neki!

Azt szokták mondani, a hangyának is vagyon
haragja! Hát még a gögös és elbizakodott Ábe-
lének? Fujta is a kigyókövet; átkozódott is eleget,
de a megyét jobb észre nem hozhatta.

S mivel mindenfelől szilaj hírek szálldogál-
tak, Ábele ur végre is jónak látta lábanyomát
otthagynia.

Udvári emberek

XXI.

UDVARI EMBEREK

Udvari emberek

Sok emberünket politikai szereplésük s hivatalos nyilatkozataik alapján szoktuk megítélni és jellemezni. Az ilyen megítélés azonban nem mentes minden tévedéstől. Sajátságos helyzetünk hozta volt magával, hogy nálunk a politikai szereplés s a meggyőződés két teljesen különböző dolog volt. Az első dolog a nyilvánosság előtt történvén, mindenki előtt ismeretes volt. Az igazi meggyőződés azonban csak bizalmas baráti és családi körben szólalt meg, s így erről igen kevés ember szerezhett tudomást. Pedig igazában ezekből a bizalmas nyilatkozatokból és levelekből állapíthatjuk meg, mit hordozott a szívében az illető ellenünk vagy mellettünk. Akik tehát csupán a külső jelenségek alapján ítélték s nem vették figyelembe a bizalmas nyilatkozatokat, az igazi meggyőződést: sok emberünket nemzeti szempontból gyanu alá vették s főleg a nemzetet rontó vad torzsalkodások idején egyenesen megbélyegezték. S mivelhogy a gyanunak, a rossz hírnek serény lába szapora lépteket szokott tenni, a jó hír ellenben rákháton jár; sok-sok emberünknek hazafisága s jóneve csak akkor lőn ismertté, mikor már régen elnyelte őket a komor temető! A szerencse sima sarku, hol futja, hol kergeti az embert. Az erőszakosokhoz, a szájasokhoz hamarabb csatlakozik, mint az elmélyedő, csöndes lélekhez. Amazoknak hire és neve támad, az utóbbiak pedig igen gyakran ítéletet vesznek magukra az emberektől...

Forgách Zsigmond a hasonló nevű nádorispánnak a fia és a nálunk ma is nagyon népszerűtlen Forgách Ádám generálisnak az öccse volt. Tanult, művelt ember, s bátorszívű katona hírében állott. A királyi háznak hiv embere lévén, Rákóczi György ellen küzdött. Tehát udvari embernek csufolták őt. Az erdélyi és a tiszamenti magyarság közt nem valami népszerű volt a neve. De a nyugati részekben szívesen látott és becsült ember volt mindig. Fiatalon halt meg, igazán tragikus körülmények közt. Ha tovább él, bizonyára a legmagasabb állásokra jutott volna. S nagy lévén benne az áldozatkészség, a hazájának hasznára lett volna.

Amint említők, Forgách Zsigmondot udvari embernek hívták. Azaz, hogy olyan magyarnak tartották, aki többet nyomja a bécsi pádimentumot, mint a hazai földet. S mivelhogy már a XVII. század derekán is azt tartották, hogy a bécsi lakás elfeledteti az emberrel a hazáját, gondolhatjuk, hogy Forgách Zsigmond magyarsága felől nem valami jó véleménnyel voltak. Pedig nem volt igazuk, akik ilyenformán vélekedtek Forgách felől. Testestül-lelkestül magyar volt ő s abban az időben kevesen akadtak, akik nála többet aggódtak s maradásunk felől többet fáradtak. A bécsi udvar körül is csak igen ritkán forgolódott. Csak úgy »ugorhati módra« rugaszkodott fel Bécsbe s akkor örült, mikor hátat fordíthatott e városnak. Egyik rokonának: Batthyány Ádám generálisnak, írja 1643 július 14-én Bécsből: »Bizonyos dolog, hogy inkább vigadnék kegyelmetekkel együtt otthon, hogy nem mind itt az pádimentumot nyomnám.«¹ Ugyan-

¹ Ugy ez, mint az alábbi levelek is a Batthyány herceg körmendi levéltárában a missilisek közt vannak.

ekkor a király Forgách Ádámot is Bécsbe hívatván, róla e megjegyzést teszi: »Forgách Ádám uram ökegyelme is megösméri itt, hogy nem minden arany az, mely fénylik«.

Bár Forgách Zsigmond az udvarnak törhetetlen hive volt, azért a bécsi politika nem volt lnyére. Nem egyszer élesen kikelt ez ellen. Az 1643. évben írja például Batthyáynak: »En igazsággal irom kegyelmednek, hogy Isten is szánja ez mi földünket, hogy csak így vagyunk elhagyatva és azt sem engedik, hogy magunk oltalmára csak egymással is beszélgessünk. Félő is, hogy az ilyen sovány gyökér bojtortjánt ne virágozzék... Elég szomorú dolog az is, hogy annyira tilalmazták az török ellen való bosszuállást. De én úgy hiszem, hogy avval csak az törököt akarják simogatni, hogy mostan veszteg legyen. Mindazonáltal kegyelmetek ha eljár is dolgában, nem remélem, hogy halálos vétket cselekedjék«.

Amint Zrinyi Miklós, ugy Forgách Zsigmond is a török ellen való harcnak a hirdetője volt. Kárhoztatta az udvar politikáját, amely a harmincéves háborút fontosabbnak tartotta az ország védelménél. A nádorispánt is folyton arra kérte, vetné közbe magát az ország védelmezése dolgában. »Ha aluszunk, — írja Forgách — félő, hogy a török álmunkból föl ne rázzon üstökünk-nél fogva. El is hiheti, nagyságod, hogyha most ennyi sok veszélyben hazánk népe is késedelmes és maga oltalmára is restes, annál inkább nem cselekszik semmit, ha nem kezd félni«. (1641.)

Ilyen hangon nógatja ő többi ismerőseit is a török ellen való harcra, bár tudta, hogy az udvar ezt rossz néven veszi. Kiáltó szava azonban nem volt foganatos. Az egyenletlenség és a gyűlölködés oly nagy volt az országban, hogy még az utolsó veszedelem sem tudta elnémitani

a pártoskodókat. »Inkább gerjed, — írja Forgách nagy szomoruan — hogysem csillapodnék az egyenetlenség köztünk.«

Erről az átkozott egyenetlenségről írja 1643-ban: »Bizony méltó volna fölserkennünk. De ha Istennek ostora, hogy magunk ékeivel faggat-tatunk: csak azt remélhetjük, hogy mind az fa s mind az ék elhasadoz és félő, az ki az ujját vagy kezét közel teszi az hasadáshoz, hogy oda ne szorítsa.«

Mikor 1641-ben a nádorispán fölkelést hirdetett a török ellen, alig jelentkezett egynéhány nemes. Ekkor írta volt Forgách Zsigmond a nádorispánnak ez érdekes sorokat: »Kellenék önagyságának (t. i. a nádornak) úgy cselekedni, mint itt minálunk az pór-hadkor cselekedtek az parasztgenerálisok s kapitányok, azkik renddel és átal- meg átaljárván az országot, valakit elől-utol találtak, csak mondták: esküdjél koma, gyere; mert meg köll lenni. Ha nem jött, mindenéből zsákmányt hánytak«. (Sebes, 1641 október 10.)

Ugy látszik, hogy Forgách igen jól ismerte a magyar természetét. Tudta, hogy irtózik az adótól. Az 1643. évi nagyszombati gyűlés is azért ment füstbe, mert az adózáson kezdték. Ekkor írta volt Forgách: »Az nagyszombati gyűlés füstbe ment! Nem csodálom; mert talán azt kívánták, hogy kontribuáljanak. Az mellett nem jó volna elkezdeni Magyarországbán! De talán ha magok emberségekre bízták volna, többet cselekedtek volna«. (Garam, 1643 március 25.)

Forgách Zsigmond jó katolikus és a jezsuiták tanítványa volt. De éppenséggel nem mondhatjuk, hogy valami nagy barátja lett volna a jezsuitáknak. Bizalmas leveleiben többször éles megjegyzéseket tesz reájok s kikel az ellen, hogy további privilégiumokat kapjanak. Az 1643. év-

ben írja például róluk Batthyány Ádámnak: »Az jezsuita páterek nagyszombati kollégiuma szabadságát az mi illeti, én bizony nem tudom, micsoda szabadságot kívánhatnak nagyobb, mint az minemüben vannak. És talán jobb volna az jó pátereknek hallgatásba lenni még egy ideig, de az nem a mi dolgunk«.

Forgách Zsigmond igaz magyarságát s magyari gondolkodását hirdetik azon levelei, mikben a nemzet egyenetlenségét kárhoztatja s a pártoskodást nemzeti veszedelemnek mondja. Lelkéből óhajtja, hogy értsük meg egymást. Ha már haragnak lenni kell, legyen az olyan, hogy hamar lobbanjon, s hamar megaludjék.

Ugy látszik, hogy Forgách uram nagyon kedvelte a szép magyar könyveket. Bizalmas leveleiben többször ejt ezekről szót. Az 1641. évben írja például Batthyánynak: »Az mi az képirónak állapotját illeti, hogy az könyvet még el nem készítette s azért kegyelmed fel nem küldte, én könnyen elvárom«.

Ugyanezen levelében írja e vidám sorokat: »Minapába volt Debreczen tájon az kálvinista prédikátoroknak gyűlése. Ottan féltvén feleségöket az kan deákoktól, azt végezték, hogy valamely ifju legény husz esztendő koráig meg nem házasodik, azután ha megházasodik is, de senki közülök őket meg ne esküdtesse, össze ne adja, mig csuklyába az ekkleziát meg nem követi. Viszont az leány is, az mely 18 esztendő koráig férjhez nem megyen, addig mátkájával meg ne esküdjék, mig hasonlatosképpen ekkleziát nem követ. Harmadszor: ha az leány 27 esztendőt pártájában tölt, ifjabbhoz ne mehesen, hanem hatvan esztendő emberhez legyen szabad mennie. Ezt nem tréfába irom, hanem mint bizonyos dolgot. Ugy is higye kegyelmed, nincs is még három heti, hogy ez az gyűlés és

végezet meglőtt. Én régen készülök az ekklezsia követésére!» (Hertnek, 1641. december 10. Forgách ekkor még nőtlen volt.)

Forgách Zsigmond századának a gyermeke volt. Tudjuk jól, hogy ez a század a »vigan lakást« és a táncot nagy szenvedéllyel üzte. Mars és Bachus akkor nálunk testvérek voltak s Noé apánkat tartották a legderekasabb vincellérnek. Minden szentnek a poharát megitták. A vigan lakásnak és a pohárköszöntésnek se hossza, se vége nem volt. Ágon ülve lesték a traktát, s bizony, aki tehette, nem vonta ki belőle magát. S a köszvényesek kompániája ugyancsak népes lett. S áztatták is eleget »nem barátságos járásu inaikat« a hévvizekben.

Forgách Zsigmond is nagy barátja volt a táncnak és a vigan való lakásnak. Nem is csoda! Szenvedésteli, veszedelmes idők jártak akkor s a szenvedő ott lop örömet, ahol lophat. Az efféle életnek a következképpen Forgách uram már fiatal korában a köszvényesek közé sorozhatta magát. Az 1642. évben (lakodalma idején) már nem tudott a maga kezével írni. Idegen irással hozza tehát Batthyány tudomására: »Az jó vig lakás és sok tánc után lábam annyira neki tüzesedett és orbáncosodott, hogy az borbélyok eléggé hintik és étetik az ő orvoságokkal. Mely miatt nem kevés fájdalmat köll szenvednem«.

Amint a fájdalom kissé tágitást tett rajta, megest a régi életmódot folytatta. 1643-ban írja Batthyáynak: »Az mi az minapi kompániástól kegyelmedre köszöntöt és irott pohárt illeti, ugyan azon kompániával ma ebéden együtt leszek Kevenhüller uramnál s el nem mulatom, hanem ott is renoválom az kegyelmedre való pohárköszöntést és iszunk az kegyelmed egészségére«.

Mikor 1644-ben I. Rákóczi György felkelése

megindult, Forgách Zsigmond a szatmári főkapitányi tisztet viselte. A felkelő hadak megszállván a várat, Forgách Zsigmond vitézül tartá magát. Csak hosszú ostrom után sikerült a felkelőknek a várat elfoglalniok. Nemsokára Szalanc várat, Forgách kedves otthonát is megszállották és elfoglalták. Forgách Zsigmond ekkor a felkelők kezére jutott s így bátyjának (a kassai generálisnak) sorsáról mitsem tudott. Ez jobban aggasztotta minden őt ért csapásnál. Ekkor írta volt Eszterházy Miklósnak: »Szegény bátyámuram felől semmit sem hallhatok, éle-e vagy hová lett? Megítélheti nagyságod, minemű búsult szívvvel legyek. Jószágom oda vagyon, azkivel keveset vagy semmit sem gondolnék, csak szegény bátyámuram felől jó hirt hallhatnék. Vigasztaljon meg nagyságod levelével«.

A jó ember és a jó testvér meleg szíve nyilatkozik meg ez aggódó sorokban is. A magabaját nem is érdemesíti panaszra, csak a bátyjáért aggódik.

A felkelők magukkal vivén Forgách Zsigmondot, Torstenson táborába jutott s ott Brünn ostromát akarta végignézni. De hirtelenül meghalt. A szóbeszéd azt tartotta, hogy mérget adtak be neki borban. Valószínűbb, hogy pestisben mult ki. Fiatal korában halt meg s fiatal özvegyet (Batthyány Borbálát) hagyott maga után. Ez az özvegy nagy patrónusa lett a jezsuitáknak. Még a rend alapítóját is megfestette. Reánk maradtak Kiss Imre nevű jezsuita páternek levelei, miket egyházi ügyekben Forgách Zsigmond özvegyével váltott. Ezekből világosan látszik, hogy Forgách özvegye hit dolgában olyan Báthory Zsófia szabásu asszony volt.

Politikai és vallási viszonyaink hozták magukkal, hogy a magyar nemzet a mohácsi veszedelem után ritkán egyesült meg. Az ország keleti része az erdélyi fejedelemség felé fordította a szemét és szívét. Itt kerestek támaszt az új hit követői is. A nyugati részek a bécsi királyt ismerték uroknak, s ahhoz biztak, mint valami kőfalhoz. A két politikai párt, s a régi és az új hit követői örök hadban álltak egymással s gyűlöletet támasztottak egymás közt. Jámbor eleink nehéz természetű emberek voltak és sehogy sem tudták egymást megérteni. S akadtak seregével, akik az amugy is lángoló tüzet olajjal gerjesztgették. És pusztították egymás jószágát, s ölte a magyar a magyart. Egy-egy nemzeti felkelés úgy ahogy, biztosította ugyan politikai jogainkat s néminemüképpen a vallási szabadságot is, de az efféle eredmény mindig óriási áldozatba került. A két fél ugyanis egymás jószágait oly módon égette, pusztította, hogy a tatároknak is becsületükre vált volna. S így minden felkelés az ország gazdasági romlását és elnéptelenedését vonta maga után. Szerencse, hogy nálunk volt a török! A krónikásaink aztán erre foghattak minden romlást, minden pusztulást.

Efféle politikai és vallási viszonyaink értünk engedi, miért burjánzott föl nálunk olyanira a testvérgyűlölet, a gyanusítgatás stb. Hiszen az embereket nem igaz szándékuk és érdemük szerint ítélték meg, hanem felekezeti s politikai pártszempontból. Innét van, hogy sehol a világon nem akadt annyi hazaáruló mint nálunk, és sehol nem ünnepeltek megváltóknak olyanokat, akik — bár akaratlanul, de mégis — romlást hoztak az országukra, csak nálunk. Aki a bécsi udvarral tartott, aki a maga és a hazája boldogulását a király oldala mellett kereste, s

a megértés útjait egyengette, annak itthon bizony kevés becsületet adtak. Pedig mennyi érdemes és igaz magyar akadt ezek között! De hát nálunk elegendő volt, ha valakit austriacus-nak, aulicus-nak mondtak. Az ilyen már keresztet vethetett a multjára és a jövőjére. Sajátos helyzetünk hozta magával, hogy az egyik magyar hazaárulónak tartotta azt, akit a másik mint legjobb és leghasznosabb hazafit tisztelt. S bizony, ez az állapot örökségképpen ránk szállott és még ma is sárt kenetetünk olyan fiainkra, akik tiszta magyarságukban jó emlékezetű eleink nyomdokait követvén, a pártgyűlölet helyett a kölcsönös megértés útjait egyengetik, s azokat is barátainkká igyekeznek tenni, akikről egy-némely atyafiaink hallani sem akarnak. Ezer szerencsénk, hogy az ilyen embereinket sem a multban, sem a jelenben nem állította meg utjokban az ellenkező véleményen lévők gyanusítgatása. Mentek a maguk útján; mert tudták, hogy a jó hajósok akkor is tusakodnak a habokkal, mikor legnagyobbak azok.

III. Ferdinánd király uralkodása idején nemzetünk legnagyobb fiai: Zrinyi Miklós, Eszterházy, Batthyány Adám, Pálffy Pál, Wesselényi Ferenc stb. az udvarhoz szitottak és a királyhűségben például szolgálhattak. Az udvar magyarellenes politikája s a nevezettek hazafisága azonban nem lévén összeegyeztethető, lassan-lassan éles ellentét támad köztük. Egyikük-másikuk visszavonul. Akad köztük olyan is, akit az elkeseredés és a bánat a sirba dönt.

A XVII. század derekán nagy embereink között gyakran találkozunk Forgách Adám nevével is. Akkor még ő is egy követ fujt Zrinyi Miklóssal és Batthyány Adámmal; még őt is legjobbaink közt találjuk. A többivel együtt ő is kesereg szegény hazánk romlásán és szive

mélyéig hat minden csapás, mely országunkat éri. A nemzeti ügy védelmezői között forog ő is, s kortársai írják róla, hogy »nem a németek szájaize szerint való ember«!

Időjártára azonban Forgách Ádám gyökeresen megváltozott. Amíg a nemzeti ügy védői mindjobban elidegenedtek az udvar politikájától: addig Forgách Ádám teljesen a bécsi udvar rabja lett. Mintha csak teljesen meghült volna benne a hazaszeretet, életének, gondolkodásának irányt a császári kegy szabott. Mi terelte őt erre az irányra, nem tudjuk. Talán határtalan nagyra-vágyása, talán mellőztetésének keserősége. A nádorválasztáson ugyanis a jó barátjai is a megbuktatásán fáradoztak. S Forgách Ádám a Wesselényi-féle összeesküvés idején már együtt szerepel a magyarság legnagyobb ellenségeivel: a Lobkowitzokkal, a Hocherekkal, a Rottalokkal stb. s tagja a pozsonyi és bécsi vértörvényszéknek (iudicium delegatum), mely oly sok üldözött magyart ítelt börtönre, gályára és halálra. Isten titkában vagyon, tett-e Forgách valamit politikai üldözötteink érdekében? Annyi bizonyos, hogy nevét ez időtől fogva gyűlölettel emlegették s emlegetik ma is. S akik szót vetnek róla, még korábbi érdemeit is megtagadják. Pedig volt idő, mikor még Rákóczi is Zrinyi Miklóst, Batthyány Ádámot, Forgách Ádámot és Eszterházy Pált írja a magyar nemzeti ügy első védelmezőinek. Ha legjobbainknak ezen korban kelt leveleit lapozgatjuk, Forgách Ádámot azokban is az ország szabadságának védelmezői között találjuk. Magasztalják őt mint vitéz katonát is, és a hazafias gondolkodásu Pálffy nádorispán Zrinyi Miklóst, Forgách Ádámot és Wesselényit írja legjobb vezéreinknek. Mindezt Forgáchnak reánk maradt bizalmas levelei is bizonyítják. Nem érektelessen tehát e nem mindennapi embert meg-

ismernünk. Fiatalabb korából egész sereg levele maradt ránk, amelyek untig elegendők arra, hogy gondolkozását és érzését föltárják. E senkitől sem használt levelek alapján mondunk el egyet-mást Forgách Ádámról.¹

Forgách külföldön tanult, igen művelt s hadban jártas férfiú volt. Pompásan forgatta a tollat s egyike legjobb humoru íróinknak. Vig kedve, jó humora még betegségében sem hagyta el. Még annak is örült, ha katonái valami csintalanságot miveltek, azaz hogy a jó tréfának mindig örült. Buzgó katolikus és áldozatrakész hívő volt. Az 1645. évben maga írja Batthyány Ádámnak: »Az egész Forgách-familia mind olyan istenfélő, ájtatos s jó, mint hugomasszony (az apáca). Engemet mintha tükörbe nézne kegyelmed, mikor hugomasszonyt látja, hasonló jó csöndes vagyok.«

Fájó szívvvel nézte az ország romlását s ezen jobban kesergett, mint a saját javai pusztulásán. Nem egyszer írja ilyenkor barátainak: hogy szegény magyar hazánk romlása lankasztja a szívét. Mikor Rákóczi György seregei az ő birtokaival együtt az országot is végigpusztították, magának a fejedelemnek írta volt: »Nem hozta helyére nagyságod Magyarország szabadságát, hanem inkább kijövetelivel minekünk minden romlást hozott... Nem jó igyekezetek ezek nagyságos uram!«

Zugolódás nélkül türte a nélkülözést és a nyomorúságot. »Mi itt — írja Batthyánynak — az közönséges szegénység igáját mindnyájan vonjuk.« Bizony csak az ország oltalmáért lakta a véghelyeket. Csak nélkülözés volt a része. Nem hiába írta legjobb barátjának e régi magyar mon-

¹ E levelek a Batthyány herceg körmendi levéltárában vannak.

dást: »Szegény ember szándékát boldog anya birja.«

Legjobbainknak ezen korban irt levelei mind dicsérettel és szeretettel irnak Forgách Ádámról. E kor egyik legnagyobb asszonya: Wesselényi Anna, a legmélyebb tisztelet és szeretet hangján emlegeti ismerőseinek Forgách Ádám uramat. A saját levelei is azt mutatják, hogy ez időben még egyértelmű és egyérző volt legjobbainkkal. Az udvarnak és a bécsi kormányshoznak jóindulatát és gráciáját még nem kereste. Irtózott a bécsi uttól. Jobban esett neki, ha az övével lehetett, s ha nem kellett a bécsi pádimentumot nyomnia. Batthyány Ádámnak írta Bécsből 1643-ban: »Eluntam csak immár is idefel magamat, hogy semmi magyar társalkodásom nincsen.« — »*Nem nekem való az bécsi lakás* — írja egy másik levelében. — *Mindazonáltal talán föltalálom az mentiséget öfjelsége előtt, hogy ne kellessék fölmenem.*«¹

Ismeretes dolog, hogy Forgách Ádám már fiatal korában magas katonai tisztségeket töltött be. Bármilyen szemmel ítéljük is meg őt, azt meg nem tagadhatjuk, hogy jeles katona volt. Sok szép győzelem fűződik a nevéhez. Vitézül küzdött a harmincéves háboruban s kitűntette magát itthon is a török ellen való harcokban. Ha a török csaták rablásra indultak, a Dunán innen való részekben ő zabolázta meg. A törököknek egyik-másik támadását ugyancsak keményen megtromfolta. Az 1645. év július 19-én kelt levelében maga írja le egyik pompásan sikerült lesvételét, melyből élve egyetlen török sem menekült. Ugyanezen évben Rákóczi György generálisától: Bakos Gábortól visszafoglalta Nagyszombatot. Ez alkalommal nyolc zászlót és egy nyargaló lobogót

¹ Galgóc, 1643 január 30. (Körmendi levélt.)

szedetett el a legyőzöttektől. Bakos vitézeit pedig megesküdtette, hogy öfelsége ellen többé nem harcolnak. A vezekényi csatát is ő vezette. E véres ütközetben tömérdek török esett el.¹

Forgách Ádámnak voltak ugyan szerencsétlen harcai is, de ezek nem az ő hibájából estek meg. Tudjuk, hogy Kassát fel kellett adnia; mert a tulerővel szemben védenie nem lehetett s mert a segítségre hiába várt. Megtörve és szégyenkezve hagyta el a várost. Ekkor írta a nádorispánnak: »En rab vagyok... nekem oly vas vagy a lábamon, akin nagyságod elcsudálkozik, ha meghallja.«

Érsekujvárnak 1663. évi elvesztését neki rótták fel bűnül s törvény elé állították. De teljes elégtételt kapott; mert kétségtelenül bebizonyult, hogy amig lehetett, hősileg védte a várat.

Forgách jó hirnevének a fentebbi két ostrom nem igen ártott. Tudta nálunk mindenki, hogy nehéz kenyér a katonakenyér, s aki nem evett belőle, nem tudja, minő izü az! Jóindulatát és szeretetét tehát senki sem vonta meg tőle. Kortársai ezentul is meleg barátságot tartanak véle. S Forgách Ádám uram jó és balsorsban egyaránt humorosan fogja fel helyzetét s vidáman irogat barátainak. A XVII. század negyvenes és ötvenes éveiből egész sereg ismeretlen levele maradt ránk, melyek az ő kifogyhatatlan humorának csálhatatlan bizonyosságai. Ime néhány azokból. Batthyány Ádám családi öröm előtt állván. Forgách imigyen írt neki: »En bizony inkább akarnám, ha Ádám lenne, hogyses Éva; mert

¹ Háborus híreket küldvén Batthyány Ádámnak a többi közt ezt írta: »Az minemű kertben vagyok, olyan virágot küldhetek«. (1645.) Egy másik levélben írja neki: »Szegény ember szándékát boldog anya bírja.«

az Ádámoknak főképpen nagy szüki vagyon; de az Évákat talán ha nem vetnék is, teremne, annyi vagyon ez világon... Az kis Ádám számára küldenék egy kis rókaháját, nem mintha az apjával valami reá nem ragadott volna, de nem árt a természetet segíteni. Anyám sokszor beszélte, hogy mikor világra jöttem, bárányhájjal kentek volt meg. Ha abból a hájból kaphatnék s ha lányuk lenne kegyelmeteknek, jó lenne azt is azzal megkenni, hadd lenne apáca belőle.» (1641.)

Az 1642. évben Nyirő Gergely nevű kitünő vitézét ajánlván Batthyáynak, megírja neki, hogy Nyirő a palatinus zászlója alatt is szolgált már száz lóval, s ott is becsületet vallott. »Vegye kegyelmed becsületes udvarába, — írja — fog tudni kegyelmednek szolgálni; mert bizony az bolondsághoz is főmódon tud, úgy hogy mestere is lehet. Nem is kell kényére hadni! Igen fő pénzeszináló! Eleget csináltak ketten Pardus Lukácsnal s nagy mesterségesen peng: mert azkit az bányákon nagy munkával visznek véghez, ezek az fogukkal vitték véghez az pénzeszinálást. Kegyelmed ugyanazon pénzt, azmelyet csinál, fizetésben tudhatja Nyirő uramnak. A fölöstökömhöz is hozzászokott.»

Valamelyik másik vitézről azt írja Batthyáynak, hogy most házasodik. Vénasszonyt vesz el; mert attól fél, hogyha fiatalat vesz el, elszeretik tőle a török vitézek.

Az 1647. év telén Forgáchot a láz gyötörte. Orvosa a láz ellen eret vágott rajta. »En, — írja ez alkalommal — mint az Lázár, az ágy fenekit nyomom. Vagyon egész három heti, hogy nem tudom, mit teszen az étel. Csak az csont és bőr rajtam, úgy elgyötrött már az hideg. Az éjjel sem hittem, hogy a virradtát érjem.»

Néhány nap mulva ugyancsak a betegségé-

ről írta: »Az átkozott negyednapi hideglelés igája alatt vagyok s igazán forgácscsá tett; mert jártomnyi erőm sincsen, annyira elcsigázott már.« (1647 december 21. Ujvár.)

Forgách Adám jóízű humorával, magyarságával és vitézségével sok jó embert szerzett magának. Népszerűségét misem hirdeti jobban, mint az a körülmény, hogy háromszor is jelölték őt a nádorispáni tisztre. Egy ízben biztos volt a megválasztatása, de akkor ő maga visszalépett a derék Pálffy Pál javára. Ez alkalommal a király és a rendek elhalmozták őt az elismerés minden jelével. Az 1655. évben ismét nádorjelölt volt; azonban a Lippay érsek vezette párt megbuktatta őt. Ezuttal tapasztalta először, hogy a nagy emberek kedve nyulháton jár. Innét kezdődik Forgách Adámnak pálfordulása. Elmétől alig megfogható nagyravágyás vett rajt erőt. A nádorválasztáson való mellőztetése pedig elfordítá őt a mieinktől. Boldogulását aztán az udvar körében és ellenségeink között kereste. Azaz hogy megtagadta a multját s tönkretette egy élet küzdelmeiben szerzett jó hírnevét.

Lélekjárás

XXII.

LÉLEKJÁRÁS

Lélekjárás

Ha valamikor, úgy a törökvilágban csak-
ugyan joggal járta a mondás: »pókháló a tör-
vény, csak az aprók akadnak és vesznek benne;
az öregje keresztüljár rajta és erővel kiveri
magát!« A török korszak örökös háborúi, veszett
politikai viszonyai az amugy is elfenült kor er-
kölseit lassan-lassan annyira megronták, hogy
jó magukról sem sokan mondhatták: »nemzete-
met megbecsülván, igazán éltem!« Az urak és a
parasztok, a vitézi renden lévők és a tisztviselők
egy nyomon jártak a korrallal; s ki hol és hogyan
tehette, a törvények terheit vállairól rázogatta. Ha
mélyebben hatolunk e kor titkaiba, meglepődve
látjuk, hogy a kor hatásától és bűneitől a papság
sem volt ment. Ami más emberfiái megejtette,
az bizony az ő szivükben is fészket vert. Voltak
ugyan, akik felülemelkedtek a kor általános
hibáin, de igen sokan — felekezeti különbség nél-
kül — a közönséges bűnös emberek nyomdokain
futkostak. A ránk maradt irott emlékek: hivatalos
főljegyzések, pörös írások és kánoni vizsgálatok
jegyzőkönyvei a papság életéről nem a legszen-
tebb képet adják. A vallásváltoztatás fölötté
gyakori volt. Törökké lett papok esete sem ment
ritkaságszámba, sőt török hitre tért szerzetesek
üldözéséről is vannak emlékeink. Tudott dolog,
hogy a budai basák megbotoztatták azt a katoli-
kus papot, aki feleségével és gyermekeivel járt.
Még azok is, akik a reformáció korában —

mindkét részről — vezérszerepet játszottak, olykor igen is nagyot botlottak. Csak az a szerencsénk, hogy az utókor a hibáikat kutatni nem szokta. Ki tudja például, hogy Telegdy Miklóst 1574-ben Garay Márton esztergomi kanonokkal együtt hamis oklevelek gyártása miatt elítélték?¹ Delfini kardinálisról és győri püspökről Forgách Ferenc püspök ír megbélyegző dolgokat. Ugyancsak Delfiniről írja Szentgyörgyi, hogy Istent is eladná pénzért! Ott van Verancsics érsek esete is. Vajjon ki emlegeti az ő egyházellenes életét?

Bizonyos dolog, hogy mindaz az emberi gyöngeség, amit e korban az egyesekben találunk, a kornak a bűne, a kor hatásának a következménye. De azért a világért sem szabad általánosítanunk. Hiszen ahol árnyék van, ott fénynek is kell lennie. S volt is.

Sok panasszal találkozunk ez időben a jobbagyság dolgában. Egyes írók e panaszokat általánosítják s a jobbagyság sorsát rettenetesnek mondják. Pedig ha mélyreható szemmel vizsgáljuk az állapotokat, egészen mást látunk. A hódoltság korában nem a jobbagyság zsarolása és üldözése, hanem védelmezése és támogatása szerezhett a földesurnak megélhetést és hasznot! Ha e kor levelezéseit lapozgatjuk, a földesurak részéről tömérdek humánus intézkedéssel találkozunk. Adó alól való felmentés, vetőmagadás, alamizsna-osztogatás közönséges jelenség volt. Csak például említjük, hogy a szerdahelyi jobbagyok 1586-ban azt írják uroknak, ha mindnyájukat örök tömlőre veti is, az adójukat meg

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1574.: »ob productionem falsarum literarum nota perpetuae infidelitatis et amissione omnium bonorum sunt condemnati«.

nem adhatják. »Cselekedjék ti nagyságtok is — írják — oly Isten szerint, mint az szomszédságbeli földesuraktól látjuk cselekedni, ki aféle adónak megengedésével, ki pedig egynéhány száz mérő buzának kiosztogatásával táplálja az szegény jobbágyságot!«¹

Batthyány gróf Körmend összes jobbágyságot felszabadította, azon kikötéssel, hogy a török támadásakor katonáskodniok kell. És néhány év múlva a körmendiek azért folyamodtak a grófhoz, hogy helyezze őket vissza a jobbági állapotba. Kérték volna-e ezt, ha a jobbági sorsa olyan rettenetes lett volna?

Persze akadtak földesurak, akiknek szemében a jobbági nem ment emberszámba. De az ilyenek nem nagy számmal voltak. Aztán nem mindig a földesur volt a hibás, Fejérváry Gáspár uram irta volt 1586-ban: »az parasztember álnokságát csak az tudja, kinek közi és dolgai vagyon velek«. S ebben a mondásban sok igazság van.

A jobbágyságot sanyargató földesurak, valamint a magafeledő papok nógatásával és részben ostromozásával már a XVI. században számos dorgáló irás foglalkozott. Ez irások célja természetesen a javítás volt. Ez a cél vezette az alább ismertető följegyzés íróját is. Ezt az érdekes és tanulságos följegyzést a magyarnyelvű emlékekben rendkívül gazdag zayugróci levéltárban találtuk. A kortörténeti szempontból is érdekes irás a következő címet viseli: »Az élő Istennek nagy és halhatatlan próbáiról és intéséről való irás, melyet közölt az sátán által Füzesben, Erdélynek falujában Eonezhiday Bálint prédikátoron házanépével egyetemben husz hétig éjjel-nappal,

¹ Országos Levéltár. A kamarához intézett levelek.

mely sátán által való próbálása kezdetett 1587 június 28-án, végeztetett november 14-én.«

Nem tudjuk, Bonczhiday Bálint uramnak a szénája rendben volt-e, de annyi bizonyos, hogy a sátán ur nem restelte fáradságát vesztegetni a jó prédikátor megrémítésére. Hiába állott elő ökgiyelme a zsidó próféták hosszú sorával, hasztalan állította, hogy az az igaz világosság, akit ő vallana, a sátán láthatatlan idegéből egymásután bocsátá rá pokoli nyilait. Bonczhiday uram végre is, hogy az egek országából ki ne szoruljon s hogy a dologból nagyobb busulása ne essék, a szomszéd prédikátorok segítségéhez fordult. A többi között Doboky Mihály prédikátor uramat is megkereste s kéré őt, jönné Füzesre, hogy vele együtt könyörögne az Istennek: »elégednék meg immár az sátánnak ennyi dühösségin!« Doboky hajlott a kérésre s elment Füzesre. Amint a házba jövének, azonnal hallák, hogy a sátán Bonczhiday uram házanépével civakodik s különösen Sajka Jánost illetve éktelen kifakadásokkal. A szobában a sátán »megszűnék« ugyan, de amint a prédikátorok veszteg ülének, Doboky Mihály uramat egy almával derekasan meghajítá. Doboky az almát fölvevé és az asztalra tévé, de a sátán mindjárt elkapta. Keresni kezdték az almát, de sehol sem találták. Egyszerre csak a tüzhely mellől Bálint uram leányát dobá meg vele a sátán. Erre bejött a bátor Sajka János, Simon Péterrel és a sátánra mordult, mondván: mégis itt vagy, te bojtos? A sátán ur visszaadhatatlan szókkal torkolá le Sajka Jánost s elkapván egy marék szilvát Bálint elől, mindnyájuk szemeláttára a ház héjjáról hajigatá le, közben Sajka Jánost hol bestyének, hol még gonosszabb perszonának nevezgette. Ezenközben a gyertya megaluvék és a sátán a sötétben Doboky uramat kezdé pökdösni, majd Boncz-

hiday ellen fordult és a szitóvasat meg a vas-macskát hajítá hozzá.

A megrémült prédikátorok erre gyertyát gyújtottak s buzgó könyörgéshez fogtanak. Majd elénekelék az »Az ki veti segedelmét az Istennek hatalmába« című egyházi dalt s lefekvének. A prédikátorok még szemüket is alig csukták be, mikor a sátán »nagyot süvöltve, mint egy juhász az hajnalt elfuvó üvöltéssel«, aztán az ajtón kocogni, erősen suttogni kezdett s az ágy felé közelgett. A megrémült házigazdát Doboky bátoritgatta: ne félj, — ugymond — ez undok lélek nem árthat minékünk! A prédikátorok félelmén — úgy látszik — a sátánnak kedve jobbra fordult, mert egyszerre táncnótát kezdte fúni, mintha azt mondaná: drullio, drullio, drullio! Erre a két prédikátor szemben állván a sátánnal, a következő ördögűző szavakat intézték hozzá: »Te sátán, ki az Isten színének látásától megfosztattál és veszedelmek rabja vagy, kényszerítünk tégedet az Ábrahámnak, Izsáknak, Jákobnak, mennynek és földnek hatalmas Istenének nevére és az ő áldott szent fiának, Jézus Krisztusnak szent nevére, hogy megmondjad, kicsoda az, ki tégedet ide bocsátott és mi végett?« A sátán a prédikátorok szent ígéit semmibe sem vette s mintha azok a fülébe sem akadtak volna, táncnótához fogott s olyanformát dudolt, mintha taridon-t, taridon-t mondana. Majd a német prédikátort hívogatta, mondván: »Jer Mihály uram a táncunkba, vagyon nekünk gyertyánk is!« A sátán urnak ez a nyakassága végre a jó prédikátorokat is kihozta sodrúkból s dühösen ordították a sátánra: »Te büdös, undok lélek, felelj arra, amire kérdünk!« Alig hogy e merész szók elhangzottak, onnét, ahol Bálint uram fia, nagyobbik leánya és a szolgáló aludtak, keserves kiabálás hangzott. Hamar az Istenért, — kiálták — imhol

vonsza el rólunk a sátán a lasnakot! A két prédikátor óvatosságból nem ment a veszedelemben lévők segítségére, hanem csak távolról biztatták a bentlevőket, hogy Istent kiáltsanak. Erre a névre a sátán csakugyan elereszté a lasnakot. Ismét — ugymond Doboky — megbátorítók mind magunkat, mind a ház népét s a próféták szent nevére kérdők a sátánt, ki és mi célból küldé őt? A sátán felelet helyett a prédikátorokat undokul, hideg nyállal pökdösni kezdé, annyira, hogy képükről csakugy folyt alá, aztán táncnótához fogott és a taridon-t, taridon-t fuvá. Majd a szolgálón kezde bibékelni. A szolgáló megkapá a sátán kezét s olyat szoritott rajta, hogy a roppanást mindnyájan hallották. A jó prédikátorok azt hívé, hogy a sátánt most megcsiphetik, odárohantak s a lasnakot összetakarták, aztán két fahusángot ragadván föl s a lasnakot addig verték, amig teljesen ki nem merültek. Aztán nagy óvatossággal szétnyiták a lasnakot, de a sátán helyett bizony csak ágyforgácsot találtak benne.

E jelenet után a háznép ismét lefeküdt. A szolgáló vasfogót tett maga mellé, de a sátán néhány perc múlva azt a fogót Doboky uramhoz vágta; szerencsére csak a padszéknek a lábát találta. Mivel pihenésről szó sem lehetett, a prédikátorok a zsidó próféták előrebocsátásával újra kérdést intéztek a sátánhoz. Csodák csodája! a sátán ezuttal minden kérdésre becsülettel megfelelt. A prédikátorok legelőször azt igyekeztek megtudni, hogy a sátánt ki küldé nyakukra. Amikor aztán a láthatatlan lélek, akit ők eddig csak sátánnak tartottak, megmondá, hogy ő az Isten küldöttje, a prédikátorok önmagukkal megelégedve nem igen lehettek, mert nem egészen úgy bántak vele, ahogy az Isten küldöttével szokás. A további kérdésekre a lélek elárulá, hogy

őt Bertalannak hívják s hogy küldetésének célja az emberek megjavítása. Jól tudja kigyelmetek, — mondá a sátánnak vélt szellem — hogy az Isten minémü nagy éhséggel és döghalállal nézé meg az embereket, *de lám, senki meg nem job-bula; ez széles világon gonosz emberek vannak!* Engemet azért küldött az Isten, hogy ez széles világon prédikálószékből is hirdessem a penitenciatartást. Térjetek az Uristenhez! Szitkot, minden gonoszságot hagyjanak el az emberek, még bestyét se mondjanak, mert közel vagyon az ítélet napja és hogyha meg nem térnek, mindeket az kinra vet és kőbálvánnyá változtatja őket. Ah! — sóhajtá a szellem — ki nagy kinom vagyon nekem! Prédikáljatok, bírának meghagyjátok, hogy szerdán és pénteken 12 forint bírsággal tiltsák meg a szitkot, mert vajki nagy bűn az szitok!

A prédikátorok ezután elmondatták a szellemmel a Miatyánkot. A szellem csak ezt a pár szót hagyta el: »és bocsásd meg bűneinket!« Elhagyta benne — kiáltának rá a prédikátorok, mire az elhagyott részt is elmondá. Majd azt kérdék tőle, ismeri-e a názáretbeli Jézust s hol vagyon? Az nagyságos mennyben vagyon — felelé a szellem. — Miért kísértgeted a keresztyéneket — folytaták a prédikátorok — s miért hajigálsz? — Vajki hatalmas az Isten! — felelé a szellem — ott kell járnom, ahol az Isten hor-doz; ide is ő hozott. Ha szent hívők vagytok, jól tudjátok, hogy Isten az ő házán kezdi el az ítéletet!... Mondjátok meg a fejedelmeknek, olt-sák meg a bűnt, a szitkot, az átkot... Az urak és ispánok kegyetlenkednek az szegénységen, az szegénységnek erejéből élnek, abból esznek, isznak, abból ruházzák magukat, abból gyűjtnek kincset maguknak. Én is gazdag ember valék s a szegényeket elüztem tőlem, azért az Isten

ily nagy rettenetes kinra vetett. Ah, nagy kinom vagyon nékem! És a sátán — írják a prédikátorok ezen zokogva sirni kezde.

Prédikátor uraimék a kérdezősködést még mindig nem unták meg; hiveiszerető emberek lévén, a teendőiket is tudni akarták. Az Ur-istenre kényszerítünk, — szólának a sátánhoz — mondd meg, kell-e nekünk könyörögnünk? Bizony — felelé a bolygó lélek — könyörögjete, szerelmes atyámfiai! Ládd-e, — felelék a prédikátorok — mily gonosz az világ; Istennek ígéje senkinek sem kell! Csak prédikáljatok, — szóla viszont a lélek — immár husz héttől fogva idebocsátott engemet, hogy próbáljalak titeket! Mondának néki, micsoda a te köröd? Felelé a lélek: »vajki nagy éles borotva közé vetett engem az Uristen! Nagy rettenetes lángban éjjel és nappal gyötrődöm!«

Bár a bolygó lélek ígéről-ígére mindent elmondott s noha az áment már kétszer is kimondá, a prédikátorok őt még sem bocsátották el. Aggasztotta őket a sátánnak az a mondása, hogy a világ vége nemsokára békövetkezik. Mivel pedig ökigyelmék az örökkévalóság tengerébe amugy hirtelenében pottyanni nem kívántak, újra a vándorló lélekhez fordultak. Azt mondog, te sátán, — szólának — hogy az ítélet napja közel vagyon, tudod-e te azt, mikor leszén? Bizony én nem tudom, — felele a kérdezett — mert nem tudok én mindeneket, hanem csak azt, melyet az Isten mond énnekem, hogy nektek megmondjam.

A további kérdezősködésekre a sátán még elmondá, hogy alöri születésü, apját Istvánnak hitták s csak az Isten a megmondhatója, hogy teste hol nyugszik. Ezekre a nyilatkozatokra a prédikátorok utolsó félelme is eltűnt s nagy bátorsággal mondták a sátánnak: »*mutasd meg*

magadat a testi ábrázatodban, mi nem bántunk!« Nem engedi nékem azt a nagy Isten — felelé a lélek! — Nyugodjék el kigyelmetek, immár én elmegyek! — Hova megyen? — kérdék sietve a prédikátorok. Ahova Isten viszen — felelé a sátán! — »Akkoron a mint arányzók a sátánt — írják a prédikátorok — még ott vala, holott az ő hidegsége oly nagy vala, hogy az, kik az földön, az lasnakban feküdtenek, ugyan beburkóztanak, de mégis általhatotta őket az hideg.«

Amikor a sátán már különben is távozóban volt, a prédikátorok keményen rászóltak, hogy elmenjen innét s az jámbor prédikátort házanépével egyetembe többé ne kergesse. Bizony Isten megsegéljen, — felelé a bolygó lélek — elmegyek és soha többé nem jövök, de ugy mondom, ha az Uristen nem parancsolja; mert ő hordoz engemet.

Ezek pedig löttenek — mondja a kézírás — vacsorakortól fogva éjféli koriglan az jámbor prédikátor házánál, melyhez hasonló próbatételtől az Uristen minden hiveit oltalmazza.

XXIII.

Ribillió Komáromban

Badeni Lajos örgrófnak, a jeles hadvezérnek egyik ismeretlen levelét olvasgatom. A táborból írta Lipót császárnak, s a gyalázatos élelmezésről tudósítja őt. Végre ma — írja — a várva várt horvát ökrök megjöttek, de a szegény párák olyan soványok, oly nyomorultak, hogy a lábukon állni is alig birnak. *Hitemre mondhatom, hogy ez ökröknél csak a felséged élelmezési tisztjei rosszabbak!*

Nem tudjuk, vajjon a nemes örgróf ismerte-e a császári élelmezési hivatalok multját, de akár ismerte, akár nem, annyi bizonyos, hogy a szegyet fején találta. Annyi visszaélés és csalás, amennyit háromszáz év alatt a császári élelmezési hivatal emberei elkövettek, a világ egyetlen hadseregében sem történt. S ha még csak az lett volna az egyedüli bűnük, hogy a jó urak folyton az önnön fazékuk mellé szitottak! Nagyobb baj volt ennél, hogy a katonáknak olyan kenyeret szállítottak, melytől a szegények úgy hullottak, mint a legyek.

Hála a császár atyai gondoskodásának, Komáromban mindig elég német katona volt! A jó városi polgárság azt sem tudta, kit kellessék urának tartania, s kihez kelljen hallgatnia! Alsó, felső és legfelsőbb élelmezési tisztek is voltak ott bőven, de háromszáz év alatt alig akadt három, aki a latrok kenyerét nem ette.

Ez utóbbiak közé tartozott Friedtberg Özséb Károly főhadikomisszárius és élelmezési főtiszt is. Ő is megérett ugyan a börtönre, mert a farkas nevével a bárányt gyakrabbaeskán szokta volt

elvinni, de az áristom sötétségétől a császár fényes kegyelme mégis megmentette.

Friedtberg Özséb Károly uram valóságos kiskirály volt Komáromban. A várban azt tehetett, amit akart, a városban meg úgy félték tőle, mint a tüztől. A szegény polgárok, hogy méltatlan dolgot ne cselekedjék rajtuk, szívesen szolgáltak neki, s holmi ajándékoktól sem rettentek vissza. Mivel ilyen módon Friedtberg uram kétfelől is kaszálgatott, vagyona nőttön nőtt. Gazdagságának híre Bécsig is eljutott s az udvari kamara huszezer forintnyi összeget kölcsönzött tőle. Ez összeg fejében Friedtberg a városi italmérési jogot is bérbe kapta, s így hivatala mellett még üzérkedhetett is.

Friedtberg 1705-ben meghalván, mint a császár hű és érdemes tisztviselőjét nagy pompával eltemették. Ekkor még csak a felesége tudta, hogy a boldogult főhadikomisszárius ezreket sikkasztott. Az özvegy (Mária Magdalena de Finances) attól tartván, hogy férje helyett neki kell fizetnie, s hogy a sikkasztás miatt reá vetnek szót, fogta magát, s a temetés után Bécsbe utazott. De Finances asszony az udvarnál nem volt ismeretlen; lánykorában ugyanis hét esztendőn át Eleonóra császárné komornája volt s mint ilyen, kiváló érdemeket szerzett. E kiváló érdemek közül írásaiban csak egyet említ meg. Mikor I. József koronázására készültek s az ifjú főherceg fejére próbálta a koronát, biz az a füléig leszaladt. A korona megreparálását, disztítését és kibélelését I. József Finances kisasszonyra bízta, s ő a megbízásnak derekasan megfelelt.¹ I. József a kisasszony érdemeiről nem

¹ A Közös pénzügyi levéltár Hungarica című gyűjteményében van De Finances asszony folyamódása, melyben e dolgot leírja.

feledkezett meg. Mikor később férje sikkasztása ügyében a császárhoz fordult, öfelsége Friedtberg számadásaira generál abszolutóriumot állítatott ki, s azt Müller páterrel leküldte Komáromba. A császári kézírás szerint Friedtberg uram az elsikkasztott ezrek felől nyugodtan pihenhetett sirjában, mert — írja a császár — »auch in casu, dass es wäre, ich ihme alles und jedes pardoniere, und weder er, noch seine Kinder es zu vergelten haben werden, sondern ihnen alles nachgelassen werden solle«. Eszerint az élelmezési hivatal az udvari kamarával együtt hiába számíttatott, az eltűnt harmincezer forintnak nyomát bottal üthették.

Az özvegy tovább is Komáromban maradt, mert az italmérési jogok bérlete ezentul is kezén maradt. De az özvegyi fátyolt hamarosan sutba vágta. Valami Lubrecht János Mátyás nevű német gróf vette őt nőül. Mivel a büszke grófra ősei uradalmakat nem hagytak, kénytelen-kelletlen azzal foglalkozott, hogy ember megunta borát a szegény komáromiakkal itatta — persze drága pénzen. Ez ugyan nem valami főuri foglalkozás, de Lubrecht gróf azzal emelte a bormérés jelentőségét, hogy a városi tanácsot, meg a lakosokat lenézte, mód nélkül bosszantotta, s nekik ezer kellemetlenséget okozott. Bizony-bizony nem rajta mult, hogy valamennyit ki nem iktatta a városból. Mindezt Lubrecht gróf ur azért tehette oly könnyen, mert felesége érdemei révén az udvari kamara mindig az ő részére állott. Így mikor a sokat szenvedett város 1707-ben az italmérési jogért többet ígért, mint Lubrecht, bár Mansfeld herceg (komáromi főkapitány) is melegen ajánlta a szegény város kérésének teljesítését, az udvari kamara a bérletet mégis Lubrecht kezén hagyta. Ettől kezdve Lubrecht gróf még jobban basáskodott a városon. Végre azonban

Komárom is megemberelte magát, s Lubrechtnek kamatostul visszafizette a sok rosszat.

A királyi bormérés joga a végházakban s így Komáromban is július és augusztus hónapokban tartott. Régente magának a városnak kellett a király borát kimérnie, s a befolyó jövedelmet beszolgáltatnia. Ősrégi magyar szóval ezt a jövedelmet *borpotyának* hívták.¹ Lubrecht idején azonban a dolog már másként esett meg. Vagy maga a bérlő hozatott borokat, s mások teljes kizárásával kimérte, vagy bizonyos taksa fejében a kimérést a polgárságnak is megengedte. Lubrecht mindig a komáromiaktól szokta venni a borokat, s a pincéket is tőlük bérelte. Az 1723. évben is ilyenformán akarta folytatni. A vérig bosszantott tanács azonban ezuttal nagy meglepetést készített Lubrecht gróf részére. Közvetlenül július elseje előtt, tehát akkor, amikor a király bormérési joga kezdődött, a városi három status házról-házra kihirdettette, hogy aki Lubrecht gróftól a bormérésre engedélyt kér vagy vált, 100 forint büntetés éri, ugyanennyi büntetést fizet az is, aki bort, sört ad el Lubrechtnek, vagy pincét kölcsönöz neki.²

Elérkezvén a borkimérés ideje, Lubrecht régi szokása szerint elindult a városba, hogy borokat vásároljon s pincéket béreljen. Elrémlve tapasztalta, hogy senki egy csepp bort sem akar neki eladni, s hogy egyetlen pincét sem kaphat bérbe semmi árért. A városban levő negyven sörház és hatvan korcsmát meg tulajdonosaik július 1-én egytől-egyig bezárták. Lubrecht tehát sem bort,

¹ Azaz helyesebben borpótjának.

² Komárom városa levéltárában van e rendelet. Lubrecht grófnak ez ügyben felterjesztett panasza pedig a Közös pénzügyi levéltár Hungarica 1723. című gyűjteményében található.

sem pincét, sem korcsmát nem kapott. Bezzeg rohant most a birák uraimékhoz! Ezuttal már a könyörgéstől sem riadt vissza. De hiábavaló volt minden fáradsága; a városi birák csak vállalkat vonogatták. Jól tudták ökgigymék, hogy még a császár sem kényszeritheti a polgárokat arra, hogy Lubrechtnek borokat adjanak.

Lubrecht jól tudván, hogy a helybeli német tisztekre mindenkor számíthat, gyors futárt menesztett Bécsbe, s hirül adá a komáromi ribillió kitörését. A városiak — jelenti az udvari kamarának — összeesküvést (*formale Conspiration*) szöttek ellene, mint a császár embere ellen; őt gyalázatosan megsértették, s nyílt megvetéssel tisztességében jártak. Amikor julius 1-én a császár cégérét a városban kitűzte, s a korcsmárosok a magukét bevonták, senki bort vagy sört kimérni vagy eladni nem akart. Nyolc sörfőzőház van Komáromban, s ő két hónapon át majdnem vizet volt kénytelen kimérni. A hajósok, nem kapván a korcsmákban bort, már ki sem kötnek Komáromban, de egész Magyarországba szétviszik a Lubrecht néven esett gyalázat hírét! Ha a családommal — írja — a templomba megyünk, ujjal mutatnak ránk s rajtunk nevetnek. Az elöljárók a törvénysértésben a szó szoros értelmében előljárnak. Szluha alispán három megyei hajduval a sörházba jött, s négy hordó sört Gyallára vitetett. Fittyet hányott arra, hogy az italmérés joga most engem illet.¹

Miután Lubrecht gróf részletesen leírta a komáromi ribillió veszedelmeit, az udvari kamarát először is arra kérte, hogy katonai haderőt rendeljen a rebellis város megleckéztetésére. A saját tiszteletreméltó személyén esett sérelem és gyalázat megtorlására, megkövetelte,

¹ U. o.

hogy Csukás városbíró, Ujlakyt, a nemesek bíráját és Tiszó seregbíró vasraverjék és kemény pénzbírság mellett két hónapig a börtönben tartásák. Szluha alispánt és három hajdúját szintén börtönbüntetéssel kívánta sujtani. Azonkívül sürgette, hogy a három bíró mindegyike huszonnégy óra alatt kártérítés fejében neki 100 aranyat fizessen. S ha fizetni vonakodnának, a vár tömlőcében maradjanak. Végül Lubrecht gróf ur tudatta az udvari kamarával, hogy szállását az *Arany Oroszlán*-hoz címzett dunaparti vendégfogadóban tartja, s a további utasításokat oda kéri.

Az udvari kamara a veszedelmes ribillió hírére azonnal a hadi tanácshoz fordult, s a tiszteletreméltó hadakozó tanácsot fölszólította, hogy a makacs és rebellis Komárom ellen azonnal katonai csapatokat rendeljen. A hadi tanács a fölszólításnak szívesen megfelelt volna, de a törvények értelmében magánosok ellen csak akkor rendelhetett ki haderőt, ha azt a magyar kancellária is kívánja. Ezért az udvari kamara 1723 augusztus 10-én a magyar kancelláriához fordult, s miután félelmes színekkel lefesté a komáromi ribilliót meg a városi bírák hallatlan vakmerőségét, a kancelláriát arra kérte, hogy a katonai csapatok kirendelését a hadi tanácsnál ő is sürgesse.¹

A magyar kancellária erre a sürgős fölszólításra csak szeptember 18-án válaszolt, vagyis akkor, mikor Lubrecht gróf italmérési joga már rég letelt. De azért a kancellária is amellett volt, hogy a veszedelmes zavargókat keményen meg kell büntetni. A katonai erő kirendelése előtt azonban meg kéne tudni, miként és minő alapon tört ki a ribillió?

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1723.

Erre a kívánságra a város szívesen megfelelt. Néhány tiszteletreméltó városi embert, akik némileg a német szóhoz is konyitottak, Bécsbe menesztett. Ezek aztán odafönt előadták, hogy Lubrecht grófot az italmérésben senki sem akadályozta; a császári cégért julius elsején hivatalosan kitűzték, s a magánosok cégereit mind bevonták. Arról ők nem tehetnek, hogy Lubrecht gróf ur borról nem gondoskodott, s hogy a korcsmárosok az ő kedvéért nem voltak hajlandók az italmérés folytatására. Az egész ribillióból csak annyi igaz, hogy a város a sok évi keserű bosszuságokért Lubrecht uramnak ezuton derekasan megfizetett.

Mivel e fölvilágosításokkal a jó bécsiek meg nem elégedének, s mivel a városra mindenáron rá akarták sütni a ribillió bűnét, még azon ősszel vizsgáló-biztosokat küldöttek Komáromba. A feleket Nedeczky Ferenc uram, a nádori jegyző hallgatta ki. A bírakon és Lubrecht emberein kívül Valter György, Zámbold Pál és Burján György szenátorokat is kihallgatták. Valamennyi tanu azt vallotta, hogy Lubrecht kihágásainak se hossza, se vége; aztán oly vad, savanyu borokat méretett méregdrágán, hogy senki sem vette. Még a romlott kapásborokat is tiz dénárjával mérte, holott két pintje sem ért egy dénárt. S amig feneette borán tul nem adott, sört még drága pénzen sem mért.

Mivel a vallomások egytől-egyig Lubrecht gróf ellen szóltak, s mivel a város az ügyet a törvény útjára kívánta terelni, Lubrecht mérész álmái hamar szétfoszlódtak. Ahelyett hogy katonaság jött volna az állítólagos ribillió elnyomására, Lubrecht uramnak kellett sátorfáját fölszednie s ősei hazájába visszatérnie.

Udvari költők

XXIV.

UDVARI KÖLTŐK

Udvari költők

A Habsburgok bécsi udvartartásában ugyan a spanyol etikett járta, de mióta comtesse d'Au-
noy világhírű munkájában (*Mémoires d'Espagne*)
nevetségessé tette a sok szövevényes és bolondos
szertartást, lassan-lassan a bécsi udvar körében
is sok mindent más formára ütöttek. A régi
spanyol udvartartás regulamentumai az udvari
költők és udvari történetírók tartását is előírják.
Szükség volt ezekre; mert akik a maguk szárnyán
nem tudtak repülni, azokat idegen tollal kellett
a magasba emelnie. Az udvari költők és történet-
írók tartását tehát a bécsi udvar sem mellőz-
hette. A hiuság szele itt is átjárta a fejeket,
tehát az illatos tömjénfüst itt is igen kelendő
volt. Amilyen nemzetiség vitte a főszerepet az
udvarnál, rendszeren abból kerültek ki az udvari
költők is. Volt idő, mikor a spanyolok hajlit-
gatták a legjobban a derekukat a bécsi udvar-
ban. Rákerült a sor a csehekre is, sőt olykor a
franciákra is. Azonban I. Lipót korában már az
olaszok foglaltak el minden főbb helyet az ud-
varnál. A talián nyelv és módi járta mindenben,
s a talián maradt az ur még III. Károly idejében
is. Mint a mézre a legyek, úgy jöttek az olasz
költők, muzsikuskok, színészek, politikusok, éne-
kesek és katonák Bécsbe. S az udvarnál tárt ka-
rokkal s jó fizetéssel fogadták őket. Amint tud-
juk, a taliánoknak jó vénájuk volt a beszélge-
tésre. Nagyszerűen értették a hizelgést. (Kevésbé

finoman ezt hazugságnak is hívhatjuk.) Mesteri módon tudták, mint kell kitapogatni más zsebéből az aranyat, s végül a művészethez is értettek. Mindig azt találták föl, ami tetszett. Édes méznek kellett ennek lennie; mert a taliánok jól tudták, hogy a méz maga szokta magát nyalatni. És imígyen vagy félszázadon át az olaszok voltak a bécsi udvarban az urak, az udvari költők és az udvari történetírók. A jámbor olvasó azonban ne higgye, hogy ezek az udvari költők valami nagyhirű írók voltak. Bizony egyiknek sem találjuk se nevét, se munkáját az irodalomtörténetekben. Nem is azért fizették őket, hogy az emberiség számára maradandó értékűt irjanak, hanem hogy a kenyéradóikat dicsőítsék. Ezek az émelygős himnuszok pedig igen rövid életűek voltak; mert hát ha a szép címert cseh köre metszik is, nem lesz az sohasem gyémánttá.

Ha a pénz mai vásárlóerejét tekintjük, akkor bátran elmondhatjuk, hogy az udvari költők ugyancsak nagy fizetést huztak. Tehát gondtalanul élhettek volna, ha bor és kártya nem lett volna. Ezt a két dolgot azonban még az udvari költők sem vetették meg. A poetica licentia regulái szerint tehát sokszor és sokat ittak s vigan forgatták az akkor még negyvenlapos bibliának csufolt kártyát. Keresményük jó része tehát a divatos *basette*, *jeux de hazard*, *toron* és *quindecim* játékokon uszott el. Ami még megmaradt, azt a *beau monde de Vienne* emésztette föl. Csoda-e aztán, ha az udvarnak a költőit az adósok börtönéből kellett kiváltania, még pedig államköltéségen? S ki veheti a szegény eladósodott költőknek rossz néven, ha örökön-örökre pénzért könyörögtek?

A költőknél valamivel komolyabbak voltak az udvari történetírók. Ezek legalább irtak is néha, de munkáik kéziratban maradtak ránk.

Többször megesett, hogy ugyanazon ember volt az udvari történetíró és az udvari költő is. Ezeknek tehát valószínűleg költeniök kellett az igazságot.

I. Lipót korában *Comazzi* gróf, aztán később *Giuseppe di Brata Charta* voltak az udvar írói. Mindkettő olasz volt. Comazzinak nagy történeti munkája kéziratban maradt reánk. Comazzinak évi 1200 forint, Giuseppe di Brata Chartának pedig 1500 forint évi fizetése volt.

I. Józsefnek *Ancioni János* volt az udvari költője. Kinevezésekor I. József évi 2400 forint fizetést és 300 arany évi pótlékot biztosított neki. A poétai munkásságáért azonban külön tiszteletdíjat is kapott, még pedig néha 300 aranyat is egyszerre. Stahrenberg gróf azt írja róla, hogy még mielőtt udvari költő lett volna, akkor is kapott 300 aranyat öfelségétől, illetőleg a kamarától. »El kell ismernünk, — írja 1715 január 16-án az udvari kamara — hogy Ancioni olykor igazi költői műveket is alkotott.« Hová lettek e költői művek, nem tudjuk.

Mikor I. József meghalt, Ancioniról mindenki megfeledkezett. Éveken át könyörgött hol fizetésért, hol segélyért. Még 1715-ben is másfél évi poétai *zsoldját* (3600 forintot) és újabb munkássága fejében 1200 forintot követelt a kamarán. Mivel kinevezését nem tudta előmutatni, két tanut állított: Marchese Santa Crocét és Garelli dr.-t. Erre az udvari kamara azt ajánlotta öfelségének, hogy inkább kegyelemből, mint tartozásból utalványoztasson Ancioninak 1200—1500 forintot.

III. Károly király nem vette át elődeinek udvari íróit, bár ő maga is jobbára olaszokat alkalmazott erre a tisztségre. Neki megvoltak a maga emberei erre a célra. Tudjuk, hogy a Habsburgok udvartartása III. Károly idején emelke-

dett igazában az európai udvarok színvonalára. III. Károly udvarnépe mintegy kétezer emberből állott. Mind a kétezernek ránk maradt a neve. *A kétezer ember közt egyetlenegy magyar sem volt!* Azaz mégis! Volt egy magyar herold; de ennek is csak az ünnepi ruhája volt magyar. Olasz azonban annál több akadt. A császári zenekar például, mely évenként 200.000 forintba került, majdnem teljesen olasz volt. Az udvari énekesek és énekesnők (cantatrice, cantantore, évi öt-hatezer forint fizetéssel) mind olaszok voltak. Az udvari könyvtár igazgatója (Garelli) és őre (Fortosia), az udvari orvosok, az udvari főtáncmester (Pietro Lavastori), az udvari kompozitorok (Badia, Conti, Porfile), a császári képtár igazgatója (Cerini) stb. mind olasz bevándorlottak voltak. Az udvari opera olasz volt. Egy-egy előadás átlag 60.000 forintba került. Rengeteg összeg ez a pénz mai vásárlóerejéhez mérten. Nem csoda hát, hogy évenként csak három operai előadást tartottak. A bécsi városi színház igazgatója az olasz Borosini volt, aki olasz előadásokat is tartott az ugynevezett Klopff-Fechten és Baeren-Hatzenek mellett. A színházi mérnök, Francesco Bibiena, évi 4500 forint fizetést huzott.

Amint látjuk, az olaszokra a bécsi udvarban igen jó világ járt. Pedig nem is említettük idáig az olasz festőket, udvari matematikusokat, udvari építőket, szobrászokat stb., akik javarészt szintén olaszok voltak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az udvari méltóságok jórészét is olasz hercegek és grófok tartották a kezükben, akkor azt kell hinnünk, hogy inkább olasz, mint német volt a bécsi udvartartás.

Az udvartartás rengeteg kiadását az udvar jövedelme korántsem fedezte. Szerencsére az udvarnak és a kincstárnak a jövedelme akkor még nem volt úgy elválasztva, mint ma. III. Károly

a számláinak jórészét a kincstárral fizettette. A kis főhercegnőknek például »mikulás«-ra a kamara évenként 4000 körmöci aranyat utalványozott. Mikor 1719-ben Mária Jozefa Barbara főhercegnő kelengyéjét készítették, az udvari kamara csupán németalföldi csipkéért 41.000 forintot fizetett. Az 1717. év március 27-én Károly király elrendelte, hogy ezentul 300.000 forintot szolgáltatson be a kincstár az udvar titkos kamarájába ékszerek és ajándéktárgyak vásárlására. Az udvari kamara erre azt felelte, hogy ez lehetetlen dolog, mert idáig már 600.000 forintnyi ékszershámla vár kifizetésre!

Ahol ilyen gazdálkodás folyt, ott természetesen bőven jutott az olasz alkalmazottaknak is. III. Károly király állandóan tartott maga mellett udvari költőket és udvari történetírókat is. Az udvari költők között elsőnek *Sylvio Stampiglia* szerepel. Évi 4000 forint fizetést huzott s még külön hofquartiergeld-et is követelt. Az udvari kamarának 1718. évi jelentése szerint Stampiglia urnak a fizetésén kívül még rengeteg mellékjövedelme is volt. S mi lett mindennek az eredménye? Stampiglia ur nemcsak mindenét elverte, de még sok-sok adósságot is csinált. S tizévi költői szolgálata után 1718-ban az adósok börtönébe került. Mivel családjának betevő falatja sem volt, az udvari kamara 1718-ban azt ajánlotta öfelségének, hogy a decorum kedvéért udvari költőjét: Stampiglia urat küldje haza Rómába s adjon neki 600 forintot utiköltségül. Ez meg is történt.

Stampiglia helyét *Newen Károly József* nevű költővel töltötték be. Ez is nyakig ült az adósságban. Az udvari kamara 1719-ben 200 forintot utalványozott neki, hogy az adósok börtönét elkerülhesse. De már ekkor kijelentette a kamara, hogy ezentul egy fillért sem fizet érte.

A német költészetet ez időben valami *Triller József* nevű ember képviselte az udvarnál. Ugy látszik, hogy a német költészet jóval olcsóbb volt, mint az olasz, mert míg az olasz udvari költő évi 4000 forintot huzott, addig a német udvari költő csak évi 600 forintot kapott. *Triller* meghalván, 1722 április havában *Prokoff Antal* lett a német udvari költő évi 600 forint fizetéssel.

Mivel az udvar nem nélkülözhetette az olasz költőt, 1718 március 1-én *Apostolo Zenó*-t nevezte ki udvari költőnek, s neki (als resolvirten, kaiserlichen Hofpoeten) évi 4000 forint fizetést rendelt. Ez a jeles férfit a nevét így irogatta: *Apostolo Zeno Nobile Cretense et Cittadino Veneziano Originario*. Mint a többi olasz költőt, úgy *Apostolo Zenó*t is a szegény kamarának kellett fizetnie. Mivel a király *Apostolo Zenó* urat udvari hisztorikusának is kinevezte, még egy segédköltőt hozatott az udvarhoz. Ezt az új udvari költőt *Pietro Pariati*-nak hívták. Éppoly ismeretlen a neve és a munkássága, mint a többié.

III. Károly királynak kedves udvari történetírója volt *Dumont János* is. Maga a király írja róla, hogy »kitűnő kvalitásu; sok tapasztalatu férfit« s emellett nagy hűséggel ragaszkodik az ő fenséges személyéhez. Az 1715. évben foglalta el állását, mikor is a király meghagyta az udvari kamarának, hogy *Dumont János*nak évi 2000 forintot fizessen, azonkívül könyvek vásárlására évenként 500 forintot adjon neki.

Az itt említett udvari költők és udvari történetírók neveit a volt udvari kamara írásai között találtuk. Nem nehéz munka volt ezt fölfednünk. De annál nehezebb dolga leendő annak, aki e busásan fizetett költők és írók irodalmi munkásságát akarná földeríteni. A legnagyobb 60—100 kötetes külföldi munkákban, ahol még a leg-

jelentéktelenebb írókat is megtaláljuk, a Habsburgok udvari költőinek még a nevét is hiába keressük! Ami kétségtelenül azt bizonyítja, hogy nagyon is jelentéktelen emberkéek voltak. Csak az állásuk és a fizetésük volt jelentékeny. De hogy régi magyar mondással éljünk, a sasnak való fészekben verebek csiripeltek.

XIV.

A RÉGI DIAKELETBŐL

A régi diákéletből

XXV.

A RÉGI DIÁKÉLETBŐL

A régi diákéletből

A XVII. század iskoláiról, azoknak reguláiról és tanításmódjáról sok mindent tudunk. Az iskolai életről is maradt ránk egy és más. Azonban a diákjaink társadalmi életéről, küzködéséről, vakációzásáról, ide-oda vándorlásairól vajmi keveset tudunk. Pedig a diákélet mindig érdekes volt. Így tehát minden adatocská, ami e téren ismereteinket bővíti, egyuttal érdeklődésünkre is számot tarthat.

Más formáju ma már a tanítás; más formára ütötték az iskolákat is, de azért sok minden megvan, ami századokkal előbb is elevenséget és vídamságot kölcsönzött az iskolai világnak. Bizony a mi diákjainknak a fejében harmadfélszáz év előtt is forgószél járogatott. Szerették a tréfát, a csintalanságot; örömeist indultak a tilalmasra, s ha egymás közt voltak, ugyancsak ütögették a tüzet a tiltott pipákba! Aztán ki volt boldogabb, mint a diák, mikor egy-két napi vakációhoz jutott? Farsangoltak is ilyenkor eleget, mert hát a vakáció akkor is flastrom volt a szegény diákok szívére. Nem csoda tehát, hogy ágon ülve lesték az ilyen napokat! Azt sem kell hinnünk, hogy a tanuláson nagyon törték volna magukat! A latin és görög grammatika forgatása akkor sem volt a legédesebb foglalkozás! Isten a megmondhatója, hány diák mondta ez átkozott tudományra, hogy fogas ebnek való a csontrágás s nem uri diáknak! A baj csak az volt, hogy a skólamesterek ugyancsak kegyetlen emberek voltak! A fegyelem ellen vétkező és hanyag diákokat

nemcsak szóval, hanem fenyítéssel is zabolázták. Bizony nem egynek a farát ajándékozták meg holmi kemény pálcákkal, hogy jobb észre hozzák. Aztán akinek a fenyíték sem használt, azon hamarosan kiadtak, mint a patai szűrőn.

Mindez az iskolában forgott emberek szemében nem egészen ismeretlen dolog. Az alábbi levéltári adatok azonban új oldalról világítják meg a XVII. századi diákéletet.

Nemes ifjaink a XVII. században vagy a főurak udvaraiban nevekedtek, vagy pedig az akadémias és főiskolás városokban tanultak. Mondanunk sem kell, hogy a főurak udvaraiban is skólamesterek oktatták az ifjakat. Az iskolai regulák azonban itt nem igen nyomták őket. A katonák közt forgolódhattak. A nemes lányokkal is társaloghattak és táncolhattak. Kijárt nekik a ruházatjuk. Az asztalukra naponként bort is kaptak, még pedig elegendőt. A legtöbb magyar udvarban a diákok naponként három messzely bort és két fehér cipót kaptak asztalukra. A Németujvárotti nevekedő udvari diákok például 1644-ben 1916 pint bort és 5110 cipót fogyasztottak el. Rohoncon ugyanennyi bor járt a diákoknak. A nemes lányok és leányasszonyok valamivel kevesebb bort kaptak. De hát azért ők is eleget fogyasztottak. Hiszen, hogy többet ne mondjunk, Rohoncon 1644-ben huszonhét kisasszony és leányasszony evett naponként az uraság asztalán.

Ha az ifjakat a hazai vagy a külföldi városok iskoláiba küldték, a főuraink gyermekei nem konviktusokban, hanem künt a városban laktak. A szülők ugyanis a bevett szokás szerint házat béreltek az ifjak számára s hazulról adtak melléjük cselédséget; sőt az élelmicikkek jó részét is hazulról küldték nekik. Mikor például a Batthyány-fiúk Sopronban tanultak, sok minden mel-

lett még hatvan tyukot is vittek magukkal.¹ Az illetén diákháztartásnak feje a prefektus volt, aki rendesen az egyházi rendhez tartozott. Ennek dolga volt az erkölcsi vezetés. Aztán következett a preceptor vagy a pedagógus. A sáfár, a gazdasszony, a lovász, a fullajtár, a csatlós s más efféle szolganép sem hiányzott. A főuri diákok ugyanis paripáikat is magukkal vitték. Hiszen tudott dolog, hogy például Grácban és Bécsben ifjainknak sok játékban kellett résztvenniök s az udvar körül is többször kellett forgolódniok, Zrinyi Miklós (a költő) és Zrinyi Péter a XVII. század elején Grácban (akkor Grécnek mondták) tanulván, rendes udvartartással dicsekedhettek. Mikor később Bécsben tanultak, oda is a szükséges személyzettel és paripáikkal mentek. Aztán az udvar körül is forgolódtak.

A dunántuli főurak ugy a XVI., mint a XVII. században jobbra Grácba küldék fiaikat. Akkor ugyanis e város lakói és a magyarság között szorosabb kapcsolatot teremtett a török ellen való védekezés. Dunántuli főuraink majd mind leveleztek a gráci urakkal. Gyakran megfordultak Grácban. Hiszen nem egy magyar ur szolgált akkor Stájerország zsoldján a magyar végházakban s így gyakran kellett Grácba menniök.²

¹ A velük levő Borsiczky írja 1653 május 4-én Batthyány Ádámnak: »Talán jó volna az urfiak számára ideküldött tikokat sopronyi piacon eladni s pénzre fordítani; mert ingyen kél el azoknak tartásokra sok zab.« (Körmendi levéltár. Missiles.)

² A stájerországi tartományi levéltárban (Landesarchiv) tömérdek dunántuli magyar ur levele található. Már a XVI. században küldözgetik tehetősebb uraink Grácba gyermekeiket. Az 1562. év január 29-én például Petheő Benedek írja Saftenberg Jánosnak, Stiria főkapitányának, hogy fiát Grácban szeretné taníttatni. Többi gyermekeit s rokonait is ott akarja iskoláztatni. (563. fasc.)

Tudott dolog, hogy Grácnak nagyhirű oskolája volt, melyet még a külföldiek is öröme-
kerestek föl. Több főherceg is lakván e város-
ban, a diákok között az uralkodóház is képviselve volt. Akkor még az uralkodóház tagjai
nem éltek oly elzárkózott életet. Az ifju fő-
hercegek Grácban a magyar urfiakkal játszo-
tak, lovagoltak s gyakran együtt is étkeztek
velük.

Ezek és hasonló körülmények teszik érthe-
tővé, mért kereste fel Grácot annyi magyar diák.
Mondanunk sem kell, hogy e diákok legtöbbje
előbb már a hazai iskolákon is töltött egy-két
évet.

A vitéz főgenerális: Batthyány Ádám, akinek
az udvarnépe az ezeret meghaladta, a XVII.
század derekán fiait a soproni jezsuiták jóhirű
oskolájába küldé. A bevett szokás szerint házat
bérelt számukra s főtisztelendő Magnovith Já-
nos uram vezetése alatt a szükséges személyze-
tet és cselédséget utnak indította.

A házuk és a gazdaságuk vezetője Pongrácz
uram és az ő derék hitestársa volt. Jó magyarok,
de kálvinisták voltak az istenadták. Ez sehogy
sem volt a prefektusnak, főtisztelendő Magnovith
János uramnak az ingyére. A leveleiben panaszko-
dik is Batthyány grófnak Pongrácz uramra s
pádistát követel a helyére. Egyszer amiatt emel
kifogást, hogy Pongrácz uram a prédikátorral
babonáztatja magát betegágyában. Máskor meg
azt is neki rója fel bűnül, hogy szolgálója a diá-
kok házában »majdnem meggyermekezék«.

Az ilyes dolgoktól megválva, Magnovith uram
minden erejével rajta volt, hogy a kis grófok
házát jó rendben tartsa s hogy velük a tudo-
mányt megkedveltesse. Ez utóbbi dolog azonban
nem igen sikerült neki. Hiába hangoztatta, hogy
milyen tanult és tudós emberek voltak a grófi

ifjak szülei és ősei; hiába dicsérte a latin nyelv szépségét! A kis grófok azt tartották, hogy mit használ a vaknak, ha elei láthattak, vagy a némának, hogy atyja ékes beszédű volt? És csak úgy immel-ámmal tanulgattak. Magnovith uram levelei szerint gyakran fogta el őket a fejfájás, amit már abban az időben is iskolai betegségnek hívtanak. Aztán mód nélkül kedvelték a vakációt és a különféle szórakozást. »Felfordult most az világ, — írja ilyenkor Magnovith uram — sokkal jobban irtóznak az jótól, hogy sem mint az gonosztól.«¹

Batthyány gróf természetesen nem valami nagy örömmel hallotta, hogy a fiai nem lelkesülnek a tudományokért. Nemcsak nekik, hanem Magnovith uramnak is dorgáló levelet írt s az ifjak részére megszorította a kihányó pénz küldését. Ez már aztán a főtisztelendő prefektusnak sem tetszett. Tehát fordított egyet a szekéren s megírta a grófnak, hogy a gavallérok *»már nem fölöttebb idegenek az tanulástól«*. Majd megimígyen engesztelgette az apa haragját. »Annyi foganatja lett az velek való munkálkodásomnak, hogy az tanuláshoz jobb izzel és kedvvel nyulnak, hogy sem mint annak előtte!... Az farsang farkán két napi mulatságot méltó engedni nekik.« (1651.)

Eléggé kedvre hangolván imígyen az öreg grófot, Magnovith uram érkezettnek látta az időt, hogy néminemű kéréssel is előálljon. Magnovith főtisztelendő ur nagyon szerette a borocskát s megírta a grófnak: »az iskolai gondoknál is nagyobb fogyatkozásunk az, hogy nagyságod oly szűken küldi ide az borokat. Rossz korcsmai borokra szorulunk, mely után tiz napig koplal

¹ Magnovith levelei a Körmendi levéltárban találhatók.

az ember! Ha szinte olykor valamely emberséges embernek egy böcsületes itallal gazdálkodnék is az ember, az is nagyságod böcsületire volna. Tehát több bort küldjön nagyságod». (1651.)

Néhány nap múlva (január 17-én) a főtisztelendő prefektus már jelentette a grófnak, hogy a borok megérkeztek. »Az magunk részét — írja — alkalmas helyben, pincénkben telepítettük. A jezsuita atyáknak szánt borokat a klaszteromba küldöttük. Igen kedvesen vették s nem tudván másképpen meghálálni legottan az urfiak böcsületjéért holnapra az egész oskoláknak napestig való recreatiót engedtek és az urfiakat böcsületes ebédjökre hívták.«

Batthyány gróf ugyanezen alkalommal abrakot is küldött a fiai lovainak.

Magnovith uram jámbor erkölcsű lováról azonban megfélemedezett. A főtisztelendő ur tehát a maga paripája számára is kért abrakot; mert — ugymond — kengyelfutó inasokra nem lehet bízni az urfiakat; jómagának kell őket kísérnie!

Ugy látszik, hogy a prefektus ur nem szívesen böjtölt. Jóмага és az urfiak számára ugyanis felmentést kért és kapott püspökétől. Az ujévi ajándék már ez időben is divatban lévén, Magnovith uram előre megírta a grófnak, hogy főembernek való posztóból öltözetet kér ujévre.

A kis grófok udvartartásában borbély nem lévén, betegség alkalmával a főtisztelendő prefektus ur kurálta a gyermekeket. A kurálás persze a kor szokása szerint történt. Mikor például Palkó grófnak a feje fájt, a főtisztelendő ur (mint maga írja) a szokott purgációt adta neki. Kristóf grófnak állkapcáján fluxus indulván meg. Magnovith uram bizonyos füsttel illette a kis gróf állát. Ez — írja — holnapig elmulasztja a daganatot.

Magnovith uram nem lévén megelégedve a

fiuk preceptorával, mást keresett. A nagyszombati jezsuiták ajánltak is neki egyet. »Emberséges magyar legény — írja az ajánlottról — Petheő nevű. Kilencedik oskoláját végezte és sok időtől fogva Révay urfiak mellett preceptorkodott. Csakhogy tovább is akarna tanulni, úgy kívánna az urfiakhoz jönni, hogyha az urfiak esztendőre Grézbe, vagy Bécsbe vagy más akadémiás helyre mennének, ahol ő maga is többet tanulhatna. Mostani helyén nincs elég tekintete az ifjak előtt s nem segítheti őket a komponálásban.«

Hogy a kis Batthyány grófok nagyobb kedvvel tanuljanak, a prefektus ur jó diákokat is keresett melléjük. Talált is több ilyet s megírta az öreg grófnak, hogy az ittvaló diákok között hármat talált az urfiak szolgálatjára alkalmasat. Az első: Séllyey Palkó, syntaxista. Ez jó friss inas; deákul, magyarul, horvátul és németül tud, pápista, jó tanuló és szép kezeírása vagyon. A második: Balogh János, ez is jó nemes ember fiacskája. Mostan Káldy Péter fia mellett vagyon; az urfiakkal egy oskolába jár, jól tanít, jól ír s tud is emberhöz böcsülettel szólni. A harmadik is pápista, de ennek már köteles szolgálatja vagyon.

Bár Magnovith uram nem egyszer emlegette, hogy koporsójáig viszi a Batthyány grófokhoz való kötelességét, az első kínálkozó alkalommal végleg bucsut adott nekik. Zsirosabb egyházi álláshoz jutván, otthagya a prefektusi hivatalát s azontul egy vakarítást sem irt. Az érsek a helyébe Borsiczky György nevű papját küldte a Batthyány-fiukhoz. Magnovith uram az új prefektusról ezt írta volt gazdájának: »Tudós ember, vele tanultam a hatodik oskolát: akkor is böcsületesen tanult.«

Borsiczky csak igen rövid ideig viselte az új tisztelet. A helyét Vasdinnyey Balázs foglalta el.

Az új preceptor pedig Szerényi András uram lett. Ezekkel és a megfelelő cselédséggel indultak a Batthyány-fiúk 1651 tavaszán Grácba. Aztán több éven át ott forgolódtak az iskolákon. Mivel itt igen sok magyar urfival találkoztak, s mivel az udvar körében is gyakran mutatkoztak, a tanulással nem sokat bibelődtek. Kristóf urfi-nak különben sem volt inyére a tanulás, Vasdinnyey Balázs uram 1651 november 27-én meg is írta Batthyány generálisnak, hogy Kristóf urfi szívesen mulat a Gréc országbeli urakkal, de a könyvekkel nem sokat verekedik. »Az preceptor-nak azt mondja, hogy nem tanulni jött ide, csak recreálni magát«!

Gondolhatjuk, hogy az efféle híradás nem igen jól esett Batthyány generálisnak, aki — bár egész életén át hadakozott — szerette a könyveket s támogatta a tudósokat. Hiszen tudjuk, hogy némelyik évben két-három könyvet is nyomtattatott.¹

Az 1653. évben Thököly István arra kérte Batthyány generálist, venné a fia mellé Abaffy Andrást, »az ki szolgálván ökegyelmének, háta megett tanulván, jövendőben is vehesse öcsém-uram szolgálatjának használt.« Abaffynak — írja Thököly — »máris alkalmas deáksága vagyon; mivel Nagyszombatban pátereknél jártatta oskolában az apja«.²

Nem tudjuk, Batthyány elfogadta-e ez ajánlást. Abaffy ugyanis nem szerepel a Batthyány-fiúk leveleiben.

¹ 1654-ben Malomfalvainak s Talián páter könyvét nyomatta ki. S ugyanez évben írja neki Jécsi megbízottja: »Küldtön küldje nagyságod az magyar imádságos könyvecskét; mert megkenvén a könyvnyomtatónak száját, jobbizüen munkálkodtat. Az legényeknek is bibálét (borravalót) ígertem.«

² Körmendi levéltár. Missiles, 1653 január 23.

Az 1654-ben Czobor Eugénia Grécben akarván a fiát oskoláztatni. Batthyánynét kérte meg, adna alkalmatosságot az utra. »Az gyermek — írja — csak harmadmagával leszen; portékája nem sok... Amint mondják, *az ki hol bizik, ott késik.*«

Ez időben Vasdinnyey Balázs lévén a fiuk mellett, gyakran tudósítja Batthyány generálist az előforduló dolgok felől. Egyik levelében például nadrágot kér az urfiak és az inasok számára; »mert nincs több, mint amit hordanak s az már kopott. Egy pár papucs és pacsomag is kell nekik.

Az 1654 április 21-én az egyik Batthyány-fiu (Kristóf) a küldött csizmákat köszöni meg apjának. Amint írja, a pompás sarkantyuk nagyon tetszenek néki. »Lovam — írja — jól viseli magát. A herceg urfiak kihittanak minket magukkal Ekenpergre vacsorára. Jól megnyargaltam az lovat. A herceg urfiaknak is tetszett. Igaz, hogy nem igen megyek rajta oskolába, hanem ha recreatiom vagyon, akkor kimegyek mindenkor rajta.

Ugyanez évben Kelcz György uram jelenti Grácból, hogy az urfiak és a cselédek fehér ruháinak mosása ügyében Batthyány generális parancsa szerint jár el. »Nem lesz lopás a ruhában, — írja — mert attól veszünk kenyeret is, akinél mosatunk. Addig nem merek mosatni, míg nagyságod jóvá nem hagyja... Szénánk kevés s fánkkal sem érjük be.«¹

A magyar ruhában, sarkantyus csizmában járó ifjak — amint a jelentésekből kitűnik — néha parázs verekedést csaptak a német diákokkal. Az efféle ellenségeskedés gyakran járhatta,

¹ A mosás — írja Kelcz — 4 frt 50 kr.-ba kerül.

mert sokszor kellett az urfiak számára ruhát küldeni. Az 1656-ban Séllyey Pál írja Batthyány generálisnak, hogy az urfi számára bélelt süveget küldessen. »Eléggé vonogatják — írja — a német urfiak!«

Az 1655. év február 5-én maga Pál urfi írja Batthyány generálisnak, hogy más lovat küldjön, mert az itt lévő igen bokrossá lett. »Engemet — írja — előbb, hogysem innend elmennék, valami gyalázatban ejtenének, s mikor néha vagy csak mellettem elmennek is, csak imigy-amugy nagy büzzel szólnak. De én sem magokkal, sem grátiájokkal, sem pedig az ő haragjokkal semmit sem gondolok, viselvén előttem is nagyságod hozzám való atyai kegyelmes grátiáját.«¹

Ugyanezen év tavaszán Vasdinnyey Balázs az urfiak és az inasok számára csizmát kér. »Az Pál urfinak megparancsolná nagyságod és az preceptornak, hogy mig alámennék, tanulna valamit. Kristóf urfi nem tanul; csak az muzsikát tanulja.«²

A következő (1656.) év őszén Batthyány Ádám generális az ifju Barkóczy Zsigmondot is Grácba küldé oskolába. A derék Séllyey Pál vitte őt oda. Amint a kísérettel együtt szerencsésen megérkezett, azonnal irt Batthyáynak. »Az utnak rosszasága miatt — írja — noha későn, de jó egészségbe érkezünk fel s a városon kívül két egész nap *megszellőztetének bennünket* s azután két izben való esküvésem után ugy eresztének be.«³

¹ Levele végén a praeceptor pénzét sürgeti s a csatlósa és a lovásza számára dolmányt kér. (Körmendi levéltár. Missiles.)

² 1655 május 24.

³ A megfüstelés és a veszteglés a magyarországi járvány miatt történt.

Bár alig hogy Grácba érkeztek, Sellyey uram máris pénzt kért s a gazda számára kőszót. Hogy Batthyányt kedvre derítse, még egy kis háborus hírrel is kedveskedik neki, irván: »Itt nagy hire vagyon, hogy az magyarországi király személye szerint akarna táborba szállani, de mely felé legyen szándékjok, nem tudják.«

Mivel a kis Barkóczy-fiut is Batthyány gondozta, tehát minden ügyes-bajos dologban hozzá fordult a kis diák. Az 1656. évben például több ízben kért pénzt. Egyik ilyen alkalommal irta volt: »Valami kevés költséget küldjön kegyelmed; mert néha oskolában, néha congregatióban kérek; pedig egy pénzem sincsen.«

A következő év tavaszán ismét pénzt és egyebet sürgetett. Ravaszul megfogalmazott levelében e kérését ily formában adta elő: »Atyám uram önagysága örömet akarná idevaló tanulásomnak böcsületes, hires, neves végbe való vitelét... Az minemű ruházatot adott nagyságod velem ide feljövetelemkor, az alkalmasan megváltozott rajtam, annyira, hogy amaz magas respectust félretevén, szégyenlek benne járni nagyságodra nézve. Igazán irom nagyságodnak, hogy mások előtt majd merő csuff (igy!) és nevetség vagyok, melyet mind örömet elszenvednék, ha az nagyságod böcsületiben nem járna... Nekem bizony a nyárra dolmány, mente, süveg s költség kívántatik... Hérics Gyurkó inasomról is gondoskodjék nagyságod.«¹

És Batthyány generális küldözgette hazulról a ruhaneműeket, pénzt, élelmet s Isten tudja mi mindent. Mi minden kellett Grácban az ifjakkak, nehéz volna felsorolnunk. Hiszen még a bor-

¹ Gréc, 1657 március 23. (Körmendi levéltár. Missiles.)

bélyt is hazulról küldték Grácba, hogy az ifjak haját lenyirja. Legalább Vasdinnyey Balázs 1654-ben ezt írta Batthyány generálisnak: »Kérem nagyságodat, hogy az borbélyt nagyságod küldje föl; mivel az urfiaknak igen nagyok a hajai.«¹

Azok a főuri gyermekek, akik nem Grácban, hanem Bécsben járták az iskolákat, épp oly udvartartással indultak utnak, mint a Batthyány-fiuk. Koháry István fiai a XVII. század derekán Nagyszombatban kezdték iskolai pályájukat. Innét aztán Bécsbe mentek. Ők is vittek magukkal paripákat, inasokat, lovászt, gazdasszonyt, sáfárt, no meg akit először kellett volna emlitenünk, preceptort is. Bécsben a szállásért 660 forintot fizettek évenként. Hatalmas összeg volt ez abban az időben! Tehát bizonyos, hogy a Koháry-fiuknak Bécsben ugyancsak nagy lakásuk lehetett! A számadások szerint a fiuk vöröskarmazsin, sarkantus csizmában, narancsszinű mentében, meggyszinű dolmányban jártak. A lovak számára az abrakot és a szénát Bécsben vették. A gazdasszony kántorpénzül (negyedévre) 225 frt.-ot kapott. A mester hol 5, hol négy forintot kapott fizetésében. A számadások között ilyen tételek is szerepelnek: »mivel Istók kinőtt az köpönyegiből, vettem egy vég *leányabát* 6 frt. 75 kr.«² »Istók magának és mesterének vett két pár szép kést, gyöngyházast« stb.

A fiuk még Bécsben tanultak, mikor édesatyjuk a harcon elesett. Ekkor fekete ruhát csináltattak³ és hazajöttek. Bécstől Pozsonyig a

¹ U. o.

² Leányaba finomabb minőségű abaposztó volt.

³ »Ekkor veszett el atyjuk az harcon, tehát azon posztómetőtől vettem egy vég fekete scheptuch"-ot stb. Ugyanekkor egy pár fekete kordován csizma patkolással együtt 4 frt 65 kr.-ba került.

preceptor és a fiuk utiköltsége egy forint és öt pénzre rugott.¹

Családi levéltáraink sok-sok ily adatot tartalmaznak, melyek olykor élénk világot vetnek a főuri fiuk külföldi iskoláztatására. Eddig iróink azt hitték, hogy a kor szokása szerint a magyar főurak fiai is a convictusokban tartattak. A fontosabb közölt adatok azonban egészen mást mondanak. Főuraink gyermekei a XVII. században fejedelmi módra egész udvartartással indultak külföldre s nem az intézetekben, hanem bérelt házban laktak.

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. Memoriale boldogemlékezetű Koháry István uram fiaira való költségtől 1665 szeptember.

Császári bálók és színelőadások Pozsonyban

XXVI.

CSÁSZÁRI BÁLOK ÉS SZINI- ELŐADÁSOK POZSONYBAN

Ingven! Azt lehet így a Pozsonyban, az egész
meg a bálók rendezésének küldetésére, hogy csak a császári bálók, azaz a
hátszék nyitására bálók, meg azaz a bálók
szűkei utasítások ellet rendezésének. A
bálók regulamentumának nagyobb rész-
ben egyforma volt. Három alkalommal
dob- és trombitaszóval kihirdették, hogy ma
ron megkezdődnek a nyitványos bálók. Hatvan
háromszor, azaz hatvan háromszor
szabad a tánc. Ezután bálók kezdés után a
reggeli öt óráig lehetett a bálók nyitványos
előadás, minden bálókban ötödik
megkezdődött.

Történetek pedig csak a császári bálók
is. Történetek voltak, azaz a magyar nyelv
a magyar nyelv és a magyar nyelv bálók
ben volt. Végül is minden az idegen nyelv
jár a mindenki előtt a bálókban.
Csak néhány bálókban az idegen nyelv

Császári bálók és szinielőadások Pozsonyban

Kevesen tudják, hogy egykoron az udvari kamara kebelében külön *bálkomisszáriusok* is működtek. E polcos tisztviselők igazgatták a Habsburgok minden országában a nyilvános bálók dolgát. Mert hát nem szabad hinnünk, hogy a régi boldog időkben bárki rendezhetett bált. Ez csak kiváltságos emberek szabadsága volt. S magát ezt a szabadságot nem vesztegették ám ingyen! Aki többet ígért a kamarának, az kapta meg a bálók rendezésének kizárólagos jogát. Azaz hogy csakis a *császári kiváltságos bálbérlok* adhattak nyilvános bálokat, még pedig a bálkomisszárius uraiméktól előirt rendtartás szerint. E bölcс regulamentum valamennyi nagyobb városunkban egyforma volt. Három királyok napján dob- és trombitaszóval kihirdették, hogy immáron megkezdődnek a nyilvános bálók. Hetenként háromszor, esti hét órától reggeli három óráig szabad a tánc. Február hótól kezdve azonban már reggeli öt óráig lehetett a bálokat nyújtani. A *bálokon minden tisztességesen öltözött ember megjelenhetett.*

Történtek pedig ezek a császári bálók Mária Terézia korában, mikor is a magyar nyelv, a magyar szellem és a magyar viselet halófélben volt. Városainkban teljesen az idegen divat járta s mindenütt németül folyt a beszélgetés. Csak néhány búsmagyar író körmölgetett ma-

gyarul a pislogó mécses mellett. Csak ezek a szegény magyar írók lelkében élt még a nemzeti szellem; csak ezek hirdették még a magyar nyelv szépségét; ezek biztak egy szebb jövőben. De vajjon hányan akadtak, akik az ő lelkesítő szavukra hallgattak? Bizony-bizony nagyon kevesen voltak ezek.

A városokban rendezett császári bálokon minden, de minden idegen volt. Nem hallott az ember ott magyar szót, nem látott ott magyar ruhát. »Sok nemeseket — írják — nem ismerhettünk meg a mesterlegényektől; sok magyar dámákat az ő szobaleányoktól, a lányokat anyjaiktól. Sokszor csak irultunk-pirultunk, mikor a grófné helyett a szobalányt köszöntöttük. Isten bocsáss! Ki is tudta volna őket megösmerni vagy megkülömböztetni! Mindegyiknek egy-egy tintukos szita lebegett a fején, ha pedig sétálni mentek, olyan nagy kalap, mint egy vámkerék. Hajdan a mi együgyű eleink a pártát a szüzesség címerének tartották, de ezt a mi leányaink egynéhány évektől fogva elhagyták. Miért?«

Ez állapotok azonban a szent korona hazahozatalakor az egész országban megváltoztak. A nemzeti lelkesedés egyszerre hihetetlen mértékben fellendült. A magyar viselet s a magyar szó újra divatba jött. Még a német Budán és Pesten is megváltoztak a viszonyok. »Valamennyi budai és pesti dáma vagyon — írják — mind magyarba öltözött s úgy várja a koronát«. — Így cselekedtek a pozsonyi asszonyok is, akik gróf Teleky Sámuelnét kérték meg, »hogy az maga jeles magyar öltözeteiből engedne egyet mustrául, melynek formájára készíttethetnének ők is magoknak a jó iz regulái s tetszések szerint való magyar köntösöket«.

Az egykoru ujságok nagy számmal adták

az efféle híreket. Szabolcs vármegyéből írják például, hogy ott »az uri asszonyságok a bóbítát mind elhánták s magyar főkötőket viselnek«. Nógrádról meg ezt jelentik: »valamint a férfiak, úgy a nagyobb rangu és bölcsességű asszonyságok már a maguk régi bőrükbe visszababultak«.

»Komáromban — írja a Mindenes Gyűjtemény — a nemes bálokban mind a férfiak, mind az uri asszonyságok csupa magyar ruhákban jelennek meg s ha a vitéz Hunyady és Mátyás föltámadnának, még ők is tapsolnának ily sok szép magyarságnak.«

Mivel az idegen módi és nyelv főbb terjesztői mindig az asszonyok voltak, a bálók és egyéb multságok elnémetesedését is jórészt nekik rótták fel bűnül. Aztán mikor II. József halála után a korona hazahozatalával beállott a nemzeti ébredés kora, megint asszonyaink voltak, akik siettek a módiba jött magyar öltözetet felvenni. »Ha — írják ez alkalommal — a mi magyar asszonyságaink e dicséretes példát mindenütt követni fogják s kivált pedig a bálokban és egyéb multságokban magyarul beszélni nem szégyenlenek: úgy be fogják gyógyítani a sebeket, melyeket hazánknak s nemzetünknek okoztak, s még inkább elhitetik velünk, hogyha asszony által jött be a világra a bűn, a szabadító is asszonytól született.«

A báloknak magyar színezete főleg Pozsonyban tűnt fel, ahol ugyancsak német világ járta. Amint tudjuk, itt Pozsonyban az udvar is adott bálokat koronázat vagy országgyűlések idején. A pozsonyi királyi palotában külön táncterem volt, ahol az udvari zenekar (landtagsmusikanten) húzta a talp alá valót. De ide természetesen csak a kiváltságos emberek juthattak be. Ellenben a pozsonyi császári bálbérlo adta

multságokon bárki megjelenhetett, ha a taksát lefizette.

Pozsony lévén az ország fővárosa, a császári nyilvános bálók itt virágoztak legjobban. Az országgyűlésnek sok követét többször lehetett a bálokon látni, mint a tanácskozási teremben. S ugyancsak szórták ott az ebanyázta pénzt! Hogy ez a pénz idegenek zsebébe vándorolt, azzal senki sem törődött. A bálbérlok majd mindenütt olaszok voltak, s így őket gazdagították az uraink.

A dolog mivolta szerint mindennap nem lehetett bált adni, az eszes bálbérlok tehát bizonyos napokon tánc helyett népies komédiákat, vidám játékokat rendeztek. Azaz, hogy megkezdtek a színielőadásokat, természetesen idegen nyelven. Pozsonyban időző iőuraink, akik a lenézett magyar irodalommal mitsem törődtek, kapva kaptak az idegen játékosokon. Nemcsak látogatásukkal, hanem nagy összegekkel is támogatták a bálbérloket és azoknak szerződött társulatait.

Mária Terézia 1749-ben bizonyos *Turbillio* Károly nevű pozsonyi cukrásznak adott kizárólagos jogot bálók és színielőadások rendezésére. A privilégium tíz évre szólott. *Turbillio* uramnak minden száz forintnyi bevétel után hat forintot kellett a kincstár részére fizetnie. Az üzlet igen jól jövedelmezett néki, mert már a bérletidő letelte előtt 2334 forintot fizetett a kincstárnak, illetve a szegényháznak.¹ Amint az engedély lejáráóban volt, *Turbillio* rögtön kérte szerződésének megújítását. *Turbillio* a nyilvános bálókat és a színielőadásokat a városi vendégfogadóban

³ Közös pénzügyi levéltár. Hungarica 1749: »Die Ball- und Faschingslustbarkeiten, wie auch die öffentliche Schauspiel zu Pressburg« etc.

adta, ugyanott, ahol különben a tárnoki üléseket szokták volt tartani. Mind Pozsony városa, mind a közönség nagyra becsülte Turbillio uramat. Pozsony tanácsa még bizonyosságot is állított ki részére, megirván, hogy az előadott darabok ellen tisztesség, rend és fegyelem dolgában semmi kifogást sem lehetett tenni.¹ Turbillio — írja a városi tanács — igen derék, hasznos polgár, aki sok szegény emberen segít.

Turbillio cukrász előadásaisal egyidőben még egy másik társulat is játszott Pozsonyban. A városi lövészkompánia ugyanis a lövészárokbán faszínházat (Komödienhütten) építtetett, s azt bérbe adta bizonyos *Gierolamo Bon*-nak, aki ott olasz operákat adott elő a főuri világnak, vagyis, amint ő maga írja: a nobless-nek.² *Ezek a Bon-féle előadások voltak az első operák Magyarországon. Bon felében komoly, felében pedig vig operákat adott elő.* A szezon rendszeren három hónapig tartott, de a nagyuri közönség óhajára Bon ezt az időt még három hóval megtoldotta.

A színelőadások népszerűsége Pozsonyban azt eredményezte, hogy a város állandó színház építésére adta magát. Könnyű volt ezt elhatároznia, mivel a magyar főurak nagy öszszeggel váltották meg a páholyokat. Az új állandó színház az ugynevezett *zöld ház* telkén épült Mária Terézia nemcsak jóváhagyta az építést, hanem a bérbeadást is megengedte.

Az új színházért kemény versengés folyt Bon és Turbillio között. A városi tanács ez utóbbi-

¹ U. o. All erforderlichlich gute Ordnung, Zucht und Ehrbarkeit — írja Pozsony városa — található Turbillio mulatságain. (1670 március 20.)

² U. o. »Gierolamo Bon direttore dell opera *Metastasio* representare in musica cinque opere ciecé. tre seriose e due buffe«.

hoz vonzódott, a főurak meg Bont támogatták. Pozsony városa 1760 május 21-én azt jelenti az udvari kamarának, hogy a főurak megszerezvén örök váltságon a páholyokat, a színház építése biztosítva van. A város olyan embernek adja majd a színházat, aki jó társulatot tart¹ s aki a szokásos hat százalékon kívül még évi bért is fizet a városnak.

Bon igazgató (*impressario von der wellischen Opera*), nem látván biztosítva jövőjét, 1760 augusztus 28-án újra kibérelte a lövészárookban levő színházat (Komödienhütten) és a jövő év április 8-án akará ott megkezdeni az operaelőadásokat. Emellett azonban minden követ megmozdított, hogy az új városi színházat is ő kapja meg. Az öfelségéhez benyújtott folyamodásában a többi közt azt írja, hogy kitűnő zenés játékokat adott elő, s annyira megnyerte az urak tetszését, hogy azok telket ígértek neki. Prágából tehát jeles énekeseket szerződtetett. Időközben azonban a városi színház is elkészült. Két társulat azonban egy városkában nem élhet meg. S ha a városi színházat Turbillio olasz komédiás bandája kapja meg, akkor ő tönkremegy.

Mária Terézia 1760 október 20-án a magyar kamarához intézett végzése szerint döntött az új színház dolgában. A kamara és a helytartótanács jelentéseiből megértettük, — írja a királynő — hogy nyilvános bálók és játékok céljára a zöld ház helyén alkalmas színház épül. Megengedjük, hogy ezt az *Eudimius a Castillione* örgróffal kötött szerződés értelmében bérbe adják. A színház bérlője (arendator spectaculorum), Gierolamo Bon a farsang végéig vigjátékokat adhat elő. Az

¹ U. o. »In ordine producendorum spectaculorum per stabiliendam bonam comicorum societatem habeat.«

egész játékos banda a városi hatóság alatt létszen. A bérlő minden száz forintnyi bevétel után hat forintot fizet a városnak. A színház építésére a város kölcsönt nem vehet.

A királyi végzés Bon kezében volt ugyan, de azért az előadásokat nem kezdhette meg. Ő maga írja, hogy a város a helytartótanácshoz, ez meg a város nyakára küldözgeti őt; innét meg a kamarára kell szaladgálnia. És egyik se akarja a királyi végzést nyélbeütni. »A fiatal Illésházy gróf a minap végtelen fájdalmamra tudatta velem, hogy én nem azzal szerződtem, akivel kellett volna. De különben is más oldalról az én előadásaim ellen felségedhez fognak folyamodni. Eddig soha senkinek sem kellett a város és a helytartótanács megerősítését kérnie. A játszó társaságok (Komedianten Banden) szabadon adhatták elő játékaikat. Engem Erdődy Antal, Erdődy János, Erdődy György, Pálffy Károly, Csáky János, Csáky György és Stahremberg grófok támogatnak, s biztosították megélhetésemet. Én előbb kezdtem itt az előadásokat, mint Turbilliónak olasz komédiásai.«

Mária Terézia királynő a magyar főurak közvetítésére 1760 november 5-én újra megengedte, hogy Gierolamo Bon a farsang végéig operákat adhasson elő. S mivel ugyanekkor Turbillio bandája is játszott, Pozsony városának egyszerre ismét két színháza is volt. Mindkettőben idegenek játszottak. De a magyar főurak — kiknek javarésze akkor egy árva szót sem tudott magyarul — éppen ezért támogatták, mert idegen volt. A magyarságnak még közel száz esztendeig kellett várnia, hogy állandó színháza legyen. S mikor ez a szegényes ház épülőben volt, a mágnásaink ugyancsak nem mutatták mecenásságukat! Nem is csoda, hiszen majdnem mindnyájan külföldön és a külföldnek éltek. Ott

verték el a magyar jobbágy munkájának gyümölcsét, a magyar föld zsirját.

Hogy a pozsonyi idegennyelvű színházak leginkább az országgyűlések idején virágoztak, mondanunk sem kell. Hiszen igazi élet csak ilyenkor járt Pozsonyban. Megjelent a bécsi udvar is az udvari énekesekkel és a muzsikásokkal (Landtagsmusikanten). Egyik mulatságot a másik követte. Még a cigánybandák is ilyenkor tettek szert holmi pénzmagra. Az egykoru jelentésekben olvashatjuk, hogy mikor a királyi család sétára indult a városban, a cigányok muzsikáltak előtte s nagy tömeg kísérté mindenfelé. A pozsonyi királyi palota tánctermeiben azonban már nem ők, hanem az ugynevezett *landtagsmusikanten* huzzták a talp alá valót.

XXVII.

A furfangos mészáros

Ahogy Pest és Buda városának tornyaitól eltűnt a szarvára fogyott hold, az ide telepített németység állandóan hadakozott a magyarsággal. A városi tanács nem jó szemmel nézte, hogy a derék német lakók közé más felekezet is mérészkedik befurakodni. Meg is nyomta a pennát, valahányszor a szegény magyar települőről írt! Csak *gsindl* néven nevezi őket s féltő szemmel óvja tőlük a jó német iparosokat, az igazi polgárokat! Nevezett tanács 1695-ben is fölirt az udvari kamarához az idegen települők ellen. A városban — írja a bölcs tanács (vagyis inkább a nótárius, mert a tanácsurak még nem konyitottak az íráshoz) — mondhatatlan nagy a fölfordulás és a zürzavar. *Veszélyre fordult e derékas német község állapota; mert kálvinisták (értsd: magyarok!), törökök, rácok csempészik be magukat s mindenféle elegybelegy csavargó ide tolakszik. Félő, hogy e derék német városból rác község leszen. Nem jó tréfára venni az efféle dolgot, mert a császár vallja kárát. Jó Isten! Könyörülj e szegény városra!*¹

A városi tanács csak a magyar, a török és a rác polgárokat csempülvén, hinnünk kell, hogy a betelepült németek a polgárság diszei voltak.

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1695. Gott erbarm mit dieser Stadt — kiáltja elkeseredésében a bölcs tanács.

Pedig dehogy is voltak azok! Szó, ami szó, de bizony nem az ágas-bogas, törzsökös familiák költöztek hozzánk. Hanem igenis jöttek olyanok, akiknek otthon nagyon is meggyült a bajuk. Egyik az adósságát hagyta otthon, a másik meg idegen jószággal jött ide. Ez a feleségét hagyta otthon, amaz meg a másét hozta magával. S mindannyija itt kezdett új életet.

Gall János György uram is azok közé tartozott, akik megaggott feleségük helyett fiatal asszonnyal költöztenek Buda városába. Öki-gyelme azelőtt Mannheim városában mészároskodott. Jól menvén sora, 1669-ben nőül vette Möchin Éva kisasszonyt. A pfalzi grófnak, valamint Mannheim városának bizonyosága szerint Éva asszony hü feleség, dolgos gazdasszony s hívő, ájtatos lélek volt.¹ Csak egy hibája volt. Időjárára ő is megöregedett. És Gall uram ekkor idegen emberek buzájába vágta a sarlóját. Azaz, hogy udvarolt itt is, amott is. S hogy feleségétől megszabaduljon, uton-utfélen hirdette róla, hogy az ördög mesterségéhez tud, bűjbábol s varázsló képiben őt magát is megveszté, mert hát az asszonynak tudós hatalma nagyon másnak megrontására.

Akinek ez nem volt elég, annak Gall mester többet is mondott. Az 1681. évben például a neuburgi hercegnek írta volt, hogy a felesége az ő 50 talléros lovát mágusi erejével elpusztította. Nyilvánvaló boszorkány ez az asszony, — írja — mert minden szombaton égő gyertya előtt egy óráig imádkozik! Aztán a méregkeveréstől sem volna idegen. A tartományi törvények értelmében tehát halált kér a felesége fejére.

A neuburgi fejedelem és a mannheimi ta-

¹ E hivatalos iratok a Gall-féle pör mellékletei s a Közös pénzügyi levéltár. Hung. találhatók.

nács ugy találták, hogy Gall János felesége jámbor asszony s az ördögösségben nincsen része. Gall uram ellenben rossz fát tett a tűzre s hogy a büntetéstől szabaduljon, ravasz praktikát forgat a fejében s prókatori fogásokkal él. Birák uraimék tehát meghagyták Gall mesternek, hogy purgálja és mentse magát, ezt hozván magával a közönséges igazság.

Erre Gall mester imigyen menté magát: mikor Neuburgból házamhoz tértem, feleségem e szókkal fogadott: vén lator! Az ördög fojtana téged a pokol fenekére, hol kóboroltál? Megijedtem, mert nem jó ám a boszorkánnyal hadakozni! Az ember lelkét könnyen veszedelemre ejti. Tehát hallgattam s az asszonyt csigattam. Aztán amig vele voltam, állandóan nagy fájdalmat éreztem. Mintha csontjaimat izzé-porrá törték volna; meg voltam verve, mint a zsupp. Asszony, — mondék neki — maradhatatlan vagyok miattad; a nyoszolyát, párnát és egyéb házi igazságot is mind elvárásoltad, engem is megrontottál. Az asszony erre imigyen szólott: János! te álmodol. Imádd az Istent, hogy észreterhess. Ha testedben beteg vagy, meggyógyítalak, mikor a füvek kijönnek. Most — mondá Gall mester — a gyermekemet helyezém az asszony mellé. Ezen is mindjárt erőt vett az esztelenség. Elvittem hát mellőle és szentelt olajjal megkentem. Erre mindjárt jobbra fordult állapota. Másnap az asszony gyónni ment; mire én még rosszabbul lettem, sem állnom, sem járnom nem lehetett. Mit volt mit tennem? A Mária-Einsidl-i szüznek ajánlottam fel magamat s alázatosan könyörögtem nékie, hogy nyissa meg a birák szemét.

És a birák uraimék szeme csakugyan megnyílt. Világosan látták, hogy Gall János hazudik, mint a bomlott óra. És kimondták rá a szen-

tenciát. Azaz hogy bűnösnek találták őt a házasságtörésben s arra ítélték, hogy három vásárnapon át égő gyertyával kezében a templom előtt álljon s a községet megkövesse.

Ez a törvénybéli orvosság nem gyógyította meg Gall mestert. Megint csak latorkodott a leányasszonyokkal s így másodszor is a törvényhez intették őt, ugyancsak házasságtörés miatt. És ezuttal is elítélték. Most már a pellengérre állították őt s ott kellett megkiáltania a bűnét. Ez sem használt. Megint latorságra vete-medett. A bíróság ezuttal is bizonyosságra bocsátotta az ügyet s Gall János mestert a házasságtörésben megest bűnösnek találta. A fortélyos mészárosmester ugyan váltig hangoztatta, hogy a felesége a bűjösök és a bájosok felekezetével tart társaságot és azért zajdult véle össze, de a bíróság e mende-mondának helyt nem adott. Gall János erre még fogósabb dolgokkal állt elő. De hiába! ez sem használt. Gall mestert harmadszor is elítélték. Ezuttal a számkivetést juttatták neki osztályrészül; azaz hogy Mannheim városából a szokásos ceremóniák közt kiséprűzték őt. Bizonyos dolog, hogy Gall mesternek nem volt kedve ellenére ez az ítélet. Hiszen imigyen megszabadult a feleségétől, otthagyván a szegény boszorkányt emlékül a szülővárosának. Jó-maga titokban még egyszer visszajött Mannheim városába, hogy szívének választottját magával vigye. A szemfüles birák azonban észrevették s megfogatván, ugyancsak kínálgatták a somfabottal. E botozás emlékével és egy Plank Margit nevű 24 éves mannheimi leánnyal aztán megindult a számkivetésbe. Egyenest Magyarországra jött s Maroson nőül vette Plank Margitot. Aztán az ujonnan alapított császári városban: Budán telepedett meg. Itt mint mészárosmester hat évig éldegélt s derekasan megszédte magát. Második

feleségétől három gyermeke is született. Szóval jól ment volna a sora, ha az ördög ide nem hozza egyik mannheimi polgártársát. Ez a polgár (Kirchbauer) első házassága alkalmával násznagya volt, így hát jól tudta, hogy Gall mesternek az első felesége is él. Menten be is vádolta őt a városnál.

A város tanácsa Gall János mestert és második feleségét erre tömlöcbe vetette. Az 1695 február 18-án kellett aztán Gall uramnak a törvény előtt felelnie a kétnejűség dolgában. Meg is felelt ökegyelme olyan furfangosan, hogy a pesti tanácsurak azt sem tudták, mihez fogjanak.¹

A bíróság egynémely kérdését s Gall János feleletét itt adjuk:

— Tudja-e, miért került a tömlöcbe? — Nem én.

— Nem házasodott-e kétszer? — Dehogy házasodtam. Csak egy feleségem van, a másik boszorkány.

— Honnét tudja, hogy az első felesége boszorkány? — Jól ismertem őt. Az ördögökkel cimborált s velük táncolgatott. Maga az asszony sem tagadta, hogy ő boszorkány. Ha itt volna, szívesen bemutatnám a becsületes tanácsuraknak.

— Mit tud első feleségéről? — Semmi mást, mint azt, hogy boszorkány volt és nem feleség.

— Miért házasodott másodszor, mikor még az első felesége is élt? — Az első feleségem boszorkány volt s nem asszony. Ha nem lett volna boszorkány, nem kellett volna újra házasodnom.

— Volt-e első feleségétől gyermeke? — Volt vagy négy, de elhaltak; a nevüket sem tudom. Az asszony már születésük alkalmával megbü-

¹ Vallomása a Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1695. található.

völte a gyermekeket. Mikor a világra jöttek, teljesen kékek voltak.

— Jól élt-e első feleségével? — Amig meg nem tapasztaltam, hogy boszorkány, megfértünk egymással. De aztán bizony öszveajdultunk. Hogy a dolog világosabban megteessék, elmondám a papoknak. Azok meghagyták, hogy az asszony-nal semmit se csináljak.

— Miért hagyta el első feleségét? — Mert megátalkodott boszorkány volt.

— Házasságtörés miatt volt-e büntetve? — Igen! Száz tallér birságra ítélték, de még máig sem fizettem meg. A házasságtörésnek is az előljárók az okai, ha belátják, hogy a feleségem csakugyan boszorkány, akkor büntelen volnék.

— Mit mondott Maroson a plébánosnak? — Azt mondtam neki, hogy nőtelen vagyok; mert a feleségem nem volt nő, hanem boszorkány.

— Mikor a mannheimi kiutasítást megszegte, megvesszőzték-e? — Erre bizony már nem emlékszem.

Gall János uram szentül hitte, hogy ilyen bölcs feleletei teljesen elegendők feje mentésére. De keservesen csalódnia kellett. A városi tanács fölterjesztésére ugyanis az udvari kamara megszerezte a pfalzi gróftól és Mannheim városától Gall uram háromszoros elítél-tetésének hivatalos iratait. Ekkor aztán a budai bírák is világosan látták az igazságot. El is ítélték Gall mestert.

Mondanunk sem kell, hogy ez időtájban Pesten és Budán nem a magyar törvény járta, hanem az ugynevezett császári Landgerichtsordnung. Ez pedig a kétnejuséget fejjvétellel bünteti. Az udvari kamara (kegyelemből) azt rendelte, hogy Gall mestert tízévi börtönre és kényszer-munkára ítéljék. Második felesége, Plank Margit

részére pedig azt határozta, hogy a pellengéren nyilvánosan megvesszőzzék s a városból örökre kitiltsák.

A budai bíróság Gall mestert csak négyévi tömlöcre ítélte (1696 február 17-én). A városnak nem volt pénze, hogy a bűnösöket a börtönben táplálja. Ezért, akit csak lehetett, kivégeztetett; a kisebb bűnösöket pedig szabadon bocsátotta, ha azok valamelyik templom javára 10—20 taléért adtak. Így állván a dolog, Buda bölcs tanácsa hamarosan megbánta, hogy Gall mestert négy évre ítélte. Ez idő alatt ugyanis három gyermekét is a városnak kellett tartani. Gall Jánosnak tehát nem is kellett kegyelemért folyamodnia. Megtette helyette ezt Buda tanácsa. Lipót császár 1698 április 15-én kérdést intézett ez ügyben Buda városához. És a tanács május hónap 15-én melegen ajánlotta Gall János megkegyelmezését.

Amig ez Budán imigyen lefolyt, azalatt Mannheim városában Gall János első felesége mindent elkövetett, hogy becsületét helyreállítsa. Megható folyamodásában (1694 október 10) előadja, hogy Gall János öt gyermekével együtt akarta őt elveszteni. És társai is akadtak, akik az ő életére és vagyonára fenekedtek. Mannheim városától kér tehát oltalmat.

Mivel Gall János a boszorkánymeséivel Mannheim városát is hirbe hozta, a városi tanács az elhagyott asszony pártjára állott. Arra kérte a neuburgi herceget, hogy tartasson vizsgálatot azok ellen, akiknek köszönhető, hogy Mannheim városát *boszorkányvároskának* (Hechsenstaettlein) hívják s hogy a városi polgárok-nak tisztessége annyira alászállott. A gyomot — írja a város — ki kell irtani!

Ez utóbbira tán nem is volt szükség, mert hiszen a gyom hozzánk szállt s nálunk vert gyökeret.

Ribillió Pesten

A török kiűzése után Buda és Pest »császári városokká« lönek. Új lakói jobbára Németország tartományaiból vándoroltak hozzánk. Egy-szerű iparosok és kereskedők voltak, akik nálunk kezdtek új életet. Egyiket-másikat a könnyű megélhetés reménye csalogatta ide; a legtöbbje azonban afféle ember volt, akinek távoznia kellett régi otthonából. Egyik a büntetés elől szökött ide, a másik az adóssága miatt oldott kereket. Ez a feleségétől akart szabadulni, amaz a máséval indult utnak. Szóval mindenkinek volt valami titkos oka, amiért e veszedelmes földre költözött. Akadt is Pesten és Budán annyi gonosztevő és csavargó, hogy helyet sem találtak nékiek! A városi magisztrátus irni-olvasni nem tudó mesteremberekből állott. Pest város tanácsosai — hivatalos jelentések szerint — napközben mezitláb járdogáltak s ingben-gatyában tolták a taligát.¹ A város birái közt találunk kurta-kocsmárosokat, pacalárusokat, káplárokat, volt börtönőröket. Az egyik bíró (Herold) gyilkosság miatt több évig ült a börtönben. Valami sok jót a többiről sem mondanak írott emlékeink. S

¹ Közös pénz. levéltár. Hung. 1699. írják a városi tanácsról: »Derer etliche in Hembetern theils zuzeiten parfüssig auf der Gassen herumbziehen.« Olvasni nem tudnak. A város bevételeit a győri profoz és a bukott budai kocsmáros vezeti.

ezek az emberek az ősei azoknak a nagy családoknak, akiket később *pesti patriciusok*-nak szoktak hívni.

Pest városának kezdetben csak birája volt; Buda ellenben polgármestert választott. Mindkét városban többségben volt a németiség. Pesten kevés magyar nemes és iparos is akadt. Ezeknek a Mekkája a megyeháza volt. A városi német polgárság a magyarokat s a velük szövetkezett rác polgárokat mindig sanda szemmel nézte. Az ellenségeskedés nagyobb lobot akkor vetett, mikor biróválasztásra került a sor. A német iparosok és szatócsok magukszörű embert ültetgettek a birói székbe. A magyarság és a vele szövetkezett értelmesebb németiség meg azon volt, hogy olyan ember kerüljön a birói székbe, aki a közigazgatáshoz is ért valamit s az íráson és az olvasáson kívül egyebet is tud. Birótétel idején a két fél aztán szembekeverülvén, lúg nélkül is megmosta egymást. A biróválasztáskor hatalmas tüntetések és verekedések támadtak. Bizony még magát a bírójelöltet is felképelték. A császári kormányshoz is beleavatkozván a viszálykodásokba, a tüzesebb elemeket somfabottal szelidítették s tömlőre hányogatták.

A XVII. század utolsó évtizedében Pesten biróválasztás vagy Budán polgármester-választás ribillió nélkül meg nem esett. A jámbor német mesteremberek a magyar polgárokat hívták rebelliseknek, pedig jómaguk is pompásan értettek a rebelláláshoz! Minden választásnál csaptak holmi kis zendülést. A pártok tánkra fogták egymást, azaz hogy mód nélkül egymásba vesztek, s míg a felsőbb hatalom — no meg az árestom — békességre nem erőltette őket, ruhát s tisztességet nem igen hagytak egymáson. S mikor már kiadták a mérgüket,

írásra fogták a dolgot. Ment is a panaszlevél Bécsbe, mint az árvíz! S eb volt a bakszekere, ugyancsak csigázták a szót hol ide, hol amoda. Ember légyen, aki eligazodik szavukon!

Az 1698. év elején — a bevett szokás szerint — a volt bíró letévén tisztét, a kamarai adminisztráció a birói tisztségre három olyan embert jelölt, akik a közigazgatáshoz semmit sem értettek, teljesen illiterátusok voltak s az igazságszolgáltatásról fogalmuk sem volt. Az első jelölt pacalárus, a másik kettő pedig kurta-kocsmáros volt!¹

E jelölés hallatára a pesti magyarság és a műveltebb németiség a ráccokkal egyetemben a megyeházán gyűlést tartott s onnét több tiltakozó iratot bocsátott a magyar kancelláriához, az udvari kamarához és *Caraffa Stigliano* grófhoz, mint a szlavóniai komisszió fejéhez.²

Mig a magyarság és a velük szövetkezettek a megyeházán tanácskoztak, a pesti burgerek husángokkal és furkósbottokkal felfegyverkezve, a megyeházát körülfozták és éktelen lármát csaptak. A lázangok vezetői Werns városi gyám (különben felcser), Lederwas Bertalan borbély, Schellhass József csaplár, Köpl hidvamos, Suchentruck kovács, Skopek Ferenc szatócs, aztán Properger Jakab sörfőző (»antistes civium vulgo klein veldtscherer«) és társai voltak. Ezek a megyeházán tanácskozókat a legéktele-

¹ U. o. 1698 január 27 az udvari kamara írja, hogy a pesti lakosság a jelölések ellen tiltakozott (»die gesambte Edelleut, Officier, unger, teutsch und rätzische Mitbürger«). Az udvari kamara ez irata szerint a magyar kancellária is követeli a jelölés orvoslását.

² U. o. mindezen folyamatások 1698 január 27-én keltek.

nebb szidalmakkal illették; Condépártiaknak, rebelliseknek s huncfutoknak mondták! (»Nos rebelles et Condei-partes dicentes ac salvo dictu *Hunczfutones* temerario ausu proclamare.«) Hogy a gyűlés után parázs verekedés is támadt, mondanunk sem kell.¹

Január 9-én az alsóbbrendű polgárság a városházán gyülekezett a választás megejtése céljából. Zenegg György volt a választási komisszárius, aki felolvasta a három jelölt nevét. A jelöltekkel egyik párt sem volt megelégedve, de mivel a császári komisszió jóváhagyta a jelölést, Zenegg elrendelte a szavazást. A jelöltek közül Pollermann 120, Linzer György 43 és Lehner Mihály János 7 szavazatot kapott. A katonatisztek nem szavaztak egyik jelöltre sem, a magyarokat meg szavazni sem engedték.

A magyar szavazók és a műveltebb németek erre ismét a megyeházára vonultak s ott egyhangulag bírónak választották a német Kolbachert. Kilencven magyar és negyven német szavazott rá! Ugy látszik, hogy ez a Kolbacher igen derék ember volt; mert még a budai adminisztráció feje is azt írja róla, hogy a szegények atyja, vagyonos és értelmes ember, jó lábon áll a megyével és a császári komisszióval is. (»Ein Vater der Armen sei, auf Ersuchen jedesmahl sich ihrer erbarmet« etc.)

Pest városának tehát egyszerre két megválasztott bírója volt. A felsőbb megerősítést azonban egyikük sem kapta meg. A város polgárai között pedig folyt tovább az egyenetlenség és a gyűlölködés. Némelyik korifeus az utcán sem

¹ U. o. Zenegg relatiója Pestről, valamint a »Nobiles et officiales comitatus Pest, Pilis, natio tota Hungarica et Rasciana atque potioritas civium Germanorum.«

merte magát mutatni; mert az élete veszedelemben forgott. Kolbacher hivei azt követelték, hogy a városi gyámot és társait tömlőcre vessék. A másik bíró hivei pedig derest és börtönt sürgettek a magyar szavazók részére.

A magyar kancellária 1698 január 27-én átírt az udvari kamarához s jelenté neki a pesti türhetlen állapotot. Ezen — ugymond — csak úgy lehet segíteni, ha a kamarai adminisztráció új bírót jelöl s új választást rendel el.

Az udvari kamara az ügyet Caraffa di Stigliano grófra bízta s elrendelte, hogy míg a nevezett gróf Pestre jön, addig a tavali bíró és tanács intézze az ügyeket.¹

A budai kamarai adminisztráció azonban nem vette figyelembe e rendeletet. A tavali bíró helyett ugyanis a gyilkosság miatt bebörtönzött Herold patikusra bízta a bírói tisztséget.² Caraffa ez önkényes intézkedés ellen keményen tiltakozott. De maga a városi tanács is fölírt az önkényes intézkedés ellen.

Caraffa szerint Pesten folynak a ravasz fondorkodások és a hazug jelentések gyártása. A budai kamarai igazgatóság meg a felsőbb rendelet világos betűi ellen olyan dolgot mivel, melyet tűrni nem lehet.

Caraffa gróf és von Mayeren Theobald urak Eszékről azt írják az udvari kamarának, hogy amint Pestre jönnek, rendbehozzák a dolgot s állandó választási rendet teremtenek. Most az egyes pártok teljesen hamisan informálják a ka-

¹ U. o.

² U. o. Eszék, 1698 március 6-án írja Caraffa gróf Herold patikusról: »so vormahl wegen eines allda beschenen homicidii tanquam correus mitbeschuldiget worden, und lange Zeit in schimflichen Verhaft gesessen ist«.

marát.¹ Visszaélés az, hogy a volt bírákat újra kell jelölni.

Mikor — írják — Budára utaztunk, Kolbacher intézte az ügyeket, hogy a magyar párt segítségével és Kurznak, a budai adminisztrátornak támogatásával a bíróságot megtarthassa, Kolbacher személyesen volt nálunk. Amennyire az idő rövidsége megengedte, az ügyet megvizsgáltuk. A városi tanácsot két új taggal: a német Lehnerrel és a katolikus Jankovicssal szaporítottuk. Ezenkívül még két hely marad a tanácsban egy magyar és egy német számára.

Ezentul csakis a tanács tagjai közül választható bíró, ugy mint Ausztriában szokás.

Kolbachert — bár a németiség legnagyobb része s a városi tanács is sérelmesnek vette — sem bírójelöltnek, sem tanácstagnak nem jelöltük.

Fölötte kívánatos, hogy a szabad királyi városokban a német elem uralkodjék. A magyar nemeseiktől óvakodni kell, mert ha Pesten hatalomhoz jutnak, a magyar kormány székek is beleszólnak a város ügyeibe, amiről az udvari kamara eddig hallani sem akart! A magyar iparosok sem jobbak a bepanaszolt németeknél, sőt talán rosszabbak (»auch seltzambe Köpf und sehr unbeständige Leuth, woll auch von schlechter Conduit seien«).

A budai kamarai adminisztráció nem mindenben hajtotta végre a felsőbb rendeletet. Így például az udvari kamara (és Caraffa is) meghagyta, hogy az új választásig a múlt évi bíró vezesse az ügyeket. A kamarai adminisztráció

¹ »ganz sinistre proque suo intentu facilius obtinendo, malitiose bei der H. Hofkammer angebracht« etc.

azonban Herold patikust tette meg ideiglenes bírónak.

Herold megbízásával a bírák száma tehát megint szaporodott. Azonban Pollermannn embe-rei Herold bírósága ellen is tiltakoztak. A magyar polgárok és a velük szövetszövetkezettek pedig új választást sürgettek. A zürzavar tehát napról-napra nagyobb lett. S ez akkor sem szűnt meg, mikor császári komisszió jött Pestre és az eddigi három bíró helyett *Lehner Mihály Jánost* tette meg törvényes bírónak.

Az udvari kamara aztán meghagyta a kamarai adminisztrációnak, hogy Lehner bírót mutassa be a polgárságnak s helyezze őt hivatalába. Ugyanezt megírta Caraffának is.¹

A választási biztosok: Prunner és Zenneg, mielőtt az új bírót bemutatnák volna, előbb rendet igyekeztek teremteni. E célból a zavargások vezetőit elzáratták s a többit pedig keményen megfenyegették.²

Április hó 1-én aztán jelentik Bécsbe, hogy végre sikerült az új bírót bemutatniok. A polgárság egy része azonban nem nyugodott bele az új helyzetbe. Tovább is nyugtalankodott s ahol csak tehette, gáncsot vetett az új bírónak. S bizony nem a legszebb cimekkel illeték őt. Egy ízben például, mikor a városi felcser: Lederwass Bertalan borotválta Lehner uramat, a jelenlévők azt mondták, hogy Lehner a kvártélyozásnál nem mint becsületes bíró, hanem mint gazember (»wie ein Schelm«) jár el...

¹Wien, 1698 márc. 4. An die Commissarios in Croatien und Slavonien Herrn Caraffa de Stygliano und Herrn Mayeren.

² »mittels scharfen Bedrohung und Arrestierung der principal Widerstreber«.

Ismeretes dolog, hogy Pest város régi biráival számos nagy munka foglalkozik. Azonban ezekben hiába keressük Lehner Mihály bíróságát. Az 1698. évben még a neve sem szerepel s helyette olyat tesznek meg bírónak, aki e tiszte nem is viselte. Helyénvaló dolognak véljük tehát a fentebbiek előadását, annál inkább, mivel a nyomtatott irodalom ez anyagból semmit sem ismer. Talán innét van, hogy a Pest régi biráival foglalkozó munkák hemzsegnek a hibától.

*

Az 1698. évi zavargások főbb tetteseit böjtvasra szorították; a kisebbeket pedig deresre vonták. A császári kormányzók a polgárságot erősen megfenyegették, igérvén mindent, amitől az embernek bátorsága az inába száll. Aztán Caraffa di Stigliano gróf kidolgozta az új választási regulamentumot és az udvari kamara megerősítette azt. Eszerint a lelépő bírót a következő évben nem volt szabad újra jelölni.

Az udvari kamara és a budai kamarai adminisztráció szentül hitte, hogy a polgárságot jobb észre hozta. Hitte, hogy az elégtelenek tartózkodni fognak olyasmitől, ami kárukra fordulhat. Hiu álom volt ez! A pártok meg nem alkudtak egymással; csak farkasbékesség volt köztük. Az első szikra megint tüzet támasztott köztük. S amint az 1699. év elején a bíróválasztás ideje elérkezett, a pártoskodás és a viszálykodás újra kitört. A hivatalos jelentések szerint az egész város bódulásban vala. A felsőbb hatóságok hiába parancsolgattak, nem volt aki fogadja. A polgárok a fenyegetéseket füstbe bocsátották. Titkos gyűléseket tartogattak a kocsmákban. És sikamlott a titok, ahol csusztak a poharak. A bortól zajosodott vezetők a nyulszívűeket

is kardosakká tették. Aztán fölfegyverkeztek a pártok vádlásokkal, szitkokkal és botokkal. És megkezdődött a ribillió. És lett, ami lett.

A dolog azzal kezdődött, hogy a budai kamarai igazgatóság 1699 január elején Herold Szigfrid patikust megtette helyettes birónak. A városi tanács tagjai hadilábon állván Herolddal, kézzel-lábbal tiltakoztak ezen kinevezés ellen. S emellett semmi alkalmat el nem mulasztottak, hogy borsot törjenek Herold orra alá. A városi polgárság meg a tanács tagjaival állott hadilábon s mindent elkövetett, hogy e tőlük gyűlölt emberektől szabaduljon.¹

Amint látjuk, volt elég ok és alap a hadakozásra. A városi polgárság is több pártra szakadt s mindegyik mást és mást akart. A műveltebb polgárság vezetői: Kolbacher és Leistner voltak. Kolbacher nyíltan hirdette, hogy halomra hányja a városi tanács tagjait! Az ördög vigye el testét-lelkét, — ugymond — ha a városi tanáccsal valaha megbékél. Nem arra való emberek a tanácsosok, hogy a város ügyeit vezessék. Ő majd eljاراتja velük az ebek táncát.²

Amit Kolbacher a tanács ellen szóval mondott, azt a polgárság írásban is fölterjesztette a felsőbb hatósághoz.

Ezenközben a városi tanács sejtén, honnét fu a szél, a budai adminisztráció részéről kinevezett birót: Heroldot elcsapta s helyébe *Eschenbrucker Fülöpöt* választatta meg birónak. Ez a derék ember mesterségét illetőleg szakács volt

¹ A tanács tagjairól írják 1699 január 19-én hogy írni s olvasni nem tudnak. »So siehet sich die arme Burgerschaft von Magistrat ganz verlasst.«

² 1699 február 17. Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch jelentése.

s a városi ügyekhez semmit sem konyitott.¹ Vele egyidőben a tanács Kalcher Mártont tétette meg kamarásnak, bár sem irni, sem olvasni nem tudott.

A városi tanács tiltakozott azon vád ellen, mintha Eschenbruckert önkényüleg tette volna meg birónak. Eschenbruckert — írja — 37 szavazattöbbséggel választották meg birónak. Akár így, akár amugy történt a választás, annyi bizonyos, hogy Eschenbrucker sem volt külömb legény Herold patikusnál. Valóban rájuk illet a magyar mondás: egy ebbel jobb a szücs a vargánál.

A városi tanács önkényes eljárása még jobban felbőszítette a pártokat. Gyűlést gyűlés után tartottak. Tiltakozó irásokat szerkesztettek. Zajongtak, verekedtek s átkozták a városi tanácsot.

Pest birája és tanácsa 1699 január havában azt jelenti a császári komisszióknak, hogy *lázaadás és zavargás ütött ki a városban*. A polgárság a tanácsra fenekedik s mindent elkövet, hogy gáncsot vethessen neki. Nem ad immár semmit a tisztességre, nem törődik a kötelességgel. *A pesti polgárok között a legritkább dolog a becsületesség!* Az elfajulásnak, valamint a lázadásnak a mozgatója Kolbacher, aki folyton izgatja a polgárságot a tanács ellen. Még a börtönöket is feltörette s a városi birót hivataloskodása közben megverte!²

¹ A budai kamarai adminisztráció írja róla 1699 január 22-én Caraffának: »den in Stadtsachen unerfahrenen und allein die Professionen eines Koches erlehrnten Eschenbrucker« etc. propria autoritate biróvá tette.

² Pest birája és tanácsa a császári komisszióhoz 1699 január 21. Kolbacher eszerint akkor verte meg a birót »dum officio suo functus est«. (»Seditio et motus contra magistratum.«)

Amint látjuk, a városi tanács ugyancsak megpiszkálta a pesti polgárokat. Bizony nem sok jót hagyott rajtuk. Azonban a polgárság sem maradt adós. Az udvari kamarához intézett fölterjesztésében nem sok tisztséget hagyott a városi tanács tagjain. A kamarai adminisztráció is a tanács ellen fordult. Január 22-én Caraffa grófhhoz bocsátott jelentésében megírta, hogy a tanács és a polgárság közt kiütött a háboru. Hiába inti a feleket békességre, hiába szólítja törvényre, senki sem engedelmeskedik. Gyűlést gyűlés után tartanak. A zürzavar napról-napra fokozódik. A tanács nem ismerte el a tőlünk kinevezett helyettes bírót: Heroldot s helyébe Eschenbrucker Fülöpöt választotta meg. Ez az ember teljesen járatlan a városi ügyekben s csak a szakácsmesterséghez ért. A városi tanács tagjait engedetlenségük miatt meg kell büntetni!

Kurz, a budai kamarai adminisztráció vezetője, a pesti ribillió ügyében komisszió kiküldését sürgette. Két fölterjesztésében ő is követelte a városi tanács megbüntetését. Ezenfelül azt kívánta, hogy Eschenbruckert, aki a kamaraigazgatóság tilalma ellenére elfogadta a bíróságot, vagy örökre vagy hosszabb időre zárják ki a tanácsból. (Wo nicht perpetua, wenigstens temporalis senatus exclusione zu bestrafen.)

Az udvari kamara a sok felterjesztésre végre kimondotta, hogy Eschenbrucker jogtalanul gyakorolja a bírói tiszteletet. Mig az új választás meg nem esik. Herold a törvényes bíró. Ezen intézkedésen kívül vizsgálatot rendelt el a városi tanács ellen. A vizsgálat vezetését a »neoaquistica commissió«-ra, ez meg a Caraffa gróf vezetése alatt lévő szlavóniai delegált komisszióra bízta. A szlavóniai delegált komisszió pedig külön komissziót küldött Pestre. Ennek a feje *Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch* volt.

A Pestre küldött bizottság (Kaiserliche Visitationen-Commission) legelőször is Herold bírót hallgatta ki.¹ Herold 51 évesnek, tescheni születésűnek vallotta magát. Szerinte a városi tanácsban Jankovics Jakabon kívül nincsen alkalmatlan ember. Ez a Jankovics a rác nemzetet képviseli s németül nem tud. Kivüle még Linzer tanácsos ellen lehet csak kifogást emelni. Ez a Linzer a mészárosok céhmestere; mód nélkül iszik s borittában bizony bolondokat mivel. Kalcher, a városi kamarás, nem tud sem írni, sem olvasni.

Herold ezen vallomását megerősítették a tanács tagjai is, ugymint: Eschenbrucker Fülöp, Sax Simon, Lehner Mihály, Jankovics Jakab, Pollermann Mátyás, Proberger Jakab, Kalcher Márton és Mosel Antal, a város nótáriusa.

A városi tanács kihallgatása után a polgárságra került a sor. A delegált bizottság előtt megjelent ötvenegy magyar polgár is Tóth Mihály és Szemerédy Benedek uram vezetése alatt. Ez ötvenegy magyar mind aláírta a városi tanács ellen Bécsbe küldött panaszlevelet. A magyarok különösen Lehner Mihály volt bíró (s most városi tanácsos) ellen panaszkodtak. Elmondták szép sorjában, mennyi kárt okozott a városnak s milyen részrehajló az adókivetés és a kvártélyozás dolgában. Sajnos, mindezt bizonyítani nem lehetett, mert a bíró és a tanács az ilyesmit nem foglalta írásba.

Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch a vizsgálat befejezése után több fölterjesztést intézett az udvari kamarához. Ezekben a városi tanácsot veszi védelmébe s erősen kikel a polgárság vezetői ellen, akik a zavargást indították. Együttal ajánlja az udvari kamarának, hogy a bírói tiszt-

¹ Primum examen, 1699 január 28.

ségre Proberger, Herold és Nussbecker jelöltesenek. Proberger serfőző; Herold patyikus és Nussbecker pedig császári ágyuöntő. Városi kamarásnak jó lesz Lehner Mihály volt bíró, mert irni és olvasni is tud. (1699 február 17.) Mivel pediglen — írja Fürstenbusch — a tanács tagjai a város visszafoglalása óta viselik a tisztüket s mivel a tanács teljes, nem kell most megbolygatni. Azt azonban meg lehet engedni, hogy a polgárság a maga kebeléből külső tanácsot alkosszon. Így aztán azok is beleszólhatnak a város dolgaiba, akiknek az orra előtt eddig fel volt kötve a háj.

Amint látjuk, Fürstenbusch ur a polgárság panaszszavának nem adott helyt. A vizzálykodást a tanács szájaíze szerint igyekezett csöndeségre vinni.

A budai kamarai adminisztráció ezután azt ajánlotta, hogy a pesti zavargások okozóit és vezetőit bottal és pénzbírsággal kell jobb észre hozni.¹ Ezt a bölcs ajánlatot az udvari kamara is jóváhagyta. Erre a budai adminisztráció a császári komisszióhoz fordult s részletes utasítást kért a főbb tettesek (Raedlführer) megbüntetésére. Azt ajánlotta, hogy a ribillió lelkét: Kolbachert kiutasításra vagy 50 tallér bírságra ítéljék. (Ex lege Julia de ambitu deportationis.) Leistner,² a másik rebellis, husz tallért fizessen a Szentháromság szobrára. Eyserich 15 tallért adjon egy miseruhára; Rindt asztalos zsámolyt készíttessen, Pressburger üveges pedig a plébá-

¹ 1699 február 23 a kamarai adminisztráció a császári komisszióhoz.

² Leistner magyar nemes volt s a megyét szolgálta.

nia-templom két ablakát üvegezze meg. A kisebb bűnösöket enyhébb büntetéssel lehet sujtani.¹

A büntetések kimérése után a rendes birói választás is megesett. A Pestre küldött komisszió is távozott azon csöndes megnyugvással, hogy sikerült Pesten a békességet helyreállítania. Azonban hamarosan kitűnt, hogy akiktől a háborúság indult, nem hagyták magukat elnémitani. A viszálykodás a polgárság és a tanács között tehát hamarosan megújult. Kolbacher és Leistner tovább is borsot törtek a tanács orra alá. Pest város tanácsa 1699 július 11-én jelenti Bécsbe, hogy Kolbacher uram Lehner Mihály tanácsost és volt bírót az utcán elpáholta és lelövessel fenyegette! Valamivel későbben Leistner is ilyen dolgot mivelt. A városi biró aztán Leistnert megbüntette. Leistner nemes ember lévén, a vármegye Pest biráját és tanácsát maga elé idézte. A megye természetesen a magyar törvény értelmében kívánt eljárni. Pest bírása ellenben az *alsóausztiai Landesgerichtsordnung* regulái szerint ítélkezett. A magyar kancellária a megyének fogta pártját, az udvari kamara meg az alsóausztiai törvények mellett kardoskodott; mert szerinte csakis ezek érvényesek.

A viszálykodás tehát el nem ült. Minden üggy új alkalmat adott a civakodásra. A polgárság itthon üzte a maga játékait; a kormányzások pedig Bécsben folytatták. S mivelhogy két egy csonton nehezen alkuszik meg, megértésről szó sem lehetett.

¹ 1699 március 4. Buda. A legkisebb bűnösöket a kamarai adminisztráció »zu einir öffentlichen Abbit« kívánta kényszeríteni.

Polgármesterválasztás Budán 1694-ben

XXIX.

POLGÁRMESTER- VÁLASZTÁS BUDÁN 1694-BEN

Polgármesterválasztás Budán 1694-ben

A szentséges Lipót császár idejében odafönt Bécsben az urak azt tartották, hogy a magyar nem való tisztviselőnek, mivel könnyen rebellál; katonának sem alkalmas, mert hűtlen és megbízhatatlan; városi lakónak sem jó, mert pallérozatlan, s a németekkel meg nem fér.¹ Ezért tehát a magyarnak foglalkozásul az adófizetést és a földmivelést szabták. Elég erős az ebadta, törje a földet és fizesse az adót. S hogy az adófizetésben a szegény magyar elegendő változatosság nélkül ne szükölködjék, annyiféle adót vetettek a nyakába, hogy elmondásuk a Szent Iván énekénél is hosszabb lenne. Pallérozatlan nemzet lévén a magyar, hogy a finomabb erkölcsökkel is megismerkedjék, két évtizeden át hozzá, az ő falvaiba kvártélyozták a német hadak ezreit és ezreit. S bár ezek mindenét fölérték, mindenét elvették, de legalább művelődött az ebadta rebellis magyarja! Vagy talán nem?

Amint mondók, a magyart városi lakónak nem türték, nem akarták. Ezért a töröktől visszahódított területek városaiba jóérzésű, pápista németeket telepítettek. Mivel azonban a török

¹ A hosszú török háboruban (1593—1606-ig) sok magyar város visszafoglaltaván. Unverzagt már ekkor azt kívánta a császártól, hogy magyart ne engedjenek a városokba letelepedni; mert a magyar nem való városi lakónak!

háboru a XVII. század végén folyton dult, a jóérzésű németiség, a vagyonos polgárság hazánkba ekkor még nem igen kíváncsított. Tehát kik jöttek? Jöttek vala olyanok, akik fátyolt borítván multjokra, új életet nálunk akartak kezdeni. Majdnem mindannyija üres zsebbel jött, de ha nem is hozott magával semmit, annál több volt, amit otthon hagyott.¹

Minthogy ilyen jövevények szállták meg az ősi magyar városokat, a bűn dandárral járt közöttük. Az egykoru jelentések szerint a megtelepített városok börtönei, árestomjai és tömlőei színültig megteltek másén kapó tolvajokkal, kétnejűséggel és házasságtöréssel vádolt jövevényekkel, adósokkal, sikkasztókkal és a bűnőknek más ilyenfajta zsoldosaival. Buda és Pest városok tanácsai például 1693-ban arra kéri az udvari kamarát, hogy példaadás céljából hadd végezzenek ki egynéhányat. (*Agroser Pált és Paim Katalint* különösen ajánlják erre a célra.) A börtönök — írja Buda tanácsa — zsufolásig megteltek; a gyilkosság, a rablás és a lopás napirenden van, s a vár kapitánya mégsem engedi a gonosztevők kivégzését.² Pest város tanácsa

¹ Aichpühl bárónak 1688 július 13-án kelt hivatalos jelentése szerint Budán csak a következő magyarok kaptak házat, illetve házhelyet: a nádor, az egri püspök, a pozsonyi káptalan, Pálffy Károly és Erdődy kamaraelnök. Budán a németeken kívül ekkor 1700 rác lakott. A Király-fürdő havi bevétele 8 frt, a gellérthegyi fürdőé havi 10 frt. volt.

² Kurz budai kamarai adminisztrátor írja 1694 május 18-án, hogy a budai kommandáns és helyettese: Eysenberg a kapukon nem bocsátják ki a kivégzésekhez szükséges fát. Kurz ezért a jus gladii (pallosjogot) kéri Buda számára, hogy a bűnösöket kivégezhessék. A tömlőcök ugyanis zsufolva vannak. (Pénzügyi levéltár. Hung.)

ugyanígy írt. Itt — úgy látszik — a dolog még rosszabbul állott, mert még magát a főbirót (Heroldot) is el kellett zárni gyilkosságban való részesség miatt.

De hát lettek legyen bármilyenek is városaink jövevényei, annyi bizonyos, hogy az udvari kamara, meg a császár várakozásának egy tekintetben mégis megfelelték. *A magyar birtokokon és a magyar kiváltságokon kívül mindentől irtóztak, ami magyar volt, s amely városban lábukát megvetették, ott más nemzet fiát kutyába sem vették.* Uralkodni igyekeztek mindenütt, s uralkodtak is. Persze könnyű volt nekik, mert enemü törekvésüket nemcsak hogy rossz néven nem vették, hanem egyenesen támogatták. A *neoacquistica* városainak német jövevényeit a kamarai adminisztrációk alá helyezték, s fölfolyamodási fórumul részükre a bécsi udvari kamarát rendelték. A magyar törvényt s a magyar intézményeket falaik közül kizárták. A nádornak meg a magyar kancelláriának rendeleteit semmibe sem vették; rájuk nézve ezek nem léteztek. Hihetetlenül hangzik ugyan, de mégis igaz, hogy a budai, pesti, székesfejérvári, esztergomi stb. városi tanácsok az ítéletekben az osztrák *Landschaftsgericht*-et tartották szem előtt, s német törvények és császári rendeletek szerint ítélték. Szóval, szép világot éltünk, s a magyar csak most látta igazán, ki élvezi százados küzdelmeinek gyümölcsét.

Mátyás királyunk fővárosában is a német jövevények uralkodtak. Kivülük még rác, olasz, s másféle nemzetség is akadt ugyan, de ezek a város ügyeinek intézésébe nem avatkozhattak. Zsidó Budán csak kettő volt (a Vizivárosban), de ezeket csak ideiglenesen türték meg, mert letelepülésükkor kimondották, hogy csak a török háboru befejezéséig maradhatnak a városban.

Amikor 1694-ben egy harmadik zsidó (Israel Herlinge Jud) is engedélyt kért a letelepülésre, Kurz Ignác budai kamarai adminisztrátor azt felelé, hogy a zsidók fölötté tisztátlanok, többnyire csalók (»ex natura«), minden nyavalyára és dög-vészre hajlandók, azért a települési engedély nekik meg nem adható.¹ Hogy a magyar sem igen merészkedett Buda városába, azt az előre-bocsátottak után természetesnek kell tartanunk. A mi népünknek akkor sorsul az jutott, ami a cigányoknak, bujdosott bokorról-bokorra, erdőről-erdőre, idegen nemzetségről idegen nemzet-ségre.

Abban az esztendőben, amelyről most szólnunk, Budának már polgármestere volt. Pest városa azonban még csak bírót választhatott. Mindkét városnak megvolt ugyan a szabad választási joga, de ezzel mégis csak akkor élhetett, ha a budai kamarai adminisztrátornak nem volt ellene kifogása. Budának ezidőben a legtekintélyesebb polgára bizonyos Pösinger Ignác Ferenc volt. Igazi mestersége a patyikusság volt ugyan, s Lipót a *Landschaftsapotheker in Ungarn* címmel is kitüntette, de azért ökgiyelme szivesebben foglalkozott a város ügyeivel. Több éven át volt Budának polgármestere s mint ilyen 1698-ban a *császári tanácsosi* címet is megkapta. Az 1693. évben is ő viselte a polgármesteri tiszteletet. Az örökös tartományokból behozott német szokás szerint a volt polgármestert a következő évre is föl kellett venni a jelöltek közé. A kijelölés joga természetesen a budai kamarai adminisztrációt illette. Hogy, hogy nem, az adminisztrátor uramék Pösinger polgármesterrel és tiszttár-

¹ Az itt felhasznált akták a Közös pénzügyi levéltár Caraffa című csomójában és a Hungarica című gyűjteményben találhatók.

saival hadilábra helyezkedtek. Mi volt az ellenségeskedésnek igazi oka, nem tudjuk. Az adminisztrátor ugyan azt hirdette, hogy Pösinger méltatlan a polgármesteri tisztségre, mivel az adóságban nyakig uszik és számadásaihoz nagyon sok szó fér; de Pösinger szándékos mellőzésének, úgy látszik, mégsem ez volt az igazi oka. Valószínűbbnek látszik, hogy Pösinger és az adminisztrátor egymás rétjébe vágták a kaszájukat s haragjukban egymás tisztességébe jártak. A hatalmasabb persze az adminisztrátor volt, s így előre sejteni lehetett, hogy a párosviaskodásban Pösingernek veszítő pöre leszén. Ugy is történt. Az Urnak 1694. esztendejében január 8-án Buda városának polgárai választásra jöttek össze. Hár b ár tudták, hogy az adminisztrátor a volt polgármesternek, Pösingernek, veszett ellensége, megválasztását azért biztosra vették; mert hisz a polgárság mellette volt, s a törvény úgy szö lött, hogy a lelépő polgármestert a három jelölt közé mindig föl kell venni. Annál nagyobb volt a polgárok álmé l k ö d á s a, mikor az adminisztrátor a három polgármesterjelölt nevét fö l o l v a s t a! *Hans Georg Unger, Friedrich Sautermaister és Veneri Cerasola* volt a három polgármesterjelölt. Foglalkozására nézve az első kettő szatócs, a harmadik meg császári építőmester vala. A választók persze hallani sem akartak a jelöltekről, s fenyegetve követelték Pösinger volt polgármester jelölését. Az adminisztrátor erre a fenyegetésre azzal felelt, hogy a szabad választást fö l f ü g g e s z t e t t e, s egyuttal kijelentette, hogy polgármesternek Ungert, városi kamarásnak pedig Sautermaistert nevezi ki! E kinevezést a polgárok retentő lármával fogadták. Égre-földre esküdtek, hogy Ungert soha el nem ismerik polgármesterüknek.

Mivel az új polgármester megerősítése a

bécsi udvari kamarától függött, úgy Pösinger hivei, mint az adminisztrátor Kollonits kardinálshoz fordultak. A polgárok, de meg a volt tisztviselők is (Burgermeister und Rath der Hauptstadt Ofen) az erőszakos kinevezés megsemmisítését követelték. Folyamodásukban elmondják, hogy a kinevezett polgármestert, Ungert csak néhány naplopó akarja.¹ Unger teljesen tudatlan ember, s hétezer forinttal elszámolni nem tud. Elmondják azután, hogy ők ezt az eljárást meg nem érdemelték, mert békés hazájukat hagyták el, hogy a Buda nevű körakáson új otthont alapítsanak. Jó császáruknak hűséget esküdtek s megfogadták, hogy új hazájukat el nem hagyják. Ötévi adómentességet kaptak ugyan, de a háboru miatt (ez ugyan nem ártott nekik!) nem élvezhették, s mégis helyükön maradtak. Az adminisztrátor ahelyett, hogy érdekeiket védené, üldözi őket, s kedvelt polgármesterüket rágalmakkal halmozza el. Kéri a szabad választás megerősítését; mert hisz még az utolsó falunak is megvan ez a kiváltsága.

Az adminisztrátor természetesen egészen más hangon írt az udvari kamarához. A legkeményebb szavakkal korholja a polgárságot és Pösinger »bandáját«, aztán kijelenti, hogy Pösinger mellőzése fontos okok alapján történt.

Az adminisztrátor január 9-én Buda városához írt s a polgárságot figyelmeztette, hogy az engedetlenek ellen katonai karhatalmat alkalmaz s velük, mint lázadókkal fog elbánni.

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1694. »Vor einig und andern impertinenten Burgern welche noch allzeit ihr grosses Maul gegen jedweder Burgermeister und Rath Unnuz gebracht haben« — írja Buda polgármestere és tanácsa.

A kinevezett polgármester, Unger uram, szintén Kollonitshoz fordult, hogy a sok rágalom ellenében megvédje magát. Én — írja a derék ember — teljesen méltatlan vagyok ez állásra. Nem is vágytam utána sohasem, s Pösingernek annál inkább átengedném, mivel az ő kizárása nagy zűrzavart okozott a városban. A rágalmatokat azonban, amiket ő és hitvány társai (*»seine vanitetische Lumpen«*) terjesztenek, türni nem fogom. Pösingernek, a hazug és részrehajló Pösingernek nincs más célja, mint a becsületes embereknek bemocskolása. Ebben leli örömét.¹

Az udvari kamara február 12-én és március 10-én kelt rendeleteiben nagyrészt jóváhagyta az adminisztrátor intézkedését, s megfenyegette a polgárságot. Pösingernek meg, aki szinte nyakig uszik az adósságban, meghagyta, hogy számadásait legkésőbb husvétig adja be.

Az ilyen rendeleteket könnyebb volt kiadni, mint végrehajtani. Amikor ugyanis a kamarai adminisztráció Ungerrel, a kinevezett polgármesterrel, az esküt le akarta tétetni, *Fáber Jeromos*, a tavalyi polgármesterhelyettes kijelenté, hogy a tisztviselők és a polgárok az eskünél jelen nem lesznek és Ungert polgármesternek el nem ismerik. Ugyanő, mikor Kuechel városi szindikusz a polgárságot engedelmességre akarta bírni, majd hogy ki nem dobatta a szindikust!

A kamarai adminisztráció erre még egy kísérletet tett a polgárok megfélemezésére. Gyűlést hirdetett. Azonban ismételt idézésre sem jelent meg senki, s a polgárok kijelentették, hogy *Fáber* tudta nélkül semmit sem tesznek. Mivel azonban Ungerrel az esküt le kellett tétetni, a polgárságot meg a volt tanácsot valahogy mégis összeretelték. *Fáber Jeromos* azonban az

¹ U. o. van e folyamodása.

összegyülteket ismét rávette, hogy a gyűlést ott-hagyják. Erre az elégületlenek Fáber vezérsege alatt Pösinger házába vonultak, s ott jó ideig tanácskoztak. A tanácskozás eredménye az volt, hogy a város ügyeinek vezetésével Fábert bízták meg, s úgy az alsó, mint a felső városból két-két polgárt adtak melléje, a város pénzét és pecsétjét is Fáberre bízták s kimondották, hogy a polgármester ezentul csakis a polgároknak, s ne az adminisztrátornak esküdjék meg. Eszerint Buda városának egyszerre két polgármestere és két tanácsa is volt, azonban mindkettő csak a maga embereinek engedelmeskedett. A szegény Unger rendeleteit semmibe sem vették, sőt az ő rendeleteit vivő törvényszolgát elfogták és becsukták.¹

A kamarai adminisztráció, miután V. Károly német császár 127. törvénycikke és Tacitus római történetíró okoskodása alapján eldöntötte, hogy itt nyílt lázadásról van szó. Frankenberg báró várkommendanst fölszólította, hogy a lázadó polgárok elfogatására katonai erőt rendeljen. E felszólításra nem várt felelet érkezett. Frankenberg báró ugyanis azt válaszolta, hogy a polgárság védelmére, ha kell, száz katonát is ad, de a kamarai adminisztrációnak egyet sem! A felbőszült adminisztrátor erre magyar hajdukat akart a városba hozatni, Frankenberg azonban ezeket a városba be nem bocsátotta. Az adminisztrátor ur illetén felsülését a polgárság ördögi kacajjal fogadta. (*»Ein helles Gelächter entstanden, mit höhnischen Jactiren.«*) Az öröm azonban még korai volt. Az adminisztrátor ugyanis Ungerrel egyetemben újra az udvari ka-

¹ U. o. Prunner György jelentése az udvari kamarához a budai kamarai adminisztráció nevében.

marához fordult. A polgárokat nyílt lázadással vádolta s követelte, hogy Fábert és Pösingert¹ a tanácsból örökre kizárják, s a többi korifeussal együtt keményen megbüntessék. Az udvari kamara erre újra kijelentette, hogy Ungert tekintí polgármesternek és Sautermaistert városi kamarásnak. A viszálykodás lecsillapítására azonban megengedte, hogy a széniori tisztséget a tanácsban Pösinger viselje.²

Kurz Ignác adminisztrátor — amint junius 8-án írja — a polgárokat erre magához idézte s Unger polgármestert nekik bemutatta. Ám a jelenlevők egyhanggal orditották: *Nem kell, Unger nekünk sohasem kell!* Kurz intésére azonban ott termettek a kamarai profósok s a szájasabb atyafiakat a tömlöc felé kezdték igazgatni. Erre a többiek is megszelidültek, s miután Kurz az új polgármestert egekig magasztalta, nagy nehezen a polgárok is beadták derekukat és elismerték Ungert.

Kurz uram ugyanily körülmények között tette pesti bíróvá Heroldot és Székesfehérvárott Träxer Andrást, Esztergomban, ahol Bottyán uram erővel magyart (Kelement) ültetett a bírói székbe, a fellázadt német polgárság követelésére megjelent Kurz és a bírói tisztet a német Ballantnak adta. Az udvari kamara öfelsége nevében 1694 július 9-én mindezeket állásukban megerősítette.

Négy évvel később, 1698-ban Pösingert, jól lehet már ötször viselte a polgármesteri tisztet, a jelölésből ismét kihagyták. A budai ribillió erre újra kitört, s hetvenkilenc polgár (magyar

¹ Faberről és Pösingerről írja: »bis über die Ohren in Schuldenlast steckenden Rathsmitglieder« etc.

U. o. 1694 július 9. 14.704. fasc.

egy sem volt köztük) Pösinger jelölését követelte. Maga Pösinger is erősen mozgolódott. Kizárása — írja — becstelenséget hoz reá, azért Isten és a világ előtt tiltakozik az adminisztrátor eljárása ellen. Schrader György a kamarai adminisztráció eljárását azzal okolta meg, hogy Pösinger sok rossz fát tett a tűzre. A pestis óta — ugymond — öt éve gyűjtik már a pénzt a Szentháromság szobrára, de a számadásokkal Pösinger sohasem mer előállni. Az is az ő hibája, hogy Budán a mészárszékekben még járja a kutyavágás szokása. (Der Hundsschlag mit Hundsharn) s így a székek gyakran kellemetlen szagtól bűzlenek. Bár ugyanekkor a magyar udvari kancellária is panaszt tett Buda tanácsa ellen, hogy semmibe sem veszi a magyar törvényeket és a magyar rendeleteket, a bécsi udvari kamara mégis elrendelte, hogy a régi tanács és a polgármester maradjanak meg hivatalukban, amíg a Caraffa alatt kiküldött komisszió az ügyet meg nem vizsgálja.

A régi polgármester, vagyis Sautermaister azonban semmi szin alatt nem akarta elfogadni a polgármesteri tisztet. Nehéz hivatal ez — írja ökgiyelme — s nekem fivéremmel együtt vásárookra kell járnom. Gyakran kell Bécsbe és Linzbe mennem. A zsidók akadályoznak kereskedésemben.¹ Bösinger kizárása miatt pedig vevőimnek felét elveszitem. Öt neveletlen gyermekemet aztán nem lesz miből tartanom. Az Isten szerelmére kérem az adminisztrációt, ne terheljen engem a polgármesterséggel.²

¹ »wegen der dultenden verderblichen Judenschaft in der Verkaufung sehr aufgehalten und hintergangen werde« — írja Sautermaister.

² Sautermaister Frigyes Ratsverwandter levele a budai kamarai adminisztrációhoz.

Hiábavaló fáradság volt ez a könyörgés! A kamarai igazgatóság ugyanis kényszerítette Sautermaistert, hogy a polgármesterséget elfogadja.¹

Amint láttuk, úgy a budai, mint a pesti zavargásokban sok része volt a kamarai adminisztrációnak. Ez a tisztelt testület emellett a gazdasági ügyeket is úgy vezette, hogy régi magyar mondás szerint az epret mind a maga kosarába szedte. S jómaga még ezt is érdemnek vette. Maga az adminisztrátor: Kurz uram például nem röstelte nagy érdemei fejében az óbudai három hévizet, aztán helyesfái birtokot nyolc faluval egyetemben kérni. »Ö — írja — négy évig Sziléziában szolgált, Moszkvában és másutt követ volt s amellett mindég hű császári tisztviselőnek bizonyult. A fentebbieket tehát nagyon is megérdemli.«

Az udvari kamara azonban kissé merésznék tartá e kérelmet. »Kurz — írja az udvari kamara őfelségének — hitványul vezeti a budai adminisztrációt; az ő érdeme tehát »*ein schlechtes meritum*«. Jutalmat tehát nem érdemel.«²

Őfelsége úgy látszik más véleményen volt; mert meghagyta az udvari kamarának, hogy alaposabban fontolja meg ez ügyet (»*besser überlegen*«).

A királynak ez intézkedése kissé különösnek tetszhetett az udvari kamara szemében. Hiszen a budai kamarai adminisztrációról csak nemrég terjesztették fel, hogy a legalsóbb tisztviselőtől a

¹ 1698 április 1-én írja a kamarai igazgatóság a császári komisszióknak: »*Reiterato per decretum ex offio auferlegt und also auch von ihme wirklich acceptirt.*«

² 1698 augusztus 18. Az udvari kamara őfelségéhez Kurz Ignác János kérelme ügyében.

legmagasabbikig azon vetélkednek, ki tudná köztük öfelségét és a kincstárt legjobban megcsalni! (»dieselbe von höchsten bis zum niedrigsten und von niedrigsten bis zum höchsten gleichsam umb die Wett spielten, welcher unter ihnen ihre Kays. Mayestät und das aerarium am meist und best betrügen und seinen Seckel spicken könne« 1696 ápril 27.)

A megszerencsésítés

XXX.

A MEGSZERENCSÉZÉS

A megszerencsézés

Az ősi szokásokhoz, a letűnt idők hagyományaihoz a magyar mindenkor erősen ragaszkodott. Az a csodálatos erő, mely őseink életének irányt szabott s a nemzeti élet fejlődésének utat mutatott, mindéig osztályos volt ezzel a törhetetlen ragaszkodással. Ez volt az istápja s ebből merítette az erőt a küzdelemre.

A régi magyar mondás azt tartja, hogy *mig az alma alájő, idő változik*. De nálunk a változás minden téren nehezen ment. Hatalmas rázkódások, az életviszonyok megváltozási kellettek ahhoz, hogy az igazi magyar élet az ő patriarkális szokásával más formára alakuljon. Ez is megtörtént. Mégis, a mindennapi életnek több olyan jelenséggel találkozunk, mely sok századnak a nyomát hordja magán. A lehullt levél üde zöldje s himpora hamar eltűnik. De bármennyire megfakul és elváltozik, az ember mégis fölismeri, melyik fától szakadt el. Így vagyunk a régi szokásokkal is. Idővel ezek is megváltoznak, de a mélyreható szem mégis látja bennök a régi vonatkozást, a letűnt századok hagyományát. Nem fölös dolog ezeket megismernünk, hiszen ugyis oly kevésként tudunk nemzetünk régi életmódjáról és szokásairól...

A névnap megülése nem ismeretlen dolog nálunk. Az elmúlt században a névnap a családi élet egyik legnagyobb ünnepe volt, melyen ugyancsak folyt a bor és a vigan lakás! Lassan-

lassan azonban a névnap megülése is már csak a múlt idők emlékévé lesz. Pedig ez is sok századnak meggyökeresedett szokása volt. Négy századdal ezelőtt már mint ősi szokással találkozunk a névnap megüléssel. Ez a megülés azonban nem a mai formában történt. A XVI. században a névnap férfimulatság volt! Azaz hogy a jó barátok és az ismerősök *poharat köszöntöttek* az ünnepeltre. S mivelhogy a *pohárköszöntésnek* se hossza, se vége nem volt, igen gyakran több napig tartott a sipszóval és a vendégséggel való mulatozás.

A XVI. és a XVII. században igazában nem azt ünnepelték, aki a névnapját tartotta, hanem azt a szentet, akinek nevét az illető viselte. Innét van, hogy Magyarországon minden szentnek megvolt a maga pohara s minden szentnek tiszteletére köszöntöttek poharat. Az ismerősöket s a rokonokat (természetesen csak a férfiakat) már akkor is levélben hívták meg az illető szentnek a poharára. Nádasdy Kristóf írja például 1561-ben: »Török Ferenc uram mind János urammal egyetembe reá feleltete ma, hogy *holnap szent Ferenc poharára hozzá menjünk Pápára. Nem tudom, mint válhatom el onnan!*«

A hős Dobó István írja névnapja előtt Kapy Andrásnak: »Im az karácsony napja előttünk vagyunk és azután Szent István napja is. Annak-okaért térj be hozzánk akkorra; *legyünk együtt és az Szent István poharát is igyuk együtt meg.* Vagy érünk több Szent István napját vagy nem ezután, miért is ez karácsony napjára jöjj be hozzánk.«¹

A hős Pálffy Miklós is rendesen megadta *Szent Miklós poharát*. Az 1585. évben Telegdy Miklós püspököt is meghívta erre az alkalomra.

¹ Országos levéltár. Missiles, 1568 december 13.

A püspök megígérte, hogy elmegy, ámbátor ő is Miklós volna. Mivel neki is meg kellett adnia *Szent Miklós* poharát, a többi közt ezt írta Pálffy-nak: »Holnapra halasztottam vala az szent Miklós poharának az megadását.«¹

A XVI. és a XVII. században az örökös háboruk miatt a férfiak csak ritkán tartózkodtak otthon. De bárhol voltak is, a feleségük névnapját is mindig megülték. Nádasdy Tamás például 1559-ben Bécsben ülte meg feleségének, Kanisay Orsikának névnapját. Már előzőleg megírta az ő szerelmes Orsikájának: »Az szent Orsola asszony bélesét megvárom tüled. Szent Orsolának vagyon sósteje is, hideg kásája is; de az ő sósteje nem hig, hanem sűrű.«

És Orsola asszony meg is küldte a bélest, a sóstejet meg a hideg kását. Nádasdy legalább azt jelenti a feleségének, hogy sok jámbor evett a bélesből. Négy püspök és négy paraszturnak jelent meg nála. »*Igen kívánok az egészségedre*« — írja Nádasdy.

Thökölyről, a kuruckirályról tudjuk, hogy feleségének, Zrinyi Ilonának a tiszteletére még Törökországban is megadta *Szent Ilona asszony poharát*. S ez alkalommal török atyánkfiai is poharat köszöntöttek a nagyasszony egészségére.

Aki a névnapon nem jelenhetett meg, az otthon köszöntött poharat az ünnepeltre s ezt levélben adta az illetőnek tudtára. Efféle levél igen sok maradt ránk.

Hogy a jó ismerősök a névnapon kívül is gyakran köszöntöttek egymásra poharat, mondanunk sem kell. Nádasdy Tamás egy alkalommal az ő vitéz kapitányának: Magyar Bálintnak írta, hogy az egészségére egy pohár bort

¹ Pálffy Senioratus pozsonyi levéltára, 1559. dec. 7.

köszönjön. Magyar Bálint uram e biztatásra imigyen felelt: »Meghiggye te nagyságod, hogy még az levelét nem hozták volt, addig is gyakortasággal az te nagyságod egészségeért bort köszöntem. És az mely embere te nagyságodnak énnékem parancsolta, hogy rá köszönjem egy pohár bort, én rá köszöntem és örömet megittam az te nagyságod egészségeért, hogy az Isten adjon te nagyságodnak sok jó esztendőt és szent Bálint napját érnie!«¹

A gyakori pohárköszöntés olykor szomoruan végződött. Büdy Mihály főispán és munkácsi kapitány például 1546-ban utra indult. A bevett szokás szerint barátjainak megadta a bucsupoharat, amit akkoron *induló pohárnak* is hívtak. A lakomáról írja aztán az egyik ur Nádasdynak Büdyről: »Mikor ebédhez ültünk volna, nagy vigan lakozik vala. Még énreám is egy üveg bort köszönte. Két tál étékben igen evénk... az harmadik tál étékbe (Büdy) nem nyulhata, addig az gula megüté!«²

A köszönő pohárral való élést az uraktól a mesteremberek is eltanulták. A *mesterasztal* állapotja megkívánta, hogy aki magát a céhbe beadta, köszönő pohárral éljen. Bort könnyű volt szereznie, mert aki *mesterkeszkenőjét* borért a kocsmába küldte, pénz nélkül is eleget kapott — hitelbe, azaz rovásra.

Ismeretes dolog, hogy nálunk az adás-vevés alkalmával áldomást is ittak. Ami az íráson a pecsét, az volt az egyezésben az áldomás. Némely vidéken ezt az áldomást *Ukkon poharának*, másutt meg *Szent Miklós poharának* hívták.

A hódoltság korában a levélben való név-

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1552 február 19.

² U. o.

napi gratulációval nem igen találkozunk. Más alkalommal azonban már közönséges volt a levélben való gratulálás, melyet magyarul *megszerencsézésnek* hívtak. Három olyan alkalom volt, mikor mindenki megszerencsézte jó ismerőseit. Az első természetesen az ujesztendő volt. Jámbor eleink ilyenkor ugyancsak erősen kívánták egymásnak, hogy az Isten a beállandó ujesztendő napját lelki s testi áldásaival koronázza s többet is érni és el is mulatni engedjen. Az efféle levelet különben *udvarló levélnek* hívták, melyet »szerencsézésképpen« küldözgettek egymásnak. Koháry András tábornagy megköszönvén Károlyi Sándor generális levelét, melylyel őt ujesztendőre »megszerencséztette«, hasonlóan felel néki, irván: »Akarván én is alázatos megszerencsézéssel ezen új esztendőben udvarolni excellentiádnak... azon excellentiád megszerencsézését reciprokáljuk.«¹

A gratuláció, vagyis a megszerencsézés husvétkor is járta. Régi szokás szerint a magyar családtagok a husvéti bárányra mindig összegyültek és ilyenkor a szeretet »buzgó allelujás szerencsézésre fakasztotta« a jelenlévőket. A husvéti gratuláló levelek teljesen olyanok, mint az ujesztendei gratulációk. Minden jót kívánnak egymásnak s örvendenek, hogy »az fölséges Uristen az előttünk lévő örvendetes Krisztus urunk föltámadásának allelujás vigaságát megérni engedte.« Ezenkívül rendesen hála adnak az Istennek, hogy az »áldott böjtöt« szerencsésen befejezhették.

A husvéton kívül még a karácsonyi ünnepek alkalmával is bevett szokás volt a gratulálás. Igen gyakran megesett, hogy ezt a gratulációt

¹ Károlyi-nemzetség levéltárában egész csomó ilyen levél van a megszerencsézésről.

összekötötték az év utolsó napjának és az ujesztendőnek a köszöntésével. Koháry András például így köszönti december 19-én Károlyi Sándor generálist: »Ez áldott Krisztus urunk születése napjának kívánt elérésével nemcsak a mostani lefolyó ősztendőnek utolsó napját, hanem a következőknek is minden részeit« stb. jó egészségekben és erőben érje meg.

Megemlítjük még, hogy nagyobb családainknak régi formulárcs könyvében megtaláljuk az efféle köszöntő levelek formáját is.

A főuri utazás régente

XXXI.

A FŐURI UTAZÁS RÉGENTE

A főuri utazás régente

Egy rég porladozó, jókedvű kapisztránus barátról esik itt a szó. Hueber Antalnak hívták a megboldogultat. Budai sváb volt a jó ember, de szakasztott képmása azon régi joviális magyar barátoknak, kiket vig kedvük s tréfáik miatt egyaránt szeretett ur és paraszt. Hueber, avagy páter Antóniusz okos ember volt, szerette az életet, a vidámságot, sőt néha a pajkosság is inyére volt; értett a zenéhez, igen szépen énekelt, verselt, festett s az írás mesterségében is jártas volt. Ez utóbbinak csalhatalan bizonyítéka kétkötetes, kéziratban ránk maradt naplója, mely jelenleg a Wenckheim-család birtokában van. E másfélszáz év előtt írt, elsárgult német kéziratból adjuk itt egy magyar főur utazásának és szórakozásainak leírását. Érdekes ez úgy kortörténeti, mint kulturhistóriai szempontból.

Harruckern Ferenc báró nagy ur volt. Nemcsak főispánja, de egyuttal birtokosa is volt egész Békés vármegyének. Hétszáznyolcvankilenc-ezer hétszáznegyvenkét holdat (60 négyszögmérföldet) tett ki birtoka! Ennek a rengeteg birtoknak jövedelméből persze másfélszáz év előtt is urasan meg lehetett élni. Ámde a Harruckern-család, bár királyi fényüzést fejthetett volna ki, olyan igénytelen és egyszerű életmódot folytatott, akár csak egy hétszilvafás kurtanemes. De mikor ki kellett magáért tennie, akkor aztán megmutatta a báró, hogy ember a talpán s nem marad mögötte egyetlen magyar főurnak sem.

Harruckern báró nem lakott állandóan birtokán; csak nyáron vagy őszkor kereste föl néhány hónapra. Ilyenkor mindig magával vitte Antóniusz pátert, mint udvari papot, hogy misézzen és mulattassa a családot. S a páter becsületesen megfelelt mind a két követelménynek. Pedig — mint maga írja — soha életében urak között nem forgolódott s ugyancsak zavart volt, mikor először került a főuri család asztalához. Ám a jóba hamar beletörődött s majd hogy könnybe nem lábbadt a szeme, mikor télre vissza kellett csöndes kolostorába mennie.

Az utazás 150 évvel ezelőtt bizony eléggé kényelmetlen és fáradságos volt, de regényesség, tanulság és élvezet nélkül nem szűkölködött. Aztán a gazdag ember elegendő kényelemről is gondoskodhatott. Egy-egy főurnak utazása olykor valóságos diszmenetszámba ment. Harruckern báró és családja, mikor Pestről Gyulára utazott, rendszeren 5—9 nagy üveges batárban indult utnak. A bagázsiát egy-két nappal előbb utnak bocsátották. Minden kocsiba 8—10 ló volt fogva, melyeket időről-időre ujjakkal cseréltek fel. A kocsik előtt és után csatlósok és huszárok lovgoltak. Amerre a menet vonult, a községek és városok elöljárói mindenütt üdvözölték a főuri családot s kocsin és lóháton a legközelebbi községig és városig kísérték. Az ember el sem hiszi, mennyi ló volt szükséges egy-egy ilyen utazáshoz. A Harruckern-család például 1758-ban Bécsből Gyuláig, onnét Nagy-Károlyba és vissza Bécsbe összesen *háromezernégy* lovat használt. De ebben nincs beszámítva a csatlósok, huszárok, bagázsiakocsik lovai, melyek ismét hatalmas számot tesznek ki. Méltán írja erre Antóniusz páter, hogy egy generális sem rendelkezik ennyi lóval.

E fejedelmi utazások örömei vig gondola-

tokat keltettek Antóniusz páterben. Kétféle utazást ismerek, — írja naplójában — uri és franciskánus utazást! A franciskánus barát utazása nem tartozik a legnagyobb élvezetek közé. Sárban, vízben, hidegben, melegben gyalogolni, kutyákkal harcolni, melyek ugyancsak megszaggatják a csuhát; koplalni, gorombaságokat, izetlen tréfákat zsebrevágni: ez a franciskánus barát utazása! A Harruckernék tizlovas üvegbatárjából nézni a világot, gyönyörködni a vidékek szépségében, a kedves falvakban s lesni az alkonyodó nap halvány fényében, mikor tűnnek föl a várva várt város tornyai: ez már uri utazás! A Fortuna istenasszonyka nagyon favorizál engem! Isten kiválasztott népe, az izraeliták közé számítom magamat, akik negyvenévi keserves utazás után végre meglátták az ígért földjét. De én még ezeknél is szerencsésebb vagyok, mert csak tizennégy évig utaztam uraimmal s nem is éhségben és szomjúságban, sőt a Vörös-tengeren sem kellett átgázolnom, aztán a mi utunkban jóízű fürjek is estek, édes tokaji forrt, csokoládé és kávé ömlött, pástétomok, torták, csigák, gyümölcsök harmatoztak s ilyen édes utazás után jutottam az ígért földjére: Nagykárolyba, ahol csakugyan tej és méz folyik.

Persze olykor-olykor ez öröm közé ürm is vegyült; mert hát az utazással néha kellemetlenségek is jártak. Mikor a beláthatatlan Hortobágyon végigsivított az északi szél s tornyokat emelt az ut porából, mikor a bős elemek zajától megvadult lovak száguldva rohantak árkon-bokron keresztül s a zuhogó esőben senki sem tudta hova jutnak, hol buknak föl: olyankor már Antóniusz páter is szívesebben ült volna a cel-lájában, mint az üvegeshintóban. Pedig ezeknél olykor nagyobb baj is történt utközben! Egy alkalommal például, mikor épp a nagy Alföld

egyik töltésén haladtak, oly nagy volt a sár, hogy a kocsik tengelyéig ért. Amerre a szem ellátott, mindenütt piszkos áradat borította a földet s a vizből csak a töltés koronája látszott ki. A lovak páraszakadva húzták a veszélyes helyen a kocsikat, melyek hol jobbra, hol meg balra düllöngtek. Az első hintó, melyben a báró-család ült, szerencsésen átvergődött a töltésen; a második azonban, melyben Antóniusz páter szepegett a háziorvossal, a komornával és szobalánnyal, egy hatalmas zökkenés után földült. Antóniusz páter fordult ki a kocsiból legelsőnek, a szobalány és komorna a páterre esván, úgy lenyomták őt a piszkos áradatba, hogy csak lábai látszottak ki a vizből! Az édes teher sehogyan sem tetszett a jó Antóniusznak, de kiáltani nem tudott, sőt kapálódznia sem igen lehetett, mert ami a kocsikból kihullott, mind ráesett. Végre nagynehezen fölfedezték őt a csatlósok s szerencsésen ki is emelték. Volt azután nevetés, mikor a páter iszappal bevont alakja előkerült; az egyik huszár ijedtében fejével zúzta be a hintó ablakát; a komorna és szobalány meg majd megszakadt nevéttében. A veszély elmulván, a páter is kedvre derült s vígan beszélt el a többieknek, miként bukott el vele együtt a két leány!

A Harruckern-családnak s így Antóniusz páternek is egyik legérdekesebb utazása 1757. év nyarán történt. Ekkor ment végbe ugyanis a házikisasszonynak, a ragyogó szépségű Harruckern Jozefának menyegzője Károlyi Antal gróffal. A zajos és fényes lakodalmi ünnepségek Gyulán folytak le, honnét az új pár az egész családdal együtt Nagykárolyba utazott.

Mondanunk sem kell, hogy Antóniusz páter is velük utazott. Már a menyegző alkalmával nagy szerep jutott neki, mert ő írta az alkalmi

színművet, ő tanította be a darabot, ő készítette a transzparenszeket, kivágást, sőt a zene- és énekkart is ő vezette; mert a karmester a lakodalom fontosságához mérten, mód nélkül elázott. Mivel az ünnepségeket Károlyban folytatni akarták, tehát Antóniusznak is utaznia kellett.

Az egész uri társaság kilenc kocsival indult utnak Károlyba. A tízenhét mérföldnyi uton a bagáziakocsik és a csatlósok lovain kívül, több mint ötszáznyolcvan lovat használtak. Körösladánynál találkoztak az örömapával, Károlyi Ferenc tábornokkal, aki idáig jött a társaság elé. Az éjet az egész társaság Gyarmaton töltötte. A legtöbben sátor alatt a szabadban háltak. Maga a báró-család zárt helyiségekben kapott szállást. Mivel azonban rengeteg szunyog volt úgy a szabadban, mint a szobákban, lehetetlen volt pihenniök. Antóniusz páter tehát parancsot kapott, hogy üzze el a szunyogokat! Madarakra s négylábu állatokra már sokszor vadásztam, írja a jó páter, de még szunyogokra sohasem! Mindamellet hozzáfogott a szunyogűzéshez; de minél jobban kergette őket a szobákból, annál több jött be. Erre kinyitotta az összes ajtókat és ablakokat; az ajtók elé lámpásokat tett s bent a szobákban nedves szénával olyan füstöt csinált, hogy maga is majd megfulladt. Ennek ellenére seprűvel és ruhával rendre hajtotta a szunyogokat kifelé, úgy hogy végre le lehetett pihenni. A páter ezután a faluba ment s vagy husz darab szunyoghálót szerzett azok számára, akik sátrakban aludtak.

A következő napon Mihályfalvára értek. Ez már Károlyi-birtok volt. Tehát a grófi család inasai és huszárai szolgálták ki az uri társaságot. Fényes és bőséges ebéd üdítette itt föl az utazókat. Antóniusz páter csak azon bámult, hogy az összes edények ezüstből voltak.

Amint közelebb értek Károlyhoz, az uton hadirendben nagy tömeg lovas várta őket. A szatmármegyei huszárok voltak ezek, kik trombitaharsogás, dobpergés és zászlólengetés között üdvözölték a vendégeket, aztán pedig a menethez csatlakoztak. Félórai utazás után újabb lovascsapattal találkoztak. Szatmár és a körülötte lévő vármegyék bandériuma állott itt katonai rendben. Az üdvözlőbeszéd után a fényes lovascsapat a menet elé vágatott s kivont karddal, trombitaharsogás közt vezette a vendégeket Károlyba.

Eközben a károlyi vár ágyui folyton bőmltek s az uton folyton újabb és újabb tömeggel találkoztak. Fűlsiketítő lárma, éljenzés, zene-szó, ágyudörgés és dobpergés közt vonultak be Károlyba s csak miután egy csomó üdvözlőbeszédet végighallgattak, kocsizhattak be a várkastélyba.

A szerencsés megérkezés után megkezdődtek a különféle mulatságok, melyek nap-nap után folytonos változatosság közt folytak. Antóniusz páter egész fejezeteket ír a fényes beszédekről és vacsorákról, melyeken olykor ezernél is többen vettek részt, a hangversenyekről, tűzijátékokról és színelőadásokról. Magyarország legjobb zenészeinek művészi játéka ébresztette föl reggel a vendégsereget s a zene andalító hangjai mellett tértek pihenőre. Minden este volt táncmulatság, melyben a házigazdával együtt, mindenki résztvett. Táncoltak a katonák és a szolgák, táncolt a szabadban külön zene mellett a nép is, sőt — írja Antóniusz — még a papok is táncoltak a kóruson, amint nekik Isten füttyölt.

A tömérdek vendég persze rengeteg mennyiségű ételt fogyasztott el; mert ha napjában távozott is negyven-ötven, jött helyettük újabb száz. Naponkint átlag öt-hat ökröt vágtak le; a borjuk, bárányok és vadak számát még a sza-

kácsok sem tudták megmondani, a leölt szárnyasok egész hegyet alkottak a konyhák előtt! A finomabb konfektekét csupán a főasztalokhoz hatvan szolgálta hozta be egyszerre óriási ezüst- és aranytálakon.

A fényes mulatságok elmulta után a Harruckern-család Antóniusz páterrel együtt visszatért Gyulára. Itt aztán a nyár hátralevő részét a megszokott egyszerű és csendes mulatságok között töltötték. Ha az idő kedvezett, kirándultak a vidékre, vagy nagyobb sétát tettek a környéken, olykor vadásztak, máskor meg madarásztak. Az utóbbi két mesterséghez kitünően értett Antóniusz. Az öreg Harruckern báróval egyetlen nyáron 2213 madarat fogtak. A ragadozó madarakat, miután lábukat levágták, ismét szabadon bocsátották. Egyszer azonban megesett, hogy olyan madarat fogtak, melynek lába begyógyult; ettől az időtől kezdve a ragadozó madarakat elevenen kiszégezték az ajtókra.

Egy reggel a báró felszólította Antóniusz pátert, hogy egy halálraitétet készítsen el az utolsó utra. A dolog sehogy sem tetszett Antóniusznak, főleg mikor megtudta, hogy az illető németül sem tud. Szabadkozott is minden módon, de hiába; mert a báró kijelentette, hogy már a jurisdikciót is megszerezte számára. Mikor elérkezett a kitűzött idő s Antóniusz jól fölkészült a kényes megbizáshoz, a báró elárulta, hogy a kivégzendő nem ember, hanem egy däm-vad, mely társát megölte. Erre aztán vigan indultak a bűnös däm-vad kivégzésére. Miután sikerült a vadat lapockáján megsebesíteniök, a szolgák segítségével elfogták s hazaszállították, ahol az élő állatot ünnepiesen fölakasztották.

Hasonló tréfát többször is megengedett magának az uri társaság. Egy alkalommal kacsa-vadászatra mentek s a szegény Antóniuszt olyan

helyre küldték, ahol derékig süppedt bele az ingoványba s csak csuhájának köszönhetette, hogy még mélyebbre nem süllyedt. Így is eltartott éjfélig, míg nagynehezen kivergődött a sárból.

Ha az idő nem engedte, hogy a szabadban járjanak, otthon zenével, énekkel, rajzolással töltötték az időt. A főuri család minden tagja otthonos volt a művészetekben s Antóniusz páter is könyitott hozzájuk. Az esti időt rendszeren beszélgetéssel és tréfálódzásokkal töltötték. A médium ilyenkor mindig Antóniusz páter volt. Egyik este Antóniusz nem kis rémületére egy óriási edény lisztet hoztak be, melybe egy almát rejtettek. Az almát Antóniusznak kellett megkeresnie, még pedig a szájával. Prüszkölt is eleget, míg meg tudta találni. Hogy a liszt lemenjen képeről, egy nagy csöbör vizet hoztak be s abba dobták az almát. Ennek kiemelése még nehezebben ment s vagy fél csöbör vizet megivott a jó Antóniusz, míg az almát ki tudta venni! Erre egy asztalterítőt borítottak vállaira s azt kívánták tőle, hogy álljon az asztalra s rögtönözve mondjon egy beszédet. Antóniusz ennek a kívánságnak is megfelelt: vagy félóráig nagy hévvel beszélt, anélkül, hogy valaki egy szót értett volna beszédéből. A ravasz ugyanis kalábriai nyelven szónokolt.

Voltak ezeknél külön tréfák is, — írja Antóniusz — de hát ki tudná azokat mind elmondani? Egyet azonban mégis elmond a sok közül. Egy alkalommal az erdői várkastélyt látogatta meg a bárócsalád. Az ódon várkastély pompás termeivel, számtalan tornyával, no meg aztán a bájos vidék egészen elragadták Antóniuszt. Jó kedvét azonban arra használták fel, hogy ismét tréfát üzenek vele. Este az öreg báró kijelentette, hogy másnap mindenki köteles lesz elmondani, mit álmodott az éjjel! Antó-

niesz erre azt felelte, hogy az ilyen régi várban csak a szellemekkel lehet álmodni, s ő bizonyára ezekkel fog foglalkozni egész éjjel.

Amint késő este mindnyájan nyugalomra tértek, Antóniusz is szobájába ment. Meggyújtván a világot, látja, hogy ágyában egy teljesen felöltözött alak pihen. Nini — kiáltja Antóniusz — már itt is van a szellem! Erre elkezdti őt kérdezni ősei felől, majd szándékai után tudakozódott. Mivel választ nem kapott, megragadta a »szellemet« s jól földhöz vágta. Bizony csak egy felöltöztetett bábu volt az! Antóniusz ezután ágyába feküdt, de egy pillanat múlva hatalmas orditozás közt ugrott ki az ágyból. Valami láthatatlan dolog össze-vissza szurkálta testét. Kiáltásaira bejön az orvos s együtt vizsgálják az ágyat. Nagy bámulatukra egy megfordított zsindeletet találnak; ennek kiálló szögei szurkálták meg Antóniuszt. Miután a tetőt kidobták, a páter ismét az ágyba veti magát. Ekkor azonban még nagyobb baj történt, az ágy egy pillanat alatt összedőlt s maga alá temette Antóniuszt. Keserves jajgatására újra bejött a szomszédban alvó orvos s kiemelte Antóniuszt az ágydarabok közül. Erre közös erővel hozzáfogtak az ágy összeállításához. Vagy két óráig tartott ez s mikor végre mindketten lepihenhettek, megszólalt a kürt, jelezvén, hogy a kocsik utra készen állnak. Az alvásból tehát semmi sem lett. A reggelinél ennek ellenére vigan mesélte Antóniusz, mennyi bosszuságot okoztak neki az éjjel a szellemek!

Ilyen módon telt a nyár, ilyen tréfákkal igyekeztek az egyhanguságot elűzni. Amint az első hűvösebb őszi szél hordani kezdé a megsárgult falevelet, a Harruckern-család is felköltözött Pestre s Antóniusz pátert átadá a kolostor főnökének, hogy a nyáron ismét visszakérje.

A céhmester

XXXII.

A CÉHMESTER

A céhmester

Komárom városában a becsületes csizmadiacéh több századon át a legtekintélyesebb céhbeli társaság volt. A derék csizmadiák, akik a pompás »kordovány inneplő csizmákat« varrták, nem egyszer bíróviselt emberek voltak. Akadt köztük olyan is, aki a városkapitányi tisztet viselte.¹ A külső és a belső tanácsban is mindig ült egy-két »törvénytevő« csizmadia. Mivel pedig a csizmavarrásban is igen tudósok voltak, a hírük más városok közé is kicsordult. Nem csoda hát, hogy sokan kíváncsiak voltak a céh kebelébe s aki egyszer bent volt, vigyázott, hogy céhbeli egyezségből ki ne rekesztessék.

A becsületes csizmadiacéhnek fejedelme a céhmester volt, akit a mesterek évenként újra választottak. Nagytekintetű perszóna volt ő, aki mint ilyen örködött, hogy senki zenebonát ne indítson s hogy az ugynevezett bejáró (vagy fertályos) céhgyűlések rendben folyjanak le. A céhmester volt köteles a céh régi szabadságát, kiváltságait s jó rendit oltalmaznia. Segédei voltak a *szolgáló* és a *szegődtető* mesterek, akik a főcéhmester intézkedéseit végrehajtották. A szolgáló mesternek például hetenkint háromszor

¹ A városi jegyzőkönyvek számos ily esettel szolgálnak. Meg kell jegyeznünk, hogy Komárom jegyzőkönyvei a XVI. századtól magvannak s mind magyar nyelvűek.

végig kellett járnia a csizmadiaműhelyeket s tapasztalatairól jelentést kellett tennie. Aztán a mesterasztal (avagy vendégség) kiszolgáltatása körül is akadt néki dolga.

A céhmester — amint említők — rendszeren ott ült a külső vagy a belső tanácsban. Ez természetesen nagyban növelte a tekintélyét. Aztán a hatalmas céhzászló kormányrudját is ő vitte ünnepélyes alkalmakkor. E hat-nyolc nyeles, négyszögletű céhzászlót Urnapján és egyéb ünnepségek alkalmával, mikor t. i. az egész szerzős nép kivonult, a legkiválóbb mesterek vitték. A zászlórudakat félkézzel fogva, a vállai-kon tartották. Csak a céhmester fogta kezében a zászló kormányrudját. A zászló előtt vonultak égő gyertyákkal a fiatalabb mesterek.

Ezek a hatalmas céhzászlók még ma is láthatók a komáromi főtemplomban. Valamikor nagy jelentőségük volt s a céhek féltve őrizték. De a császári várparancsnokok nem egyszer erővel elvették s a vártemplomba vitették. De 1754-ben szabad királyi várossá lévén Komárom, a céhek visszakapták zászlóikat.

Valamikor nemzeti Vak alias Kakuk Demeter uram sokszor hordozta a csizmadia-céh zászlójának kormányrudját. Sőt magát a böcsületes céhet is jó ideig kormányozta. Ő volt ugyanis a XVIII. században a csizmadiák egyik kiváló céhmestere és a céhnek legtüzesebb harcosa, védője és szóvivője. Hogy miért nevezték Vak-nak, nem tudjuk. Azt sem sejtjük, miért nem hívták inkább Sántának; mert hiszen a való-ságban sánta volt. Vásárjáráskor ugyanis a ke-rék eljárta szegénynek a lábát.

Ha Kakuk Demeternek vezetékes névül a Vak szót adták is, annyi bizonyos, hogy öki-gyelme nagyon is jól látott. Emellett a pennát is jól forgatta. Hiszen sok szép írását őrzik a

helytartótanács iratai között. Aztán tanácsos elméjü ember volt, aki szóval is jobban győzte, mint más. S nem egyszer mondogatták róla embertársai, hogy szavának sulya vagyon. Mondanunk sem kell, hogy a tisztességes deáki és mennyei tudományokban is eléggé vándorlott volt. A város ügyes-bajos dolgait meg kevés ember ismerte úgy, mint ő. Ha a tanácsülésben szóra nyílt az ajka, még a törvénytévő birák uraimék is bólintgatták bölcs fejüket.

Vak, másképpen Kakuk Demeter uramnak sok jeles tulajdonsága mellett akadt holmi hibája is, ha ugyan hibának mondhatjuk azt. Ő ugyanis halálos ellensége volt minden ujitásnak, reformnak — egyetlenegynek kivételével. Ez az egy pediglen a dohányzás volt. Mint annyi sok jeles ember, úgy Kakuk Demeter is, szenvedélyes »dohány-italos« volt s mind »füstül«, mind »porul« gyönyörűséggel szivta a keserü fünek nevezett »tabako növetényt.« Bizony-bizony Kakuk uram csak akkor érezte magát elemében, amikor fejtős dohányos hólyagjából a levelecske-dohánykát pipájába gyömöszölhette és szikrát üthetett belé. És aztán fujta a füstöt az inasok orra alá, hogy meg ne náthásodjanak.

Tudott dolog, hogy az 1702. évben kiadott császári patens mindenkinek megengedte a dohányzást. Kakuk Demeterrel együtt sok-sok pipás ember lelkesedve köszöntötte a császári rendeletet. A jó Demeter ur azelőtt mindig azt hirdette, hogy a császár nem volna király, most ellenben azt hangoztatta, hogy a király egyszersmind császár is. A megyék és városok azonban más nézeten voltak. Ezek ugyanis semmibe sem vevén a császári pátenst, a jámbor pipásokat ezután is úgy botoztatták és birságolták, mint azelőtt. Hogy többet ne mondjunk, Komárom városa 1703-ban nemcsak a dohányterme-

lést, de a füstös dohány szivását is keményen megtiltotta, »mivelhogy — írja a tanács — a tabaka és dohánynak való vetése a kerti és mezei vetéseknek, úgy a gyümölcsöző fáknak és méheknek nem kis kárával értetik megglenni.« És a bölcs tanács ezt a tilalmat 1768-ig több ízben megújította. És Komárom utcáin hangos dobra verték, hogy »senki se az utcákon, piarcokon, kertekben, strázsa- és egyéb házaknál, egyszóval sehult dohányozni ne merészeljen; ellenben ha különben tapasztaltatik, az olyatén embernek pipája, dohányzacskója s egyebe az strázsa által elvétetik s ötven pénzzel büntettetik.«¹

Gondolhatjuk, mennyit küzdött Kakuk uram az illetén szentencia ellen. Vakmerő bátorságtól viseltetvén, még a birák uraiméknak is szemükbe hánnya, hogy nem sajditják az idők járását!

A szó s a beszéd azonban mit sem használt. De a tiltó rendelettel még kevesebbet értek el; mert a pipás emberek Kakuk urammal egyetemben tovább is szívták a füstös dohánykát. Mindössze csak annyi történt, hogy Kakuk uram pipáját elszedték s véle birságot fizettettek.

Amint látjuk, a dohányzás ügyében Vak alias Kakuk Demeter a reformszellemnek s az ujitásnak volt a hive. De egyebekben aztán ugyancsak konzervatív maradt. Mikor például a tanács a céh dolgában is néminemű ujitásokat rendelt el, Kakuk, mint céhmester, nemcsak hogy tiltakozott ez ellen, de a céh nevében még a királyhoz is appellált. És a »szentséges császári és királyi méltóságot, mint néki kegyelmes urát«, arra kérte, hogy »királyi kegyelmével vidámitaná meg a csizmadiákat, akik aztán erősebbek lesznek a hü-

¹ Komárom város jegyzőkönyve 1708. Contra dohanistas et pipam fumantes.

ségben, jámborabbak a hitükben és odaadóbbak az engedelmisségben.«¹

Történt pediglen, hogy Komárom tanácsa, más kulcsos királyi városok példájára kimondta, hogy az »utcák ennekutánna az sötét éjszakában megvilágosittassanak, melyre nézve öt rénes forintok deponáltatnak az közönséges kaszszában; a tribunus plebis (népszószóló) penig kötelességének tartsa az sötét éjszakák alkalmazásával az város négy részében egy-egy lámpát meggyujtani!«²

Ez ujtás tárgyalásakor Kakuk uram azt fejtegette, hogy az éjjeli világítás csak a düllöngő részegeknek és a zshiványoknak jó. A becsületes polgárok régi jó szokás szerint a sötétben amugy is lámpával járnak az utcákon.

Nemsokára ujabb bosszuság érte Kakuk uramat. A tanács ugyanis Szökellő Pál, Penghő Ambrus, Kapczás György és Poczik Bálint indítványára és sürgetésére szabályozta az ugynevezett remekes ebédet. Ez már a céhek belső ügye volt s így Kakuk uram jogosan ágált ellene. De ezuttal is ő huzta a rövidebbet: »a remekes ebédet a minimumra redukálták.«³

Szegény Kakuk Demeternek sokat kellett e határozat miatt hallgatnia, különösen az alsóbb körökben, ahol nem mint tanácsstag, hanem mint májszter ur szerepelt. Hogy tehát elhallgattassa őket s meg is bosszulja magát, keresztülvitte a tanácsülésben, hogy a *blaumontág* megülése eltiltatott a mesterlegényeknek. Nem volt boldo-

¹ U. o. Komárom kiváltságainak stb. magyar fordítása egy kötetben.

² U. o. Lásd erről bővebben *Lapok egy kis város multjából* című 1836-ban megjelent könyvemet.

³ Ez a minimum is hatalmas, bőséges ebéd volt elegendő »innyavalóval«.

gabb ember Demeter urnál, midőn másnap látta legényeinek hosszuranyult savanyu ábrázatát. Bizony szomorúak voltak a szegények, mikor felolvasták előttük a tiltó rendeletet: »az kik ellenben cselekszeni tapasztaltatnak és feladatnak, bizonyosak lehetnek, hogy keményen és példásan meg fognak büntettetni. Az korcsmázó legények peniglen ez napon az áristomba fognak az arra vigyázók által hoztatni.«

A céhek ügyeivel való foglalkozás imigyen napirendre kerülén, a belső emberek újabb és újabb indítványokkal állottak elő. E téren vezetőszerepet Kakuk Demeter régi ellensége: *Smolisz Venceslaus*, másképpen *Vajas Benedek* vitte. Ő volt »az német purgerság szószólója« s mint ilyen azt indítványozta, hogy a kóbor cigányokat is be kell a céhekbe venni.¹ No csak ez kellett szegény Demeter ősz fejének! Vándor cigányokat bevenni a böcsületes céhbe! Hallott már valaki ilyesmit? Hiszen a régi jó céhlevelek világosan kimondják, hogy csak olyanokat szabad a céhekbe bévenni, akik magukkal hozzák jámborságuk levelét!

Kakuk uram tehát kézzel-lábbal tiltakozott a javaslat ellen, mely hadilábon áll a céhek régi jogaival és bevett szokásaival. Aztán fenyegetőzni kezdett, hogy »ő minden cigányt meglőcsölne, az kik nemesi portáját átlépnék«. *Smolisz Venceslaus*nak meg szemébe vágta, hogy szajkó módra petyeg s olyan egyenesen folyik a beszéde, mint a csallóközi Duna!

Mindez semmit sem használt. A cigányokra vonatkozó indítványt mégis elfogadták. Demeter ur ekkor már alig tudta fékezni a dühét. Haragszóval kiáltá a tanácskozó purgerság felé: »Ebül

¹ Ez különben helytartótanácsi rendelet volt.

volt az sessiotok, ebül is határoztatok. eb törődik véle.«

Még tovább is beszélt volna, ha a fiskus protestatióval nem bünteti őt. Kakuk uram erre szó nélkül letette a negyvenkét rénes forintokat, mint a széksértés díját s mondókáját imigyen végezte: »Eb fél az ti protestatíótoktól; bicskával, ollóval metszitek az törvényt. Már én ezután böcsületesebb kenyér után nézek, de tenéked ördög németje: Vajas Benedek, még orrod alá dörgölöm az flastromot.«

Ezzel aztán faképnél hagyta a tanácsot s többé nem vett részt ülésein. A többi céhmes-terekkel egyetemben tiltakozott a cigányok ügyében hozott végzés ellen. A helytartótanácsához intézendő folyamodás megírását — úgy látszik — Kakuk Demeter uram vállalta magára. E jeles írás imigyen hangzik: »Mi a böcsületes csizmadia, ács, molnár stb. céheknek hívséges, eszes és vigyázó mesteri, magunk és több nemzetes polgároknak részéről illendő könyörgéssel esedezünk az fölséges Locumtenentia előtt, hogy az böcsületes céheknek nagy kisebbségükre, sőt az ország jámbor mestereinek nagy gyaláztatjára, az cigányoknak és méltatlan támogatóiknak — instantiájokra hozott amaz végzésre, mely szerint őket céhünkbe és jámbor társaságunkba bévennének, — méltóztasson semmisnek deklarálni és az tekintetes magisztratust az felölünk való végzésnek exercitiumától fenytse és tiltsa el, mint az mely végezés ellenkezik az régi jó szertartás ellen és mint az mely az boldog emlékezetű szentséges császár és fölséges király: második Ferdinandus Atyánknak könyv formájára csinált, pergaminára szabadságul írott és közönséges tanácsbul megerősített, maga függő pöcsétjével, az kivel ugymint király élt, megpöcsélt és tulajdon maga kezének alája való írásá-

val megerősített privilégium ellen vagyon. Könyörgünk annak okáért illendő könyörgéssel és esedezéssel, hogy ezen privilegiumban megírt régi igazságunkat, kiváltságunkat és megrögzött jussunkat nekünk és közönségesen utánnunk lévő és következő maradékinknak megmozdulhatatigazságul és használólul újra betéetni, helybenhagyni, megvastagítani és erősíttetni kegyelmesen méltóztatnék, úgy hogy az cigányok előbbeni állapotjukkal megelégedvén, az rajtunk való méltatlanságokat ne effektuálják, az eleitől való szabadság ellen csak semmiben is.«

Bármilyen szépen koncipiálta is Kakuk Demeter uram e folyamodást, választételre hiába várt. A cigányok eszerint beléphettek a céhbe. Kakuk uram szerencséjére ehhez a derék cigányaink semmi hajlandóságot sem mutattak. Erőltetni meg nem lehetett őket; mert hamar a kóborlásra adták magukat. Eszerint Kakuk uram ok nélkül csapott lármát s hiába »lármáskodtatott« a derék csizmadiamesterekkel és legényekkel.

A XVIII. század régi írásai között Kakuk Demeter neve még néhányszor szerepelt. A Mária Terézia uralkodása idejében folyt vallási villongások és üldözések korából valók ez írások. Kakuk Demeter ugyanis annak a pártnak volt a hive, melyet Spolarits Antal városi jegyző vezetett. Ez a Spolarits ellensége lévén a protestánsoknak, azt hirdette róluk, ha nagyon elszaporodnak, »a komáromi vár nétalán szüzességének koszoruját elvesztené«. E mondásért a protestánsok elnevezték őt: »zabszalma-pántlikával kötött köldökű prókátor-nótárius«-nak.

TARTALOM:

	Oldal
I. A régi levelek humora	5
II. Bejczy uram mókái	23
III. Birák uraimék őkegyelmők	37
IV. Törvénybéli orvosság	47
V. A régi magyar parasztpélda, tréfabe- széd, hajdubeszéd	67
VI. A magyar katona és a humor	83
VII. Csáky szalmája	93
VIII. Huszár-királyok	107
IX. Hogyan ostromolta a komáromi bírót 20.000 török	117
X. A menyegzőmeghívások és a lakodal- mi szokások régente	125
XI. A kalandor	141
XII. A komáromi péntökösök	151
XIII. Ergo limitáljunk	167
XIV. A régi magyar trombitások	177
XV. Ló, koci és hőkös	187
XVI. Mikor a huszár kereskedőt lop	201
XVII. Petheő János uram esete	213
XVIII. A régi bánáti bálók	225
XIX. Szelepcsényi György a portán	235
XX. Régi ujsághirek	247
XXI. Udvari emberek	255
XXII. Lélekjárás	273
XXIII. Ribillió Komáromban	285
XXIV. Udvari költők	295
XXV. A régi diákéletből	305
XXVI. Császári bálók és színelőadások Po- zsonyban	321
XXVII. A furfangos mészáros	331
XXVIII. Ribillió Pesten	341
XXIX. Polgármesterválasztás Budán 1694-ben	357
XXX. A megszerencsézés	371
XXXI. A főuri utazás régente	379
XXXII. A céhmester	391

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1994
Nyomdai táskaszám: 22688
Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné
Kiadványszám: I/187
Megjelent 20,25 (A/5) ív terjedelemben

6 fms $\rightarrow$ 673

Takáts Sándornak a történetírást szépirodalommal tevő kötetek egyike. A régi Magyarország jókedve. A benne foglalt írások a magyar múlt legkülönbözőbb időszakaiból és helyszíneiről közölnek mulatságos színezetű eseményeket és szokásokat. Sokféle írott forrásból származó mozaikdarabkákból a régmúlt magyar világnak egy másik, a tragikusnál kevésbé ismert arculata bontakozik ki, s kontrasztjával hozzájárul a történelem valóságosabb megismeréséhez, vagy talán élményéhez.

TAKÁTS SÁNDOR

A RÉGI MAGYAROK JÓKÉDVE

508598